Specimina Philologiae Slavicae · Band 91

(eBook - Digi20-Retro)

Alois Jedlička

Josef Jungmann a obrozenská terminologie literárně vědná a linguistická

Verlag Otto Sagner München · Berlin · Washington D.C.

Digitalisiert im Rahmen der Kooperation mit dem DFG-Projekt „Digi20“
der Bayerischen Staatsbibliothek, München. OCR-Bearbeitung und Erstellung des eBooks durch den Verlag Otto Sagner:

http://verlag.kubon-sagner.de

© bei Verlag Otto Sagner. Eine Verwertung oder Weitergabe der Texte und Abbildungen, insbesondere durch Vervielfältigung, ist ohne vorherige schriftliche Genehmigung des Verlages unzulässig.

«Verlag Otto Sagner» ist ein Imprint der Kubon & Sagner GmbH.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

SPECIMINA PHILOLOGIAE SLAVICAE

Herausgegeben von
Olexa Horbatsch, Gerd Freidhof und Peter Kosta

Band 91

ALOIS JEDLIČKA

JOSEF JUNGMANN

a obrozenská terminologie

literárně vědná a linguistická

Praha 1948

VERLAG OTTO SAGNER · MÜNCHEN
1991

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

Bayerische
Staatsbibliothek
München

Copyright by Verlag Otto Sagner, München 1991.
Abteilung der Firma Kubon und Sagner, München.
Herstellung: Fa. Weihert-Druck, 61 Darmstadt.

ISBN 3-87690-473-0

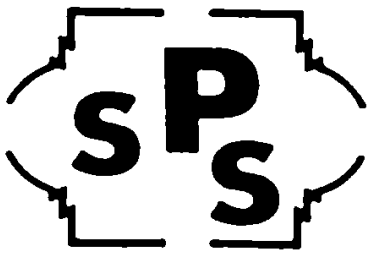

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

P92 /12 c98

00050171

Vorbemerkung zum Nachdruck

Der vorliegende Nachdruck will ein nach Erscheinen sehr schnell vergriffenes Werk wieder zugänglich machen, von dem O. Králík in seiner Rezension (Naše věda XXVII/3-4, Praha 195o) schreibt: "Autor má obdobné naukové přednosti jako F. Vodička; zvládl dokonale odbornou literaturu předmětu, i nejodlehlejší, je důvěrně zdomácněn v studovaném materiálu, precisní methodou dospívá k pádným a průhledným poznatkům." (S. 81)

Prof. Dr. A. Jedlička, der am 2o.6.1992 seinen 8o. Geburtsbegehen wird, konnte ich während meines Prager Aufenthaltes in universitären Veranstaltungen als einen ausgezeichneten Wissenschaftler und Lehrer, aber auch als einen liebenswerten Menschen kennen und schätzen lernen. Er begleitete die Professur für die tschechische Sprache an der Karls-Universität und trat im Jahre 198o in den Ruhestand.

Neben der Problematik der tschechischen Wiedergeburt, zu der er auch späterhin immer wieder zurückkehrte, hat sich Prof. Jedlička einer ganzen Reihe von Themen in Forschung und Lehre gewidmet: linguistische Terminologie im Slavischen; slavische Schriftsprachen (insbesondere tschechische) in ihrer Abgrenzung und Entwicklung; Stilistik und Grammatik der tschechischen Sprache; Probleme der Soziolinguistik.

Durch seine Mitarbeit an führender Stelle in internationaler Wissenschaftsorganisationen hat er die Kontakte zu Kollegen slavischer und westlicher Länder in besonderer Weise gepflegt.

Frankfurt am Main
1991

G. Freidhof

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

Nachdruck mit freundlicher
Genehmigung von Dilia, Prag.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

ALOIS JEDLIČKA

JOSEF JUNGMANN

a obrozenská terminologie

literárně vědná a linguistická

1948

NÁKLADEM ČESKÉ AKADEMIE VĚD A UMĚNÍ V PRAZE

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

Obsah.

Úvod 5
I. Spisovná čeština v období veleslavínském, barokním a ohrozenském. — Dobrovský a Jungmann, hlavní představitelé jazykového dění obrozenskébo 7
Lexikální přestavba spisovného jazyka obrozenského . . . 14
Vývoj české naučné prózy v době obrozenské 18
Jungmannova účast při tvoření české terminologie. — Jungmannova naučná próza s terminologií literárně vědnou a linguistickou 24
II. Termín, terminologie 30
Roztřídění termínů podle původu a pramenů 33
Terminologie tradiční 37
Adaptace termínů 43
Slavismy 45
Neologismy v úzkém slova smyslu. — Typy tvoření 55
Poměr k předlohám. Kalky 65
Internacionální termíny 71
Souhrnná charakteristika Jungmannova poměru k terminologii 76
Jungmannova terminologie v jednotlivých dílech a vývojových fázích 82
Literatura 92
Abecední seznam termínů a rejstřík 95

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

Úvod.

Problematika jazykového vývoje obrozenského není v podrobnostech ještě zdaleka osvětlena. Nechybí nám sice celková charakteristika národně obrozenského jazykového procesu v rámci synthetického zobrazení vývoje spisovného jazyka, ale nedostává se detailního zpracování jednotlivých úseků. Není dívu, že dosavadní badatelský zájem poutala plným právem především otázka lexikální přestavby spisovného jazyka v tomto období. I tato práce se zabírá do studia vymezeného úseku této přestavby, ale chce jej osvětliti v souvislosti s celkovým jazykovým vývojem.

Lexikální norma podléhala vskutku změnám hlubokým a převratným. Ale zatím co Dobrovského kodifikace archaického stavu hláskového a tvarového, která se stala nositelkou vyhrocené spisovnosti jazyka, byla přijata téměř s obecným souhlasem, narážely novotářské zásahy praktiků do obrozenské slovní zásoby u některých součinitelů obrozenského jazykového dění na odpor. Ale vývoj dal za pravdu druhé generaci obrozenské, jungmannovské, která spojovala požadavek slovního obohacování s ideálem plně rozvitého, vyspělého spisovného jazyka. Vědomě byly přitom už tehdy diferencovány a společně vyzdvihovány obě vrcholné funkce spisovného jazyka, estetická a theoreticky odborná. Uzpůsobit slovní zásobu českého spisovného jazyka k těmto dvěma výlučným úkolům, vytvořit básnická synonyma pro jazyk básnický a dát potřebné odborné názvy jazyku vědeckému, to byly cíle, které i svou činností praktickou uskutečňoval Josef Jungmann. Jeho působení bylo v tomto úseku inciativní a vůdčí.

Naše práce si všímá obrozenského názvosloví literárně vědného a linguistického, jak se jeví v díle Jungmannově. Rozbor prvních počátků terminologie určitého oboru je, jak upozorňuje B. Havránek ve sb. Spisovná čeština a jazyková kultura (str. 73), důležitější pro historii jazyka než pro jazykovou praxi, pro niž je prospěšnější všimnouti si vývojového úseku s terminologií již vypěstěnou a vyhovující úkolům na ni kladeným. Leč i při sledování terminologie nehotové, teprve se tvořící, osvětlí se nám mnohé otázky speciálně termino-

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

logické. Jde tedy v podstatě o dvojí úkol: 1. zjistit prameny a zdroje, z kterých se obohacování slovní zásoby v oblasti odborné terminologie literárně vědné a linguistické dálo, a 2. postihnout společné tendence, které tuto terminologii s hlediska terminologického vyznačují, ať už vycházejí z obecně dobového nebo individuálního poměru k vědeckému jazyku a slohu. Dokladový materiál má většinou povahu ilustrační, nikoli úplného, vyčerpávajícího výčtu. Ale i tak může v doplnění s připojeným abecedním seznamem termínů přispět k poznání původu a vzniku prostředků z obrozenské slovní zásoby.

Práce vznikla z podnětu a za vedení prof. Dr. Bohuslava Havránka, jemuž jsem zavázán upřímnými díky za podporu a zájem, který této práci věnoval.

V Praze dne 25. listopadu 1947.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

I.

Spisovná čeština v období veleslavínském, barokním a obrozenském. — Dobrovský a Jungmann, hlavní představitelé jazykového dění obrozenského.

Chceme-li plně pochopit jazykové dění obrozenské — a jeho složkou je předmět našeho zkoumání —, musíme vyjíti od stadií, na něž doba obrozenská navazuje, ať už jde v jednom případě o přijímání kladné, v druhém případě spíše o kritiku, reakci. Jsou to období, která jazykoví theoretikové i praktikové obrozenští sami uvádějí ve vztah se svou dobou, usilujíce o příklon k vývojové fázi s bohatěji rozvitými funkcemi spisovného jazyka, majícího možnost praktického využití jazykových prostředků, a alespoň v theorii shodně odmítajíce vývoj v období s maximálním oslabením funkčních možnosti a s nepoměrně uvolněnou stabilitou jazyka. Jsou to období zvaná podle představitelů jazykového dění veleslavínským a rosovským, podle stavu a rozvoje literární tvorby zlatým věkem a dobou úpadku, podle literárních a filosofických směrů dobou humanismu a reformace a dobou protireformační, barokní. Mezníkem mezi těmito obdobími je rok 1620, rok bitvy bělohorské.

Spisovný jazyk národní jako nositel a představitel jedné části literárního tvoření nezasáhl ani v tak zvaném zlatém věku v plné míře do všech oblastí, jež příslušejí rozvitému spisovnému jazyku. Vystupoval sice ve funkci jazyka úředního, administrativního, a byl také jazykem prózy náboženské, populárně vzdělávací a beletristické. Ale ve dvou vrcholných funkcích, ve funkci estetické a theoreticky odborné, nedosáhl národní jazyk plného uplatnění. V básnictví a ve vědecké próze převládala ještě středověká latina, stejně jako byla i součástí vyjadřovacího kánonu učených kruhů tehdejší společnosti. Svůj jazyk básnický doba veleslavínská nevytvořila, poněvadž nevydala velké básnické osobnosti a velkého básnického díla, v němž by jazyk

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

vyrostl. Přes toto omezeni můžeme mluvit o jazyku té doby jako o jazyku ustáleném a dokonalém. Tato veleslavínská norma, jak se jí dovolávalo národní obrození, stala se pevnou oporou a do jisté míry vzorem pro jazyk rozkolísaný a pokleslý pozdějším vývojem a hledající v minulosti posilu a víru. V jednotlivých plánech prohíhal vývoj jazyka v tomto období různě. V plánu fonologickém a morfologickém k ustálení, stabilitě, v plánu syntaktickém se projevovala vlivem latiny a latinské periody složitost větné skladby, v plánu lexikálně sémantickém pak pronikání cizích slov, ať už ve vrstvě vyšší, odborné, nebo ve vrstvě nižší, konversační, zde zvláště prvků jazyka německého. Kodifikace gramatická i lexikální, v mluvnicích Blahoslavově a Nudožerského i ve Veleslavínově Silvě quadrilinguis, dotvářejí obraz jazyka, který byl brzo potom prudkým zásahem mimojazykovým ve svém vývoji pronikavě omezen.

Národnostní a sociální přeměny na území českého jazyka po bitvě bělohorské způsobily postupné omezení funkcí národního jazyka, který byl vytlačen z užívání ve vrstvách sociálně silnějších (vyšších). Poměrně dlouho zůstává čeština, byť ve formě značně ustrnulé, jazykem úředního jednání, administrativy. Rozloha literárního tvoření je zúžena v podstatě na oblast tvoření populárně propagačního s motivy v největší míře náboženskými a na projevy básnické se zaměřením jednak exklusivním, jednak lidovým. Vědecký jazyk nemá základny, z níž by mohl vyrůstat. Vědecká literatura je tradována jazyky cizími. Nevzniká však ani odborná literatura zaměření popularisujícího. Oslabení a zúžení, ba zánik některých funkcí spisovného jazyka vede k oslabení a porušení stability, zvláště v plánu morfologickém a lexikálním. Tehdejší kodifikace gramatické, a zvláště lexikální nejsou ideálními kodifikacemi soudobé normy, nýbrž souhrnem, svodem i těch prostředků, které nevznikají z potřeby literárního tvoření a nenacházejí praktického využití, jsouce spíše plodem samoúčelného vytváření a přitváření prvků. Toto novotaření v oblasti lexika je ohlasem soudobých snah evropských o očistu jazyka, ale zároveň i reakcí na humanistické přetížení cizími slovními prostředky. V tomto procesu neologisačním, který probíhá téměř mimo literární tvorbu a který zasahuje zvláště jazyk odborný, je třeba odlišit jeho

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

počátky představované Rosou a pozdější překotné novotaření často bez hlubších znalostí jazykových, zacházející u jeho následovníků do extrémních výstřelků a libovůle. Takový je stav jazyka i theoretického zájmu o něj a zasahování do něho v době barokní, na kterou nejdříve přímo a pak krajní opositi navazuje ve svých počátcích národní obrození.

Národně obrozenský proces zabírá v národním životě českém postupně všechny jeho složky. Složka jazyková je jednou z prvních, kterou zasahuje. Vývoj spisovného jazyka je v té době utvářen nárazy činitelů mimojazykových, zásahy theoretiků a praktickým užíváním. Vlastenecká reakce — zprvu jen ve smyslu teritoriálním — uplatňovala proti germanisujícímu centralismu josefinskému právo češtiny na bytí v dosavadních funkcích, a upozorňujíc ve formě propagačně kazatelských obran na bohatý rozvoj minulý, na oprávněné rozšíření i na další funkce. Také osvícenské úsilí o vzdělání a povznesení lidových vrstev potřebovalo národní spisovný jazyk jako nástroj svého působení. Populárně vzdělávací próza a lidová beletrie té doby jsou prvotními nositeli vývoje spisovného jazyka v raném obrození. K těmto úkolům v podstatě postačovaly prostředky jazyka přejatého z období barokního, který se právě vyznačoval sklonem k lidovosti. I jazyk básnický setrvával v počátcích v tradicích jazyka poesie barokní. Theoretický zásah Dobrovského přerušuje uzákoněním archaické normy hláskové a tvarové sbližování jazyka spisovného s lidovým. V pojetí Dobrovského neznamená však vyhrocení spisovnosti přípravu a předpoklad pro uvedení češtiny do výlučných funkcí spisovného jazyka. Je jen zachováním stavu jazyka, který byl před vývojovým obdobím, které Dobrovský odmítal. Z téhož chápání vyplývá i negativní postoj k rozšíření funkcí spisovné češtiny o jazyk vědecký. Teprve pokus Jungmannův a jeho vrstevníků (M. Z. Poláka) o vytvoření nového českého jazyka básnického, jakož i úsilí Jungmannovo a jeho stoupenců o českou vědeckou terminologii, zároveň se záměrným zdůrazňováním obou vrcholných funkcí vyspělého spisovného jazyka, funkce estetické a theoreticky odborné, přispělo značně k rozšíření působnosti spisovné češtiny. Rozvoj těchto snah byl ovšem závislý na podmínkách sociálních, kulturních a po-

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

litických a mohl býtí úspěšný jen při souběžném pronikání národního jazyka do škol, úřadů, vyšší administratívy i jeho zdomácněním ve vyšších vrstvách společenských, což opět souviselo s přestavbou společenské struktury. Pozvolným vývojem, vyplněným vnějšími překážkami i vnitřními bojí, dostávala se však spisovná čeština přece do nových oblastí a nabývala postupně všech funkcí, příslušejících vyspělému a plně rozvitému spisovnému jazyku.[1])

Národní jazykové obrození navazovalo ve svých přípravných fázích přímo na období barokní. Navazovalo na ně nejen tím, že v oblasti prózy i básnictví používalo z počátku v podstatě prostředků jazyka barokního, ale na druhé straně i pokračováním v neologisujícím tvoření barokních autorů, zvláště gramatiků a lexikografů. Šimek, Zlobický, Thám a zčástí i Tomsa stojí na přechodu obou období. Také oni zasahují ještě neústrojně do vývoje lexikální normy vytvářením neologismů, které nevyplývají vždy z praktické potřeby, ale jsou spíše plodem překotného purismu, samoúčelného jazykového experimentování, nepodloženého mnohdy dostatečnou znalostí jazyka a jeho zákonů.

Do tohoto postupného a přímého vývoje, přizpůsobujícího se novým možnostem a úkolům, zasahují pronikavě představitelé dvou fází obrozenského jazykového dění, Dobrovský a Jungmann. Dobrovského postoj k jazyku byl postoj theoretika. Theoretika, stojícího na výši soudobého bádání jazykozpytného, obeznalého s předmětem svého zkoumání, s českým jazykem, v celé jeho šíři a podporovaného pomocnou prací žáků a přátel. Jako osvícenský racionalista vychází Dobrovský z kritiky současného stavu jazyka. Spatřuje v něm dovršení vývoje barokního, který odmítá. Proti němu staví jako klasický vzor dobu veleslavínskou a spisovnou češtinu tohoto tak zv. „zlatého věku". Normu veleslavínskou v jejím celku povyšuje na jediné kriterion pro jazyk své doby. Ve své gramatické kodifikaci (v *Lehrgebäude* 1809) uzákoňuje vědomě a autoritativně tuto normu v hláskovém a tvarovém systému a odlišuje tím výrazně jazyk spisovný od lidového, s nímž se sbližoval právě v období barokním.

[1]) Sr. B. Havránek, Vývoj spisovného jazyka českého, Čsl. vlastivěda, řada II, Praha 1936, str. 49 nn.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

Z analysy lexikální normy veleslavínské dochází k zjištění slovotvorných principů pro jména (substantiva a adjektiva) ve své „*Bildsamkeit der slavischen Sprache*...“ (1799); ty vnášejí řád do překotného novotařeni v lexiku a jsou důležité pro jazykovou praxi jungmannovskou, ale zároveň svým zúženým východiskem, normou veleslavínskou, omezují možnosti tvoření a odmítají všechny prostředky z doby pozdější, na př. i novotvary Komenského. Neplné rozvití funkcí spisovného jazyka v období veleslavínském, zvláště funkce theoreticky odborné, nehodnotí Dobrovský negativně. Naopak opírá se o ně ve svém nazírání na omezené úkoly spisovné češtiny v době své. Rovněž nadměrné množství cizích slov v lexiku veleslavínském neposuzuje odmítavě, nýbrž přijímá je jako daný fakt i jako argument proti purismu baroknímu i soudobému. Z období barokního přijímá kladně to, co je v souhlase s jeho názory. Tak na př. kladně hodnotí umirněný postoj Jiřího Konstance (v *Lima linguae bohemicae* 1667) v otázce cizích slov, který kontrastuje se soudobým purismem Rosovým.

Také pro Jungmanna a jeho současníky bylo období veleslavínské obdobím vrcholným, obdobím rozkvětu. Leč nepřijímali jeho jazyk jako nepřekonatelný a nezměnitelný vzor, nýbrž přenášeli na něj měřítka svá a vytýkali jako nedostatky to, co se nekrylo s jejich chápáním vyspělého spisovného jazyka. Pojetí jazyka básnického a vědeckého jako vrcholných funkcí spisovného jazyka naráželo na nedostatečné rozvití právě těchto funkcí v období veleslavínském, v němž byl národní jazyk zvláště v literární tvorbě vědecké omezován latinou. Také pronikající hledisko puristické přenesené na jazyk veleslavínský nutně musilo hodnotit zvýšený podíl cizích slov v lexiku oné doby záporně. Tak dochází na př. Jungmann v *Historii*[1]) ke kritickému posouzení období veleslavínského: „Žádná soustavná mathematika, fysika, logika neb metafysika, ba ani jaká jich znamenitá částka nám zůstavena atd. Překládání mnohé z němčiny a latiny i u lepších spisovatelů mnohá cizá slova a cizé mluvení spůsoby v jazyk uvedlo...“ V pojednání *O klassičnosti v literatuře vůbec a zvláště české* (ČČM 1, 1827, str. 29 nn.) nepřijímá Jungmann označeni klasičnosti pro dobu vele-

[1]) J. Jungmann, Historie literatury české 1825, str. 160.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

slavínskou, poněvadž se čeština nestala jazykem vysoké poesie ani filosofie nebo systematických věd, bez nichž nemůže být skutečně klasická doba ve vývoji jazyka a literatury. Úkoly, jež nenašel splněny v době starší, klade Jungmann ve shodě s chápáním a s ideály soudobými dohě své.

Obrozenský purismus mohl se spíše shodnouti a navázati na purismus barokní. I když v theorii není ani u Jungmanna období barokní přijímáno, přece jen na rozdíl od Dobrovského se staví kladně na př. k Rosovi, v němž vidí dobrého znalce jazyka a jehož mluvnici i slovník vyzdvihuje.[1]) Ani Vusína neodmítá jednostranně, nýbrž upozorňuje zároveň na zaměření puristické a na některé zdařilé neologismy. Mnohem patrnější je však shoda v jazykové praxi, kde Jungmann přejímá některé výrazové prostředky i typy tvoření z barokního období ve svém úsilí puristickém.

Rozdílný postoj k předcházejícím vývojovým obdobím, vyplývající z generačních i subjektivních odlišností, obráží se také ve vzájemném poměru Dobrovského a Jungmanna a v jejich snažení. Jungmann diferencuje na rozdíl od Dobrovského jazykovou normu veleslavínskou, kterou v jejím celku přijímá Dobrovský za neměnný základ i pro jazyk své doby, podle únosnosti vzhledem k úkolům, jež přisuzuje plně rozvitému spisovnému jazyku, na normu hláskovou a tvarovou a na normu lexikální. Přijímá důsledně jen archaickou gramatickou kodifikací Dobrovského, hláskovou a tvarovou. Ta se stává znakem zdůrazněné spisovnosti jazyka na rozdíl od zlidovění rozkolísané normy barokní. Stává se však také pevným pojítkem a soudržným činitelem jazykové jednoty při rozšiřování lexikální zásoby pro zmnožené úkoly spisovného jazyka. Tento archaický ráz hláskové a tvarové soustavy, kterou Jungmann, Palacký a jiní zdůrazňovali jako pevnou a neměnnou „formu" jazyka proti „obsahu", totiž lexikální normě, jejíž přetváření a přeměnu pokládali za znak živého jazyka, musil býti zachováván i při sebesmělejším slovním novotaření. Zdůrazňuje to na př. Jungmann v listě Kollárovi, kde mu vytýká, že opouští onu pevnou basi:[2]) „Povstává v mladším dorostku nová

[1]) Sr. l. c. str. 343.

[2]) J. Jungmann v dopise ze dne 26. 4. 1836, ČČM 1880, str. 210.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

strana, jak oni myslí genialní, jak já soudím, nedoučená. Ti vše co psáno od Veleslavína, Komenského a jiných podobných za pedantické považují a za břemenné, osvobozují tedy sebe od těch pout, a píší — jak umějí, s germanismy atd. Již každý teď sobě filosofem, každý tvoří sobě jazyk spisovný dlé vůle, od té doby, co se proti obecně zavedenému spisovnému jazyku českému počalo filosofovati. (. . .) Já také poněkud uškodil jsem vážnosti našich Veleslavínů atd. tvrzením svým, že jejich jazyk nestačí nám ke dnešní potřebě; ale já formy jazyka od nich vzdělaného svatě jsem šetřil, toliko materialně jej rozmnožiti usiloval. Toho nuznou potřebu ještě podnes vidím, ale lituji, že se počala i forma trhati..." A Palacký spojuje v posudku Trnkova separatistického spisu „O českém jazyku spisovném" požadavek hláskové a tvarové stability s pojetím klasičnosti.[1]) Také při přejímání slov jinoslovanských nebo dialektických byla zdůrazňována nutnost hláskové a tvarové transposice na uzákoněnou normu.

Jak je tedy patrno, byl proti formě, hláskové a tvarové soustavě jazyka, stavěn u Jungmanna a současníků v protiklad obsah, materie, tedy lexikálně sémantická struktura jazyka. Proti požadavku neměnnosti, stálosti, archaičnosti oné, byla uznávána a vyžadována potřeba vývoje a přeměny této. Dobrovského stanovisko bylo v této zásadní otázce spisovného lexika odlišné. Mluvil z něho opět theoretik, jehož vztah k zkoumanému předmětu nebyl podložen ani romanticky horoucí láskou k jazyku, ani neprošel zkouškami zápasu s českým slovem jako prostředkem projevu básnického nebo vědeckého. V lexikální oblasti vývoj přešel archaické pojímání normy Dobrovským i jeho odpor k neologismům a korigoval jeho pojetí zvláště kritickým přehodnocením tradice veleslavínské, přijetím zásady novátorské při plnění nových úkolů a přihlížením k diferenciaci spisovného jazyka a jeho výrazových prostředků.

[1]) ČČM 1832, str. 352 nn.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

Lexikální přestavba spisovného jazyka obrozenského.

Otázka lexikální přestavby spisovného jazyka v době obrozenské je jednou ze základních otázek jazykového vývoje obrozenského. Tak jako jiné otázky, na př. orthografie, prosodie, vyvolala i ona u současníků množství polemických a kritických hlasů, které se zvláště dotýkaly smělého neologisování. Zatím co se v otázce pravopisu setkal Jungmann s Dobrovským na téže názorové rovině a pomáhal prakticky uváděti Dobrovského pravopis analogický proti jeho odpůrci J. Nejedlému, zatím co v prudkém sporu prosodickém se theoreticky stavěl s jistou příměsí citového příklonu důrazně za časomíru, ale v praktické činnosti básnické užíval také principu přízvučného, uzákoněného Dobrovským, v zásadní otázce novočeského spisovného lexika přijímal jak theoreticky, tak zvláště svou činností praktickou v přímém protikladu k Dobrovskému kladně zásadu neologisování a purismu. Vedle stránky věcné zasahovaly ovšem do sporu mezi staromilci a novátory i motivy jiné, osobní, politické a j. Na straně staromilců stáli, opírajíce se o autoritu Dobrovského, zvláště J. Nejedlý v Čechách a J. Palkovič na Slovensku. Proti nim obhajovali své stanovisko Jungmann, Palacký a jiní.

Otázka přetváření spisovného lexika zahrnovala v sobě komplex jednotlivých problémů v několika vrstvách. Šlo při ní o celkové pojímání jazyka a jazykového dění, o šíři funkčního rozpětí jazyka, o přihlížení k jednotlivým funkcím, zvláště k jazyku básnickému a vědeckému, a o paralelní diferenciaci výrazových prostředků podle příslušnosti k těmto funkcím. Šlo ve směru vertikálním o určení pramenů a zdrojů, z nichž měly být potřebné výrazové prostředky přijímány, při čemž jako nejožehavější byla přetřásána otázka neologismů v užším slova smyslu a slavismů; a konečně i při přijetí této zásady bylo třeba uvažovati o míře neologisování a slavisování, jakož i o zachování hranic jednotnosti a spisovnosti jazyka.

Theoreticky uznával i Dobrovský možnost rozmnožování slovních výrazových prostředků. Prameny tohoto obohacování byly v podstatě tytéž jako v pozdějším programovém vytěžení i praktickém pro-

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

vádění u Jungmanna a jeho školy. Na první místo klade obnovování zapomenutých zastaralých slov, jež sám sbírá, studuje a vysvětluje. Jiným zdrojem je mu živá mluva lidová a dialekty, rovněž i jednotlivé jazyky slovanské. Také tvoření nových slov Dobrovský zásadně uznává, ale omezuje je přísnými podmínkami nejnutnější potřeby, zákonitosti tvoření a právem tvořiti. Základním principem novotvoření je princip analogie. Repertoár produktivních typů je omezen na ty, jež Dobrovský zjistil analysou normy veleslavínské. Tato kriteria, získaná ze zúženého východiska a vyzkoušená v kritice neologisování barokního i raně obrozenského, byla pak mechanicky přenášena zvláště dogmatickými epigony Dobrovského, v Čechách Janem Nejedlým a na Slovensku Jiřím Palkovičem, i na neologismy družiny Jungmannovy. Podstatu rozporu mezi Dobrovským a Jungmannem v otázce neologismů však vidím hlavně v tom, že Dobrovský nerozlišoval nové výrazové prostředky podle jejich funkčního zařazení. Mluvě o právu tvořiti nová slova,[1]) přiznává je „aesthetickému spisovateli", důkladnému znalci řeči a filosofovi a konečně odbornému spisovateli, a to jen v nejnutnějších případech. Kategoricky však toto právo upírá gramatikovi a lexikografovi. Tímto samostatným vytčením spisovatele-básníka a spisovatele-vědce sice naznačil rozlišení funkční, ale nedotkl se ho již, pokud jde o výrazové prostředky. Jungmann a také Palacký přihlížejí naopak, hlavně ve svých projevech theoretických, k základní funkční a stylistické diferenciaci, a zvláště také k diferenciaci příslušných výrazových prostředků. Neologismy, které vznikají, nemají míti platnost všeobecnou, nýbrž jsou specifikovány pro jednotlivé funkční jazyky a styly. „Přijměme je [nová slova vědecká] ochotně, ne vůbec do mluvy pospolité, do poesie, do prosy obecné, ale do naučných knih, do vědeckých soustav, do obcováni vědeckého",[2]) těmito slovy omezuje Palacký platnost neologismů vědeckého jazyka. Také Jungmann rozlišuje výrazové prostředky podle příslušnosti k jazykovým vrstvám a stylům. V zásadních hlediscích osvětlených v *Beleuchtung der Streitfrage*... (1829) na př. upozorňuje, že botanické a zoologické ter-

[1]) Böhmische Literatur auf das Jahr 1779, str. 329 nn.

[2]) Fr. Palacký, ČČM I, 3, 1827, str. 143.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

míny Preslovy nejsou určeny pro jazyk hovorový, konversační, ani pro běžnou, lidovou literaturu. Rovněž tu naznačuje ukázkou kritického hodnocení hierarchii stylů a hierarchii příslušných výrazových prostředků. Jednotlivé prostředky mají své zvláštní určení funkční a stylistické (prvky jazyka vědeckého, poetismy, prvky běžného jazyka spisovného a pod.) a je úkolem jazykové kritiky zjišťovat jejich vhodné užívání a odmítat míšení stylů. Jindy staví řeč vázanou proti nevázané. Básnický jazyk je mu svéprávným útvarem a Jungmann stále pociťuje odlišnost lexikálních prvků tohoto jazyka od prvků běžného jazyka sdělovacího. Neologismů jazyka básnického není možno užíti na př. v jazyce novinářském („i mně se líbí formy nizposlán, obezčestití etc., kterých by básník na svém místě dobře užíti mohl; ale bojím se našich nevědů, aby takových perel hned před svině neházeli, a neužívali jich naposledy v slohu novinářském").[1])
Jazyk básnický má znak neobyčejnosti, vznešenosti, a prostředky, jimiž toho dosahuje, zdají se proto někdy „cizí, neznámé", k dosažení básnického pathosu je třeba užívati „vší zálohy jazyka".[2]) A touto diferenciací jazyka a jeho lexikálních prostředků, k níž přihlíží ve svém vlastním neologisování i při kritice jiných, podstatně se liší od Dobrovského. Dobrovský na př. ve svém odmítavém postoji k složeninám přihlíží jen k typům tvoření,[3]) Jungmann naproti tomu vytyčuje, pokud jde o poměr k složeným slovům, rozdíl mezi řečí vázanou a nevázanou.[4]) Charakteristický je rovněž Dobrovského názor na typ složenin s *blaho-* a rozdílný postoj Jungmannův, jak ukážeme ještě při rozboru konkretního materiálu.

Otázky pramenů a zdrojů pro lexikální přestavbu spisovného jazyka se Jungmann dotýká v souhrnné kapitole *„Další obohacování jazyka českého"* (Slovesnost, 2. vyd., str. 22—24). Prameny tohoto obohacování jazyka — a myslí jím hlavně přijímání a přitváření nových prvků lexikálních, jak o tom svědčí zdůraznění „obsahu" jazyka — jsou v pořadí Jungmannově tyto: 1. „drahé památky litera-

[1]) J. Jungmann v dopise Kollárovi ze dne 4. I. 1827, ČČM 1880, str. 55.
[2]) J. Jungmann v dopise A. Markovi ze dne 6. II. 1812, ČČM 1881, str. 526.
[3]) J. Dobrovský, Bildsamkeit der slavischen Sprache 1799, str. 64, 65.
[4]) J. Jungmann, Slovesnost, 2. vyd. 1845, str. 21.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

tury staré", 2. „mluva národní", 3. „čítání spisovatelův novějších", 4. „nářeči jinoslovanská", 5. „přirozenost a vnitřní obrazovatedlnost jazyka českého", 6. „doslovné překládání z cizích jazykův". Toto pořadí se zcela shoduje s obsáhlejším probráním pramenů v polemicky obranné stati proti J. Nejedlému, „*Böhmische Sprachreinigung*", ve spisku „*Beleuchtung der Streitfrage*" (1829, str. 65). Tam Jungmann zároveň upozorňuje na paralelní snažení německé, jak je formuluje Reinbeck v Handbuch der Sprachwissenschaft II (sr. str. 72). Ale v témž spise (na str. 68) rozvádí Jungmann výklad o pramenech a zdrojích slovního obohacování jazyka ve formě pevných pravidel a tam pořadí původního výčtu mění. Je to dáno patrně záměrem obranným proti nařčení J. Nejedlého, kterému přikládal osten politický, jako by analogisté chtěli češtinu přiblížit k ruštině nebo dokonce vytvořit umělý jazyk amalgamací jednotlivých slovanských jazyků. V tomto změněném pořadí, které má býti závazné při hledání nových slovních prostředků, jsou položena díla novějších autorů hned na druhé místo a vlastní tvořivost jazyka dána před nářečí příbuzná, jinoslovanská. Na rozdíl od stati ve Slovesnosti se klasifikují jednotlivé jazyky slovanské podle příbuznosti a rovněž toto jejich postupné pořadí má býti zachováno při hledání a přejímání prvků.

Platnost zdrojů, jež — převedeno do naši terminologie — jsou tyto: 1. tradice, 2. prvky lidové a dialektismy, 3. soudobý usus spisovný, 4. slavísmy, 5. neologismy v úzkém slova smyslu, 6. kalky, Jungmann ve Slovesnosti omezuje některými dalšími tlumícími poznámkami. Obzvláště je to zdůraznění spisovnosti jazyka v jeho ustálené archaisující normě hláskové a tvarové, jíž se musí podříditi nově přijímané prvky (dialektismy, slavismy). Hledisko puristické uplatňuje Jungmann při soudobém spisovném usu a při kalcích (fakt sám, totiž přijímání kalků, není pro Jungmanna v rozporu s nazíráním puristickým). U neologismů omezuje produktivnost složenin jen kriterem vhodnosti a nepřikládá zmínku o rozlišení funkčním jako při výkladu o složeninách.[1])

Také Palacký se několikrát ve svých článcích dotýká problému přetváření obrozenského spisovného lexika. Převážně se soustřeďuje

[1]) Sr. Slovesnost, 2. vyd., str. 21.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

na odbornou funkci jazyka. V stručném úvodě k pokusu o kodifikaci terminologie estetické, jak jí užil ve svých pracích krasovědných, staví se kladně k neologisační tendenci ve vědeckém jazyce. Problémem není mu již přijímání a přitváření nových výrazových prostředků, nýbrž redukce na otázku principu a míry („kterak jest nám řeč svou mateřskou podlé vědeckých potřeb věku našeho obnovovati? jakových v tom pravidel následovati? jak daleko v tom pokračovati?").[1]) Odpověď na tyto otázky Palacký nepodává. Naznačuje ji však ve svém dalším článku v ČČM 1827, str. 140—143, kde mluví o autonomnosti vědeckého jazyka a jeho výrazových prostředků. Neologismy, jsou-li „potřebné, věcem přiměřené, určité, značné (t. j. živé znaky dávající) a podlé čistých pravidel utvořené", radi přijímati bez jakéhokoliv jiného omezení do jazyka, ovšem jen vědeckého, nikoliv do běžného jazyka spisovného, hovorového nebo básnického. Vedle všeobecně přijímaného hlediska potřeby objevují se v theorii u Palackého i měřítka jiná, která již souvisí se speciální povahou výrazových prostředků vědeckého jazyka — termínů.

Vývoj české naučné prózy v době obrozenské.

Otázka rozšiřováni spisovného lexika v jazyce vědeckém nad lexikální normu veleslavínskou je v těsném vzájemném sepětí s otázkou vzniku a vývoje české naučné prózy obrozenské. Z požadavku vědecké prózy psané českým jazykem vyplývá zároveň nutnost přijímati a vytvářeti nové výrazové prostředky, jež jazyk v této funkci potřebuje. Odmítnutí neologisování naopak znamená nemožnost vývoje jazyka ve funkci theoreticky odborné. Tento vzájemný vztah byl jasný a byl téměř obecně uznáván druhou generací obrozenskou — Jungmannovou, která si vytyčila za úkol znárodnění české vědy.[2])

[1]) Fr. Palacký, Okus české terminologie filosofické, obzvláště krasovědné, ČČM 1827, str. 104.

[2]) Sr. J. Jungmann, Slovesnost, 2. vyd., str. 2.: „Jakožto nástroj má jazyk potřebu vzdělávání, což se děje vzděláváním věd, kterýmž on nástrojem jest."

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

Naučná próza předjungmannovská byla zvláště ve vrstvě vyšší, rázu vědeckého, psána většinou německy nebo latinsky. Pokusy, které se dějí o uvedení češtiny do této oblasti literárního tvoření, mají zaměření populární a v souhlase se soudobou literární tvorbou beletristickou jsou určeny zvláště pro základní poučení a vzdělání lidu. Tlumočí buď základní poznatky v slabikářích, pravopisných příručkách a mluvnicích, uspokojují potřebu základního poznání přírodovědného nebo právního, popularisují kronikářské podání historické. Český jazyk je nástrojem propagačně buditelsky založených obran (Thám, Rulík) a článků s tendencí vlastenecky oslavnou (Hlasatel). V těchto buditelských článcích a obranách je běžný spisovný jazyk, vystačující s prostředky, které přejal z tradice. V příručkách pravopísných a mluvnických je vyznačena odbornost projevu alespoň základní mluvnickou terminologií, která navazuje hlavně také na tradici barokní a tvoří tak článek v souvislém vývoji tohoto úseku terminologie až do období jungmannovského. Autoři děl přírodovědných a právnických, která se blíží svým encyklopedickým charakterem pracím kruhu Jungmannova, M. Šimek v díle *Krátký vejtah všeobecné historie přirozených věcí* (1778) a J. V. Zlobický v překladě *Všeobecného řádu soudního* (1781) zápasí s terminologií a volí, zvláště Šimek, cestu neologisování, neologisování v duchu barokního purismu. Kritika Dobrovského, který pokládá za velmi smělé psáti všeobecný přírodopis českým jazykem,[1]) přenáší se zároveň na užití češtiny ve funkci vědeckého jazyka vůbec a setrvává při tomto odmítavém postoji i při posudku Markovy Logiky výrokem „Man soll von solchen Dingen nicht böhmisch schreiben," do něhož si stěžuje Jungmann v dopise Markovi ze dne 11. 2. 1823.[2])

Ale již v tomto období, které bychom mohli nazvati přípravným, ozývá se časté volání po české naučné próze, pro niž ovšem je podmínkou vytvoření české terminologie a českého vědeckého jazyka. Tak v buditelském dialogu *O jazyku českém. Rozmlouvání druhé* v Hlasateli r. 1806 dotýká se této otázky Jungmann: „[na to] sami Čechové sobě naříkají, že zvláště v technických slovích velký nedo-

[1]) J. Dobrovský, Böhmische und mährische Literatur auf d. J. 1780, str. 101.
[2]) ČČM 1883, str. 48.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

statek trpí".[1]) A v *Prvotinách* r. 1815 šifra -c (Rautenkranc?) při posuzování stavu dosavadní obrozenské literatury vidí její nedostatky a vyslovuje požadavek, aby byla českým jazykem zpracována přírodovědná díla („geografie, historie přirození, fizyka"), poněvadž je jisté, že „Mynsterova Kosmografie od Sigmunda mladšího z Puchova z latiny přeložená... pro naše časy, jakžkolí pěknou jest pro XVI. století památkou, více se nehodí..."[2]) *Počátkové českého básnictví* (1818), které přinesly vedle přísného hodnocení soudobé básnické tvorby české také plamennou výzvu k vytvoření nové, silné české poesie, zahrnuly do tohoto svého volání i českou vědeckou prózu: „Ať se našincům ani jen jedné dokonalejší geografie, fiziky, technologie, ekonomie, chemie, hystorye přirození, hystorye všeobecné a domácí etc. — filozofie, matematyky a estetyky ani nespomenu — po tolikerém prošení i napomínání dočekatí nelze".[3]) A z týchž kořenů vyrůstá i soustředěné úsilí o českou encyklopedii, o níž nacházíme zmínky v korespondenci i v pamětech,[4]) ale k jejímuž uskutečnění v té době ještě nedošlo.

Realisace plánu české encyklopedie nebyla však opuštěna, nýbrž provedena v jiné podobě. Řada naučných děl vyšlých z kruhu Jungmannova je zahájena r. 1820 Preslovým *Rostlinářem*, Jungmannovou *Slovesností* s určením pro potřeby školní a Markovou *Logikou*, tedy díly jak přírodovědnými, tak duchovědnými. Jsou to základní vědecká kompendia, shrnující současný stav vědeckého bádání a opírající se také o cizí předlohy, jež mnohdy kompilačním způsobem zpracovávají. Thematická složka ustupuje před složkou jazykovou, v podstatě terminologickou, v níž se zvláště projevuje přínos autorův a původnost díla. Vznikají tak dále díla z oborů reálných, která přinášejí českou terminologii ve svých oborech (J. S. Presl, V. Sedláček, A. Jungmann). Souběžně se na tento okruh připíná skupina mladších pracovníků, vycházejících většinou z daných základů, ale stále ještě poutaných složkou terminologickou, s thematy zaměřenými zvláště na popularisaci (J. Smetana ve fysice a astronomii,

[1]) Hlasatel I, 1806, str. 348.
[2]) Prvotiny 1815, str. 10.
[3]) Počátkové českého básnictví 1818, str. 10.
[4]) Sr. Listy Josefa Jungmanna Antonínovi Markovi, ČČM 1882.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

K. Amerling v chemii, zoologii a jiných oborech, V. Staněk v anatomii, F. Hýna v psychologii a j.).

Ještě vyhraněnější, jednoznačně terminologickou funkci maji terminologické svody abecedně sestavené, obsahující soubory termínů jednotlivých úseků nebo jejich výběr, zvláště neologismů, s terminologickými ekvivalenty cizími nebo se stručnou definicí, a určující přesný význam termínů nebo diferenciaci termínů významově blízkých. Takový je na př. Palackého *Okus české terminologie filosofické, obzvláště krasovědné* v ČČM 1827 nebo raný *Pokus zčeštění matematických názvů* (Dobroslav 1821), Pelikánovo *Navržení právnické české terminologie* v ČČM 1831 a Antonína Jungmanna *Přehled jmen neduhů* v Kroku 1833. Tyto terminologické svody nemají ještě charakter normativní, nýbrž jsou spíše určeny jako pomůcky pro porozumění odborné literatuře pro vzrůstající okruh vzdělanců. Pokusy o definitivnější zpracování terminologie jednotlivých oborů nebo i souhrnně několika vědeckých oborů a směřující již k stabilisaci terminologie jsou data pozdějšího, kdy je již počáteční kvas terminologický téměř dovršen (*Německo-český slovník vědeckého názvosloví* 1853). Zájem o terminologii, daný její soudobou potřebou, projevuje se i v aspektu historickém. Souvisí přitom s vývojovou složkou obnovované terminologie tradiční. Tak vznikají studie a práce o historické terminologii některých oborů (sr. na př. T. Burian, *Objasnění zastaralých názvů ve válečném umění Čechův XV. stol.*, ČČM 1836, J. Čejka, *Sbírka slov a způsobů mluvení ze starých rukopisů lékařských*, ČČM 1848, 1853, J. P. Koubek, *Jazyk a technika právnická Slovanův*, ČČM 1839).

Nově vytvářená česká terminologie, jak v oněch dílech, jimž přisuzujeme dominantní funkci terminologickou, tak v abecedních souhrnech, podnícena je slovesnou potřebou nebo z ní vychází a je aplikována v soudobém literárním tvoření naučném. První vědecký časopis *Krok* (1821—1840 nepravidelně) a o něco později vzniklý, ale pravidelně a nepřetržitě vydávaný *Časopis českého museum* (od r. 1827) poskytují pevný základ vědecké tvorbě. Články a studie v nich uveřejňované mají ráz informativní, referující, posuzující, polemický, jindy přinášejí počátky samostatného vědeckého bádání

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

českého a po stránce terminologické jsou polem pro praktické využití a vyzkoušení nově tvořené české terminologie, která se teprve praktickým užíváním stává živou součástí spisovného jazyka. Tak se tam objevují práce Jungmannovy, Šafaříkovy, Kollárovy, Palackého a jiných.

Vytvoření a ustálení české terminologie je první podmínkou pro zdárný vývoj vědecké prózy. Proces terminologisace zasahuje téměř všechny vědecké obory. Není v jazykovém dění obrozenském isolován, ale je v úzké souvislosti s přestavbou lexikální struktury spisovného jazyka vůbec. Na dosažení jistého vývojového stupně — proces sám není ještě zdaleka ukončen —, po němž dochází k přesouvání zřetele kvantitativního na kvalitativní, ukazují svědectví současníků, součinitelů soudobého dění jazykového i vědeckého. V letech 1835—1839 vychází monumentální dílo Jungmannovy slovnikářské kodifikace. V úvodě se Jungmann zmiňuje o otázce lexikální přestavby. Proměna jazyka — a v díle lexikografickém je jistě míněna proměna lexikální soustavy — je znakem živého jazyka. A zmiňuje-li se zvláště o funkci vědecké („okres věd a umění"), je to dáno nejen osobním vztahem k této otázce, nýbrž je tím zároveň prokázána životnost a naléhavost probíhajícího procesu. Jungmann konstatuje kvantitativní rozšíření češtiny v této funkci jazyka, neodpovídá mu však stejně intensivní proniknutí znalosti terminologie do vzdělaných vrstev. S tím souvisí nejednotnost, rozkolísanost a překotnost terminologie. Jungmannovo dílo slovnikářské má napomáhati poznání této nové terminologie a má mírniti přílišné novotaření upozorněním na termíny již existující. Do téže doby spadají i hlasy Jungmannovy a jiných buditelů (Palackého) proti extrémním snahám některých novotářů, zvláště těch, kteří porušují i uzákoněnou hláskovou a tvarovou normu spisovnou. Palacký v některých projevech v ČČM a Jungmann zvláště v soukromých zmínkách v korespondenci vytyčuje zásady neologisování (v dopise J. Kollárovi ze dne 26. 4. 1836 a v dopise A. Markovi ze dne 3. 7. 1842).[1]) Je si vědom svého vůdčího postavení v přetváření lexika právě pro svou iniciativní účast, a proto tím více zkoumá a přehlíží správnost zvolených zásad a nebezpečí extrémních výstřelků. Prakticky se tento

[1]) ČČM 1880, str. 210, ČČM 1884, str. 414.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

Jungmannův korigující a revisní postoj projevuje v 2. vydání *Slovesnosti* (1845), s nímž je souběžné i Markovo přepracování Logiky v *Základní filosofii* (1844). Zároveň s tímto posouzením a zhodnocením dosavadního vývoje terminologie a vědeckébo jazyka ukazuje na rozbraní ve vývoji vědecké prózy i to, že je vysloven nový, přehodnocující požadavek. Zatím co před dvaceti lety bylo voláno jen po vědě česky psané, je nyní[1]) vysloven požadavek skutečného samostatného vědeckého bádání, původnosti vědeckých prací,[2]) a to předpokládá soubor jazykových prostředků do jisté míry dostatečný, hotový a vyzkoušený. Zatím co v dosavadním vývoji, tedy v prvním období, „ohledy jazykové nad jiné předčily", je třeba obrátiti nyní „hlavní zřetel svůj k věcem samým..., šířiti, velebiti a dokonaliti obor nauk samých".[2]) Těžiště se tedy přesouvá se složky jazykové, terminologické, na složku thematickou. (Touž tendenci vysledoval a na její přítomnost v 2. vyd. Slovesností v širším začlenění ukázal J. Dolanský-Heidenreich v článku *Jungmannova Slovesnost z r. 1845*, Slavia 18, 1947, str. 161 nn). Stejný názor se ozývá i v Klácelově úvaze o spisech A. Marka a Ferd. Hýny (ČČM 1845) a v posudku F. Čupra *Ferdinanda Hýny dušesloví zkušebné* (ČČM 1846), tedy v setkání s díly ještě s dominantou jazykovou, terminologickou. Čupr vychází z obrozenského vývoje od bádání filologického k počátkům poesie a paralelně k němu přiřazuje soudobý vývoj vědecký od úsilí jazykového k vědám samým. Opakuje tak vědomě Palackého zařazení a nadto vytýká dosavadnímu vědeckému vývoji jednostranný aspekt historický, jejž by bylo třeba překonat aspektem filosofickým. Je tu na konkretním případě opět provedena kritika dosavadního vývoje a jsou zároveň vytčeny nové cesty a úkoly.

Tak tedy vidíme z dvojího osvětlení, se zřetele jazykového i vědeckého, jak se v letech čtyřicátých 19. stol. dovršuje počáteční, ale základní fáze ve vývoji obrozenské naučné prózy. Vědecká próza zrcadlí dvojí vývoj: jazykový a vlastní vývoj vědecký. Tři hlasy,

[1]) S požadavkem původnosti české vědy, samostatné tvůrčí činnosti, vystoupil už předtím s ostřím proti Jungmannovi V. Zahradník, který zároveň odmítal i snahy jazykově neologisační. (Sr. J. Jakubec, Dějiny literatury české II, 385.)

[2]) Fr. Palacký, ČČM 1837, str. 7.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

které jsme uvedli, Jungmannův, Palackého a Čuprův, dotýkají se každý s jiné stránky naší otázky. Jungmann jako iniciátor a zároveň do jisté míry zákonodárce terminologického snažení obrozenského zamčřuje svůj pohled zvláště na vývoj jazykový. Palacký spojuje hledisko jazykové i věcné a Fr. Čupr se již převážně dotýká jen onoho vývoje věcného, vědeckého. Jazykový vývoj, zvláště vývoj české terminologie, není tímto vytčením nových úkolů a zdůrazněním vlastní funkce vědecké prózy ukončen. Pokračuje samostatně v jednotlivých oborech a ustaluje se v základech až v letech sedmdesátých.

Jungmannova účast při tvoření české terminologie. — Jungmannova naučná próza s terminologií literárně vědnou a linguistickou.

Po obecných kapitolách úvodních, které nám poskytly širší rozhled a umožňují zapojení speciální otázky zkoumání do širši dobové i věcné souvislosti a vytvářejí pozadí, na němž se nám jasněji odrážejí některá fakta, obrátíme hlavní zřetel k vlastnímu předmětu své práce, k obrozenské terminologii literárně vědné a k jejímu hlavnímu tvůrci, Josefu Jungmannovi.

Je množství složek jazykového dění obrozenského, do nichž podnětně zasahuje svou činností Josef Jungmann, ať již jsou to pomezní otázky orthografie, prosodie nebo romantická myšlenka jednotného spisovného jazyka slovanského a pod. Nejtrvaleji a také nejhlouběji jej poutá otázka přetváření lexikální struktury spisovného jazyka, zvláště básnického a vědeckého. Soustředčný zájem se projevuje v korespondenci i v zápiscích a v častých příležitostných zmínkách v projevech literárních. Vlastní však účast je rázu praktického. Je jen přirozené, že od praktické tlumočnické činnosti básnické, spadající do doby mladosti a znamenající velký přínos při tvoření novočeského jazyka básnického a jeho synonymiky, dospívá Jungmann ve shodě s dobovým vývojem k činné účasti na vytváření české vědecké terminologie. Úsilí o českou vědeckou terminologii je v počátcích spo-

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

jeno se snahami o českou encyklopedii. Z četných zmínek v korespondenci je patrno rozdělení úkolů a oborů a Jungmannova vedoucí, redaktorská účast. Důvody nezdaru uskutečnění plánu encyklopedie byly jiné než jazykové. O tom svědčí díla, která vycházejí od roku 1820 a přinášejí encyklopedické přehledy výsledků bádání v jednotlivých oborech. I když hodnota věcně, vědecké složky je rozdílná, spojuje je jednotné úsilí jazykové o vytvoření české terminologie. Že i při těchto jednotlivě vydávaných vědeckých příručkách můžeme mluvit o koordinující účasti Jungmannově, o tom svědčí opět četné zmínky v Jungmannově i Markově korespondenci o Jungmannově poradní funkcí v terminologických otázkách, stejně jako Purkyňova vzpomínková glosa v Živě o pravidelných schůzkách kruhu Preslova, jejichž duší byl Jungmann. Nejužší spolupráce Jungmannova vyznačuje Markovu Logiku z r. 1820, jejíž termíny Jungmann zčásti opět zpětně přijímá do své Slovesnosti. Rovněž terminologie Sedláčkovy Fysiky prochází poradní redakcí Jungmannovou.[1]) Jungmannova účast se týká buď jednotlivých termínů, jejich doporučení, odmítnuti nebo navržení nových, vytyčení a zdůraznění zásadních hledisk i obecných zásad při tvoření terminologie (stanovení pramenů a jejich platnost, princip analogie, purismus, normalisace a pod.).

Jungmannovy snahy terminologické jsou v úzkém vztahu k jeho činnosti lexikografické. V přípravných pracích k Slovníku musil Jungmann shromážditi za pomoci svých žáků a přátel bohatý materiál ze spisů starých i z autorů soudobých, přihlížel k jazyku živému i k dialektům (zvláště k dialektu slovenskému) a v neposlední řadě k jazykům slovanským, zvláště k lexikální kodifikaci polštiny a ruštiny v slovnících Lindově a Heymově. Tak prošel při své lexikografické práci téměř všechny zdroje, z nichž čerpal i při tvoření nové české terminologie. Ve Slovníku upozorňoval vedle třídění významového a vedle záznamů etymologických také na hledisko analogické, zvláště u slov nově vytvořených (sr. u hesel zájmí, sloha a j.), na zařazení do slovotvorného systému.

Vlastní terminologické úsilí Jungmannovo se projevuje v dílech a pracích s thematem literárně vědným nebo linguistickým, ať za-

[1]) J. Jungmann v dopise A. Markovi ze dne 21. 10. 1824, ČČM 1883, str. 54.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

měření čistě odborného, popularisujícího nebo vlastenecky buditelského. Podáme bibliografický přehled těchto děl a prací, z kterých vycházíme při rozboru Jungmannovy terminologie (přehled — bez nároků na vyčerpávající úplnost — je sestaven chronologicky a podkladem je mu bibliografie V. Zeleného v díle *Život Josefa Jungmanna* 1873, str. 376 nn):

1805 Atala, neb láska dvou divochů na poušti. (Úvod.)
1806 O jazyku českém. Rozmlouvání první. (Hlasatel I, 1806, 43.) Rozmlouvání druhé. (Hlasatel I, 1806, 321.)
1811 Jana Miltona Ztracený ráj. (Předmluva. — Život Jana Miltona.)
1813 O slovanských nářečích, a prostředcích jim se naučiti. (Prvotiny 1813, 83. Na autorství Jungmannovo sondí V. Zelený.)
1813 Antibohemia. — Slovo k statečnému a blahovzdělanému Bohemariusovi. (Prvotiny 1813, 185, 191.)
1814 Výtah z řeči (Tit.) Jana Kosakowského, biskupa Vilenského. (Prvotiny 1814, 10, 21.)
1817 Starobylá skládanie I. Předmluva Josefa Jungmanna.
1820 Slovesnost aneb zbírka příkladů s krátkým pojednáním o slohu.
1821 Krátký přehled prosodie a metriky Indické. (Krok I, 1, 33.)
1821 Výměsky z prosodiky a metriky české. (Krok I, 2, 1.)
1821 Posudek. Vznešenost přírody od M. Z. Poláka. (Krok I, 1, 150.)
1821 Posudek. 2. Zlomky o českém básnictví, zvláště o prosodii od Šeb. Hněvkovského. (Šifra**, na autorství Jungmannovo soudí V. Zelený;Krok I, 2, 141.)
1822 Rukopis Kralodvorský. (Dobroslav III, 2, 27.)
1822 „Poznamenání" k básni „Soud Libušin". (Krok I, 3, 56.)
1823 Báseň k slavnému installování arcibiskupa Ostřihomského P. (tit.) Alexandra Rudnayho atd. Předmluva o potřebném skoumání jinoslovanských nářečí. Poznamenání. (Krok I, 4, 10 — v obsahu Kroku je uvedeno: Báseň... s poznamenáním od Jos. Jungmanna.)
1825 Historie literatury české.
1827 „Poznamenání" k pojednání Bergnerovu „O literatuře vesměs, a žádosti". (Krok II, 2, 170.)
1827 O klassičnosti v literatuře vůbec a zvláště české. (ČČM 1, 1827, 29.)
1828 O počátku a proměnách pravopisu českého (společně s V. Hankou).
1828 Časopis pro katolické duchovenstvo. (Předmluva.)
1829 Posudek o třetím svazku „Scriptores rerum bohemicarum" vydaném Fr. Palackým. (ČČM 3, 1829, 128.)
1830 O českém jazyku úsudek Lukáše Hornického, Poláka, v druhé polovici XVI. století. (ČČM 4, 1830, 293.)
1832 O různění českého písemního jazyka. (ČČM 6, 1832, 165.)
1832 Tatranka Palkovičova. Posudek. (ČČM 6, 1832, 235.)

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

1835—1839 Slovník českoněmecký I.—V. Předmluva.
1837 Zpráva o vydání spisu Pavla Židka. (ČČM 11, 1837, 225.)
1842 Studie v Rozboru staročeské literatury.
1842 Rozepře mezi písmeny. (ČČM 16, 1842.)
1843 Úvahy. 1. Nápěvy k písním Fr. Jar. Kamenického... (ČČM 17, 1843, 450.)
1843 Cestování Fridricha z Donína. (ČČM 17, 1843, 354.)
1843 Napominatel. Omylů v písemný jazyk československý se vluzujících sbírka první, s předslovím. Od Josefa Jungmanna. (ČČM 17, 1843, 395.)
1844 A. Marek, Základní filosofie. Předmluva od Josefa Jungmanna.
1845 Studie v Rozboru staročeské literatury za léta 1843—1844.
1845 Slovesnost aneb náuka o výmluvnosti... Druhé opravené a rozmnožené vydání.
1846 Slovesnost... Třetí vydání nezměněné.
1849 Historie literatury české. Druhé vydání.

Jsou v tomto přehledu díla knižní i časopisecká, studie i polemické úvahy, posudky i stručné poznámky. Pokud jde o místo, jaké v nich zaujímá terminologie, mají platnost různou. Těžiště na terminologické stránce je v obou vydáních Slovesnosti, a to v jejich theoretických částech. Jsou to soustavně zpracované příručky s příklonem k soustavám cizím, pojaté eklekticky a sestavené kompilačně. I když nechceme nikterak pomíjet důležitost jiných složek[1]), přece jen, zvláště ve srovnání s jinými díly, vyniká stránka terminologická. Význačné místo náleží terminologii také v metrických a prosodických studiích v Kroku. Jde tam však zároveň o praktické využití vytvořené terminologie a o vyzkoušení její únosnosti v projevech se zdůrazněnou složkou thematickou a se zaměřením zčásti polemickým. V Historii literatury české je terminologie v úvodních přehledech a v klasifikačních oddílech v podstatě aplikací terminologie Slovesnosti; význam díla tkví v části věcné, v bibliografickém soupisu a popisu literárních děl a v jejích klasifikaci. Odborná terminologie všech oborů, a tedy i literárně vědná, je součástí lexikální kodifikace ve Slovníku. Náleží jí tam důležité místo, jak o tom svědčí už výše zmíněná část předmluvy.

[1]) Sr. na př. Hýskovo hodnocení významu Slovesnosti pro literární kritiku („Význam Slovesnosti — a tudíž Jungmannův — pro dějiny literární kritiky naší záleží v tom, že jeho pravidly byla později měřena česká produkce slovesná", M. Hýsek, Jungmannova škola kritická, LF 1914, 267) i studii J. Dolanského-Heidenreicha, Jungmannova Slovesnost z r. 1845, Slavia 18, 1947, 161.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

Volba themat jednotlivých prací je podmíněna Jungmannovými zájmy, které jsou reakcí na dobové otázky a problémy literárně vědné a jazykozpytné. Je to okruh problémů, k nimž se Jungmann stále vrací a jejichž řešení podává a osvětluje. Hledá pro ně často oporu u cizích, zvláště slovanských autorů, s jejichž názory seznamuje v přeložených úryvcích české čtenáře a jež v komentářích k nim ještě zvláště vytýká. Tak v Jungmannových článcích prokmitá stále otázka slovanských jazyků, jejich blízkosti a příbuznosti, vyúsťující až v romantický požadavek jednotného spisovného jazyka slovanského. Tento zájem je motivován spíše prakticky než vědecky a jeho výrazem je rovněž přejímání slavismů do lexika básnického i vědeckého. Také do sporu pravopisného mezi jotisty a ypsilonisty zasahuje Jungmann českým spiskem, napsaným společně s horlivým zastáncem pravopisu analogického, V. Hankou.[1]) Ale zvlášť význačné místo v Jungmannových pracích zaujímají otázky prosodické a metrické, a to v prvé řadě problém přízvuku a časomíry v české poesii. Od rukopisných poznámek k obšírným studiím o prosodii a metrice indické a české, od přehledných vložek v dílech širšího založení k důslednému zaujímání stanoviska pro časomíru v posudcích setrvává Jungmann důsledně na myšlence Počátků z r. 1818 o přednostech a původnosti principu časoměrného a o druhotnosti a německém vlivu při prosodii přízvučné. Jak zřejmo, jsou to základní otázky jazyka a poesie, jež obrozenská doba řeší. Vedle řešení problémových upírá Jungmann zvláště v pozdním období tvoření zřetel hlavně k staré literatuře české v řadě vědeckých pojednání i v posudcích děl, majících vztah k staré době české literatury. Pro Jungmanna byl ovšem ještě takovým vrcholným dílem staročeské poesie RKZ. Je zajímavé, že mezi těmito okruhy themat nenacházíme v obšírnějším českém zpracování otázku obrozenského lexika a jeho přetváření[2]), jejíž řešení má v praktické činnosti Jungmannově ráz iniciativní a vůdčí. Leč i této otázky se Jungmann dotýká, v projevech literárních jen

[1]) Téže otázce je věnován i Jungmannův spis německý, Beleuchtung der Streitfrage über die böhmische Orthographie, Praha 1829.

[2]) Této otázce je věnována polemická stať Böhmische Sprachreinigung v německy psaném spisku Beleuchtung der Streitfrage... z r. 1829.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

příležitostnými a drobnými zmínkami (na př. v 2. vyd. Slovesností, v článcích o klasičnosti, o různění spisovného jazyka, v poznámce k básni P. Holého v Kroku, v předmluvě ke Slovníku), v korespondenci s A. Markem a J. Kollárem častěji.

Klasifikace Jungmannových literárních prací a jejich rozvrstvení vzhledem k účasti a úloze terminologie je důležité pro podrobný rozbor terminologický. Z předešlých vývodů je patrné, že hlavní místo v něm zaujímá rozbor terminologie theoretických částí obou vydání Slovesnosti. Velké a vývojově závažné časové rozpětí mezi nimi a rovněž i přiznané a projevené hledisko korekce v druhém vydání umožňuje podnětné srovnání materiálu i zásad. Aplikace této terminologie v pracích vztahujících se thematicky k zájmovým okruhům dobovým i Jungmannovým ukazuje jednak nosnost, jednak vžívání a běžnost terminologie. Ale je třeba přihlížeti i samostatně k terminologii těchto prací pro neustálenost a několikanásobnost Jungmannovy terminologie, pro oblibu terminologických variant a pro nárazy případných předloh.

Pozadím, na němž se odráží vlastní Jungmannův podíl při tvoření terminologie, jakož i její vžívání a přijímání, respektive odklon od ní a její přetváření, jsou soudobé práce s thematy literárně vědnými a jazykozpytnými. Jen málo z nich však spadá do doby před 1. vydáním Slovesnosti. Nepřetržitou tradici má základní terminologie mluvnická v elementárních obrozenských pravopisných příručkách a mluvnicích. Ve vývojovém období mezi oběma vydáními Slovesnosti je takových děl a prací více, zvláště ve vědeckých časopisech Kroku a v Časopise českého museum (studie Šafaříkovy, Kollárovy, Palackého a j.). Svědectví o výskytu jednotlivých termínů nám podává lístkový materiál Ústavu pro jazyk český,[1]) který svou excerpční methodou (t. zv. síta) je v doplnění s vlastní excerpcí autora této práce téměř průkazný.

[1]) Užil jsem ho s laskavým svolením ředitelství Ústavu pro jazyk český.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

II.

Termín, terminologie.

Terminologií nazýváme soubor termínů, t. j. jistých slovních výrazových prostředků spisovného jazyka v jeho funkci odborné. V lexikálním plánu této funkce spisovného jazyka rozeznáváme v podstatě dvě vrstvy: *a*) vrstvu skládající se z jednotek konstantních, specifických, *b*) vrstvu s jednotkami, které pomáhají vyplňovat syntaktickou strukturu. Konstantní, specifické jednotky vyznačují odbornou funkci spisovného jazyka a mají v ni svou zvláštní funkci na rozdíl od jiných funkčních jazyků; jednotky druhé vrstvy mají širší platnost a jsou i svým fungováním společné s lexikem ostatních funkčních jazyků.

Linguistická theorie věnovala zájem slovním jednotkám prvé kategorie, typickým pro vědecký jazyk, a rozlišila je do tří skupin: *a*) Slovo se vyskytuje jen v lexiku odborného jazyka, kde má přesný a jednoznačný význam; i když se vyskytne v jiných funkčních jazycích, je pocíťována jeho příslušnost k lexiku odborného jazyka. L. Kopeckij nazývá jen prvky této první skupiny termíny[1]) a liší od nich *b*) slova, jež existují také v jiných funkčních jazycích, zvláště ve spisovném jazyku běžně mluveném, s významem méně přesným nebo odchylným, ale jež v jazyce odborném fungují jako termíny první skupiny. V terminologii Kopeckého[1]) je to automatisované slovo. *c*) Třetí skupina konstantních slovních jednotek odborného jazyka je dána kriteriem formálním. Formálně se prvky této skupiny skládají z několika slov, kdežto sémanticky tvoří jednotku. Zpravidla jsou jednotlivá slova této automatisované skupiny slov, jak ji nazývá Kopeckij, — ve shodě s normalisovanou terminologií budeme ji nazývati automatisovaným souslovím — společná také lexiku jiných funkčních jazyků a teprve v automatisovaném spojení je jejích exklu-

[1]) L. Kopeckij, O lexikálním plánu hospodářského jazyka, Slovo a slovesnost I, 1935, 120 nn. — Srv. též B. Havránek, Terminologie, OSN Dod VI, 1, str. 1074 nn.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

sivně odborný, termínologický charakter. Tato automatisovaná sousloví mohou se ovšem skládati také z prvků vyskytujících se jen v lexiku odborném, tedy z termínů v onom užším pojetí Kopeckého, anebo z jednoho prvku-termínu v užším smyslu a z druhého nebo ostatních existujících i v jiných funkčních jazycích.

Prvky všech těchto tří skupin budeme nazývati termíny, jejich soubor terminologií. Termín v tomto širším, ale běžném pojetí je lexikálně sémantická jednotka odborné funkce spisovného jazyka, která má přesný význam, daný v odborné oblasti definicí, konvencí nebo kodifikací.[1]) Vnitřní roztřídění je velmi plodné a podnětné zvláště při vyšetřování pramenů termínů.

Vedle této klasifikace, vycházející z kriteria poměru specifických výrazových prostředků odborných k lexiku jiných funkčních jazyků, přijmeme pro své další vývody ještě dělení na termíny popisné a značkové, jak je pro jazykové pojmenování vůbec rozlišuje V. Mathesius.[2]) Pojmenování popisné se skládá ze složek se zřetelným věcným obsahem, ovšem s hlediska synchronního pohledu na jazyk. Podle způsobu spojení složek se zřetelným věcným obsahem jsou pojmenování popisná buď derivační, komposita nebo sousloví. Pojmenování značková naproti tomu jsou pouhé znaky (jež ovšem při pohledu diachronickém mohou býti ještě rozloženy na složky se zřetelným věcným obsahem), které neprozrazují věcný obsah. Pojmenování popisná jsou typu zařaďujícího, t. j. slovo může být podle povědomí mluvčího kmenově zařaděno do skupiny slov, s nimiž má společné sémantéma. Pojmenování značková jsou po té stránce isolována, jsou typu isolujícího. Pojmenování popisná ztrácejí vývojem někdy svůj popisný ráz a mění se v pojmenování značková. Stejně je tomu i při přejímání pojmenování internacionálních nebo pojmenování z cizího jazykového prostředí: původní popisnost není již v novém jazykovém prostředí pociťována a přechází v značkovost. Popisný cha-

[1]) Sr. B. Havránek, Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura, Sb. Spisovná čeština a jazyková kultura 1932, 54, 74.

[2]) V. Mathesius, Příspěvek k strukturálnímu rozboru anglické zásoby slovní, ČMF 25,1939, 79 nn., zařazeno do souboru Mathesiových studií Čeština a obecný jazykozpyt 1947, 175 nn.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

rakter podržují však, alespoň v době přejetí, doslovné překlady cizích popisných pojmenování — kalky.

Podal jsem stručný výklad a objasnění termínů-pojmů, jichž budu ve své práci užívat, i s letmým dotčením jejich problematiky. Poněvadž hranice mezi termínem v našem širším smyslu a mezi potenciálními prvky lexika vědeckého jazyka není ani theoreticky zcela přesně rozlišena, je třeba počítat s jistou volností a kolísáním v tomto rozhraničení i v rozboru konkretního materiálu.

Předmětem našeho zkoumání je Jungmannova terminologie literárně vědná a linguistická. Označení „Jungmannova terminologie" není jednoznačné, je do něho možno vkládat dvojí smysl; význam, o nějž jde, je patrný teprve ze souvislosti. V širším smyslu rozumíme tímto označením souhrn všech termínů, jichž Jungmann ve svých pracích užívá bez zření k původu a pramenům. Rozbor Jungmannovy terminologie v tomto širším pojetí se týká všech termínů a vyjádří nám zvláště také Jungmannův poměr k terminologii, strukturní vlastnosti tohoto celku a pod. Vedle toho může spojení „Jungmannova terminologie" znamenati toliko označení pro vlastní terminologický přínos Jungmannův, t. j. pro termíny jím nově utvořené nebo přejaté, adaptované nebo zavedené se zpřesněným terminologickým významem. V tomto zúženém smyslu jde tedy při rozboru spíše o Jungmannův praktický zásah do vytváření lexika vědeckého jazyka, o vytěení produktivních typů tvoření, o vysledování tendencí ve volbě jistých výrazových prostředků a pod. Má tedy tento rozbor význam zvláště také pro dějiny jazyka, kdežto rozbor terminologie Jungmannem vůbec užívané se spíše dotýká speciálních otázek odborného názvosloví.

Literární věda je souhrnné označení pro poetiku (literární theorii) a literární historii.[1]) V Jungmannově terminologii literárně vědné jde zvláště o termíny prosodické, metrické, stylistické a poetické; přiřazuji k nim také terminologii estetickou, která je v těžištních terminologických dílech, v obou vydáních Slovesnosti, velmi hojně zastoupena. Do jejího vývoje zasahuje ovšem samostatným přínosem Fr. Palacký. Pokud jde o terminologii linguistickou, není Jungmannův

[1]) Sr. Felix Vodička, Literární historie, Čtení o jazyce a poesii 1942, str. 340.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

zásah do jejího vývoje a tvoření tak patrný jako v terminologii literárně vědné. (Větši účast při tvoření těchto termínů má spíše P. J. Šafařík.) Přijímám ji však do svého rozboru zvláště proto, že se při ní projevují tytéž tendence jako při terminologií literárně vědné (na př. účast tradice barokní) a že můžeme také na ní výrazně demonstrovat Jungmannův poměr k terminologii vůbec. Naproti tomu pomíjím terminologii filosofickou, třebaže je v jednotlivých případech pojata do terminologické soustavy Slovesnosti. Je jednak dominantou terminologické činnosti A. Marka, jednak je jí věnována již samostatná studie zvláštní. Z rozboru filosofické terminologie Markovy dochází k zásadním závěrům o obrozenském vědeckém lexiku V. Kíparsky ve své studii *Über Neologismen im Tschechischen* (Slavia 10, 1931, 700 nn.).[1])

Roztřídění termínů podle původu a pramenů.

Pokusíme-li se roztřídit Jungmannovy termíny literárně vědné a linguistické podle původu, rozdělí se nám v podstatě do dvou velkých skupin, na *a*) termíny tradiční, *b*) novotvary. Skupina termínů tradičních obsahuje ve skutečnosti dvě vrstvy termínů, které není možno vždy přesně rozlišit. S hlediska soudobé lexikální struktury byla totiž jen jedna část těchto termínů, jež se nám dnes jeví jako tradiční, skutečnč jako tradiční pociťována, kdežto druhé prvky od původu tradiční, ale s přervanou vývojovou souvislostí, byly na pozadí soudobé normy pociťovány jako novotvary, jako prostředky nově do ní uvedené. Poněvadž byl spísovný jazyk ve své funkcí odborné v období předobrozenském velmi omezen, jde u těchto termínů, jež s hlediska lexikografického můžeme označiti jako tradiční, z velké části o vědomé obnovování v době obrozenskě. Rovněž značné potíže působí přesné určení, byl-li takový tradiční výrazový prostředek, který je zároveň součástí jazyka běžně mluveného nebo i jiných

[1]) Přehled filosofického názvosloví Markova podal Ant. Krecar, Počátky novočeské literatury filosofické, Literární listy 10, 1889, 49 n. Do svých lexikálních studií o jazyce Ant. Marka je však nepojal Fr. Šimek (LF 1922, 1923, 1925, 1927).

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

funkčních jazyků, tedy automatisované slovo, automatisován ve významu terminologickém již v tradici, nebo nabyl-li této platnosti teprve v době obrozenské (v terminologii Jungmannově) adaptací pro přesný význam nebo specifikací, zařazením do terminologického systému. Tradiční výrazové prostředky, u nichž můžeme předpokládat, že jako termíny fungují teprve v době obrozenské, zvláště když svého terminologického významu nabyly vlivem cizího, internacionálního nebo slovanského ekvivalentu (kalky a slavismy sémantické), řadíme do skupiny novotvarů. Počítáme-li s jistou neúplností a nepřesností při zařazování těchto termínů, můžeme zhruba provést roztřídění na základě konfrontace se Slovníkem Jungmannovým a s lístkovým materiálem Ústavu pro jazyk český, s pomocným přihlédnutím k slovníkům Dobrovského, Thámovu a Tomsovu. Termíny doložené z autora před r. 1780 pokládáme za tradiční.

Tradici pojímáme v celé rozloze s diferenciací období barokního. Dělíme tedy termíny tradiční na termíny z období staršího, veleslavínského, a na termíny z období mladšího, barokního, rosovského. Pro poznání složky **barokní** v terminologii Jungmannově je vedle konfrontace s Jungmannovým Slovníkem potřebí kontroly s terminologií barokních děl mluvnických, resp. poetických. Jsou to zvláště: Jiří Konstanc, *Lima linguae bohemicae* 1667, Václav Rosa, *Čechořečnost seu Grammatica linguae bohemicae* 1672, Václav Jandyt, *Grammatica linguae bohemicae* 1704, jejíž druhé vydání z r. 1705 obsahuje stručnou theorii dramatu česky psanou: „*Krátká správa, kterak a dlé jakých pravidel Čechové v jazyku českém v tyto časy komedije skládají a k spatření vydávají,*“[1]) Pavel Doležal, *Grammatica slavico-bohemica* 1746.

V obsáhlé skupině **novotvarů** jsou rovněž termíny různého původu, z různých pramenů: a) novotvary v úzkém slova smyslu, t. j. výrazové prostředky nově vytvořené z domácího nebo i z cizího základu, derivací nebo skládáním komponentů nebo spojováním slov

[1]) V této poetice je na př. již užito termínů smutnohra, veselohra, jež Jungmannův Slovník uvádí s dokladem ze Slovesnosti (J. slov. 60) a z Dobrovského Bildsamkeit (DB 64), kde Dobrovský odmítá složeniny místo automatisovaného sousloví smutná hra, veselá hra.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

(automatisovaná sousloví), a to buď 1. samostatně, 2. doslovným překladem cizích termínů (německých, latinských, řeckých, internacionálních — kalky); *b*) slova dialektická, jež jsou zpravidla po hláskové a tvarové transposici adaptována pro nový význam nebo jejichž význam je zpřesněn, specifikován; *c*) slova přejatá z jiných slovanských jazyků (slavismy), a to buď z polského (polonismy), z ruského (rusismy) a ojediněle ze srbocharvátského (srbismy). Přejetí se může týkati výrazového prostředku, který v příslušném jazykovém prostředí jako termín funguje a je přejat po hláskové a tvarové transposici. Jindy je přejatý slovanský výrazový prostředek teprve adaptován pro nový terminologický význam (slavismy slovní); *d*) jako novotvary byly v terminologické struktuře obrozenské pociťovány termíny, které vznikly adaptováním tradičního výrazového prostředku pro nový význam terminologický. Tohoto nového významu mohl nabýti tradiční výrazový prostředek také buď vlivem cizího ekvivalentu, nebo vlivem ekvivalentů slovanských (kalky, slavismy sémantické, významové); *e*) ojediněle prvky cizojazyčné, přejaté nově do domácí lexikální struktury (na př. ze sanskrtu *pada* — verš, *sloka*).[1])

Pomůckou pro vnitřní roztřídění termínů ve skupině neologismů je v základě opět Jungmannův Slovník. Mohou nastat tyto případy:

1. slovo je v Jungmannově Slovníku doloženo jen s doklady z obrozenských autorů a je zvlášť označeno jako termín;

2. slovo je v Jungmannově Slovníku doloženo jen jako termín s dokladem z Jungmannovy Slovesnosti (J. slov.) nebo z jiných Jungmannových děl;

3. slovo je v Jungmannově Slovníku doloženo s doklady z obrozenských autorů, jako termín zvlášť vytčeno není;

4. Jungmannův Slovník uvádí slovo bez dokladů;

5. Jungmannův Slovník uvádí slovo nebo význam s udáním slovanského původu (pol., rus., illyr.), nebo s udáním pramene (polského slovníku Lindova nebo ruského Heymova);

6. slovo není v Jungmannově Slovníku vůbec doloženo.

[1]) V rozboru konkretního materiálu probírám jen význačnější a početněji zastonpené skupiny. Nemluvím na př. zvlášť o dialektismech nebo o nově přejatých prvcích cizojazyčných.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

Za novotvary pokládáme termíny všech skupin, s výjimkou slov skupiny 4., pro něž jsme kontrolou s pomůckami výše uvedenými zjistili tradici. (Ojediněle, jak jsme ukázali na termínech veselohra, smutnohra, není Jungmannovo dokladové svědectví pro původ termínu průkazné.) U termínů skupiny 2. můžeme soudit na přímé původství Jungmannovo; u ostatních skupin je zjišťujeme s jistou mírou pravděpodobnosti konfrontací s lexikálním materiálem Ústavu pro jazyk český. U slov-termínů, jež nejsou vůbec ve Slovníku doložena a jichž užil Jungmann v dílech před vydáním (resp. před zpracováním) Slovníku, svědčí potlačení do jisté míry o jejich malé běžnosti, nevžitosti. Pro termíny z pozdějších děl Jungmannových ukazuje nepřítomnost ve Slovníku s jistou pravděpodobností na pozdní původ (po vydání, resp. zpracování materiálu). Termíny skupiny 5. jsou novotvary-slavismy. Bližší udání pramene zároveň zařazuje termín do zvláštní skupiny polonismů, rusismů, srbismů a pod. Tam, kde Jungmannův Slovník pramen neudává, ale kde můžeme slovanský původ nebo vliv předpokládati, je třeba přímé konfrontace se slovníkem Lindovým[1]) (pro polonismy) nebo Heymovým[2]) (pro rusismy). Někdy je svědectvím pro slovanský původ zjištěni přímého přejetí z cizího pramene, který byl Jungmannovi předlohou nebo z něhož překládá (Bentkowski, Kosakowski).

Schematické roztřídění termínů podle původu a pramenů je toto:

I. Termíny tradiční:
   1. formou i významem:
      a) z období staršího, veleslavínského,
      b) z období mladšího, rosovského,
      c) forma starší, terminologický význam mladší.
   2. slovo tradiční, terminologický význam obrozenský — termín adaptovaný (v. skupinu novotvarů).

II. Novotvary:
   1. termíny adaptované,
   2. dialektismy,

[1]) S. B. Linde, Słownik języka polskiego, 1807—1814.
[2]) Ivan Heym, Polnyj rossijsko-nemeckij slovaŕ, Riga 1801.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

3. slavismy:
   - *a*) polonismy, *b*) rusismy, *c*) srbismy } { vlastní (přejaté termíny), slovní (adaptované), sémantické, významové,
4. nově přejaté termíny z jiných jazyků (ze sanskrtu),
5. novotvary v úzkém slova smyslu, vytvořené:
   - *a*) derivací,
   - *b*) skládáním komponentů (složeniny),
   - *c*) spojováním slov (automatisovaná sousloví),
6. kalky:
   - *a*) z němčiny, *b*) z latiny, řečtiny, internacionální } { vlastní, sémantické.

Terminologie tradiční.

Živý smysl pro přítomnost a pro úkoly, jež doba přítomná kladla na jazyk, doplňovala u Jungmanna úcta k minulosti, vřelý vztah k historickým fázím jazyka, jež byly východiskem při obnovování zaniklých nebo oslabených funkcí jazyka. Jungmanna vedla k minulosti — jako před ním Dobrovského — i jeho činnost historika literatury a lexikografa. Jako literární historik své doby, který nepostoupil nad princip popisný, seznámil se s památkami literárními všech období, s obdobím, jež bylo nazýváno klasickým, i s obdobím mladším, úpadkovým. Dějiny literatury byly v té době úzce spojovány s dějinami jazyka (Dobrovský, Šafařík); i když nenacházíme u Jungmanna vytčení tohoto úzkého vztahu přímo v názvu jeho Historie literatury české, svědčí o něm samostatné kapitoly o jazyce v úvodech k jednotlivým obdobím. I když nepomíjel zcela jiné stránky jazyka, tkvěl stálý jeho zájem zvláště na stránce slovní. A jako lexikograf spojoval opět svůj zájem o přítomný stav jazyka s poučeným pohledem na minulé fáze jazykové. Jungmannův Slovník je pokusem o shrnutí veškeré známé slovní zásoby jazyka ve všech jeho vývojových etapách. V této Jungmannově činnosti literárně historické a zvláště lexikografické byly příznivé předpoklady pro uvá-

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

dění a obnovování zastaralých výrazových prostředků zvláště pro funkci theoreticky odbornou. I v celém dobovém úsilí terminologickém tvořil, jak jsme výše upozornili, zřetel k historické terminologii důležitou složku.

Tradiční termíny z období staršího, jichž Jungmann užívá nebo jež obnovuje, jsou zvláště základní termíny estetické (*krása* $Slov_1$ 8, 13, *líbeznost* $Slov_1$ 19, *příjemnost* $Slov_1$ 13, *spanilost* $Slov_1$ 24, *šlechetnost* $Slov_1$ 16, *ušlechtilost* $Slov_1$ 19, a j.), termíny stylistické, vyznačující vlastnosti slohu (*hojnost* $Slov_1$ 22, *jadrnost* $Slov_1$ 12, *mocnost* $Slov_2$ 81, *ozdobnost* $Slov_1$ 18, *pronikavost* $Slov_2$ 81, *světlost* $Slov_2$ 60, *výmluvnost* $Slov_1$ 96, *zřetelnost* $Slov_1$ 9, *květný sloh* $Slov_2$ 12, *ozdobný sloh* $Slov_1$ 68, *stručná mluva* $Slov_1$ 84 a j.) nebo termíny řečnické (*hádka* $Slov_1$ 92, *hádání* — disputatio Hist 482, *krátké obsažení* — compendium $Slov_2$ 92, *počátek řeči* $Slov_1$ 98, *přístup* — exordium $Slov_2$ 162, *řečnictví* $Slov_1$ 8, *závěrek* $Slov_1$ 99, *zavírka* $Slov_1$ 95 a j.). Také některé termíny poetické (*doba* — figura $Slov_1$ 22, *jinovka* — allegorie $Slov_1$ 73, *nápis* — epigram $Slov_1$ 33, *obrácení jinam* — apostrophe $Slov_2$ 72, *opačné mluvení* — ironia $Slov_2$ 69, *podobenství* — parabola $Slov_1$ 75, *pohádka* — aenigma $Slov_1$ 76, *přípovídka* — přísloví Hist 162, *přísloví* $Slov_1$ 90, *rozprávka* — Erzählung $Slov_1$ 82, *výklad* — expositio $Slov_2$ 136, *duchovní píseň* $Slov_1$ 43, *smutná hra* $Slov_1$ 63, *veselá hra* $Slov_1$ 63, *vázaná řeč* Hist 544 a j.) a linguistické (*čas* $Slov_2$ 6, *částka řeči* Hist 506, *čtena* — litera $Slov_1$ 331, *hlasice* — hláska Hist 161, *osoba* $Slov_2$ 81, *písemní řeč* Hist 4, *sněmka* — syllaba Hist 494, *způsob mluvení* Prvotiny 1814, 21) jsou vzaty z tradiční terminologie. Charakteristickým znakem některých termínů této skupiny je jejich blízkost nebo totožnost s výrazovými prostředky běžného jazyka spisovného. Jak jsme se již zmínili, není možno přesně rozhodnouti, byl-li jistý termín tradiční pociťován v době obrozenské jako skutečně tradiční, t. j. jako prostředek s nepřetržitou výrazovou i významovou (terminologickou) souvislostí, nebo byl-li přijímán při užití jako novotvar, t. j. jako prostředek nově uvedený do soudobé spisovné normy z tradiční slovní zásoby již zapomenuté. O zřejmé obnovení jde na př. u termínu *jinovka* pro alegorii; je to patrno již ze stylisace Jungmannovy ve Slovesnosti (1. vydání, str. 73): „allegorie (...),

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

u Vodňanského jinovka, u Slováků jinotajitelka nazvaná..." Šlo patrně o termín, který nepronikl ani do staršího spisovného jazyka a brzo zapadl; již r. 1667 jej Konstanc[1]) uvádí mezi slovy málo známými, zapomenutými. Termín ovšem ještě před Jungmannem v novočeském lexiku obnovil — soudě podle dokladů v lístkovém materiálu Ústavu pro jazyk český — J. L. Ziegler v překladu Fénelona r. 1814. U Jungmanna mohlo jít přitom o užití a obnovení samostatné.

Zvláštní místo mezi těmito tradičními termíny mají ty (jsou to zvláště termíny stylistické), které Jungmann přejímá do 2. vydání Slovesnosti z Zieglerova vydání Komenského *Zprávy a naučení o kazatelství*, jež má název *Umění kazatelské* (1823). Toto vydání bylo, jak ukázal podrobným rozborem Stanislav Souček ve studii *Komenský jako theoretik kazatelského umění* (Praha 1938),[2]) v některých částech přímou předlohou 2. vydání Slovesnosti. Ziegler zasahoval ve svém vydání v duchu soudobých snah o rozmnožení české lexikální zásoby, jakož i ve shodě se soudobým úsilím puristickým do původního textu Komenského a interpoloval české náhrady nově vytvořené za původní internacionální termíny Komenského. Rozbor Součkův odlišil původní české termíny Komenského (na př. *napravení neb odvolání* — correctio $Slov_2$ 73, *k soudu podání* — communicatio $Slov_2$ 73, *puštění* — concessio $Slov_2$ 73, *zvolání* — exclamatio $Slov_2$ 70) od Zieglerových českých náhrad, ať vlastních pokusů o počeštění nebo přijatých termínů za termíny užité Komenským jen ve znění internacionálním (*soujmí* — epitheton, $Slov_2$ 6 má *soujmenné slovo*; *opačné mluvení* — ironie $Slov_2$ 69, Jungmannův Slovník má doklad z Aqu; *přenos* — metafora, $Slov_2$ 67 má *přenoška*; *souznačnost, souznačné jméno* — synonymum, $Slov_2$ 58 má *souznačné slovo*). Pokusy ty vycházely mnohdy z Komenského českého opisu termínu (*nadsázka* — hyperbola $Slov_2$ 70, podle Komenského opisu *nadsazená řeč*). Tyto Zieglerovy neologismy postihl někdy i Jungmann, jak na to ukazuje citace u příslušných hesel ve Slovníku (Zíegl ad Com kaz, Ziegl ad Com Um kaz). Uvedení obou vrstev termínů do užívání v novo-

[1]) J. Konstanc, Lima... 1667, str. 153.

[2]) Sr. zprávu o ní Al. Jedlička, Obrozenská úprava spisu Komenského, Slovo a slovesnost 5, 1939, 106 n.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

českém lexiku uskutečňuje se však teprve Jungmannovým přijetím do Slovníku a zařazením do terminologie Slovesnosti. Ani Jungmann nepřijímá však termíny Zieglerova vydání trpně. Pokouší se tam, kde jsou mu předlohou příslušné partie Zieglerova vydání, o počeštění i těch latinských termínů, jež Ziegler ponechal (*předočnění* — hypotyposis $Slov_2$ 63, 80, *rozčástění* — distributio $Slov_2$ 63), nebo k českému termínu Komenského přidává nový (Ziegl., Kom. concessio, *puštění* — $Slov_2$// 73 *připuštění*; Ziegl., Kom. communicatio, *k soudu podání* — $Slov_2$ 73// *porada*) nebo českou náhradu Zieglerovu obměňuje (metaphora — Ziegl. *přenos*, $Slov_2$ 76 *přenoška*). Přechodný článek mezi terminologií Zieglerovou (Komenského) a Jungmannovými přejetími nebo obměnami nacházím ve velmi samostatné terminologii J. B. Malého (v ukázce z „*Ouplné soustavy slovesnosti*", ČČM 1844, str. 220 nn, 429 nn).

Tradice mladší, rosovská. Zatím co termíny tradiční z období staršího, veleslavínského, ať již s nepřetržitou vývojovou souvislostí, nebo nově uvedené do spisovné normy obrozenské, vyznačuje často blízkost k výrazovým prostředkům běžného spisovného jazyka, jde u termínů z tradice mladší, rosovské, ve větší míře o termíny speciální, náležející jen do úzkého okruhu terminologie literárně vědné a linguistické. Nejvýrazněji jsou zastoupeny termíny Rosovy (zvláště z jeho Grammatiky z r. 1672), které také Jungmannův Slovník uvádí s citací z Rosy, a termíny Pavla Doležala z Grammatiky z r. 1746.[1]) Účast tradice rosovské není však omezena jen na užívání a na přímé přijeti jednotlivých termínů, nýbrž projevuje se i přejetím některých typů tvoření, k nimž se analogicky přitvářejí nové prostředky (zvláště princip složenin), a zdůrazněním hlediska popisnosti při tvoření termínů.

Terminologie Rosova i terminologie barokních autorů mluvnic byla puristická. Purismus se projevoval vytvářením českých náhrad za užívané termíny cizí, latinské, literárně vědné (prosodické, metrické, poetické) i linguistické. Šlo o výrazové prostředky, které neplynuly ze skutečné potřeby a nenacházely možnost praktického vy-

[1]) Pokud to není zvlášť vytčeno, neomezuji se jen na termíny Jungmannem pravděpodobně obnovené nebo přijaté.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

užití. Zůstaly omezeny na užití v mluvnicích svých původců a jen některé z nich, zvláště základní termíny mluvnické, přešly do elementárních mluvnic a pravopisných příruček rané doby obrozenské, tak se udržely, a nacházíme je i v terminologii Jungmannově. Převážnou měrou byly barokní purismy překlady cizích termínů—kalky, nebo samostatně tvořené termíny popisné, vystihující svými složkami, zpravidla komponenty, věcný obsah pojmu. Zdůrazněná popisnost termínu vyžadovala větší množství složek nutných k zachycení znaků věcného významu a vedla k vytváření složenin (sr. níže Rosovy názvy meter). Složeniny byly povýšeny na přední a základní princip tvoření, který následovníci Rosovi přivedli užíváním i pro pojmenování jazyka běžně mluveného ad absurdum. Proti složeným slovům jako neústrojným prvkům v slovotvorném systému českém vystoupil Dobrovský (zvláště v *Bildsamkeit* 1799), reaguje hlavně na jejich překotné a hromadné vytváření v období barokním. Nové tvoření složenin v zásadě odmítá, i když je ve shodě s uzákoněnými typy tvoření, jež vyabstrahoval z normy veleslavínské.

Jungmann užívá ve své terminologii z termínů vytvořených Rosou nebo jeho dobou zvláště některých termínů linguistických nebo poetických. Jsou to tyto termíny: *časoslovo* Rozb. 1842, 139, *dobropísemnost* Prvotiny 1814, 11, *dvojhláska* Slov$_1$ 28, *hláska* (vokál) Slov$_1$ 26, *chybnomluv* Slov$_1$ 11, *jinotajitelka* Slov$_1$ 73 (Jungmann sice uvádí „Allegorie, . . . u Slováků jinotajitelka nazvaná“, ale je to termín Rosův), *předhra* Hist. 366 (Jandyt 1705 *předehra*), *příslovce* Slov$_2$ 21, *přízvuk* Slov$_1$ 26, *rovnosloh* (rým) Prvotiny 1814, 12 [1. doklad je v korespondenci, Jungmann Markovi 6. 2. 1812, ČČM 1881, str. 525: Škoda že právě v prvním verši rovnosloh (Reim — tak v Zlobického materialiích se nazývá —) slabší na jest verbum auxiliare vypadl], *samostatné jméno* Slovník předml. VII, *smutnohra* Slov$_1$ 60, *spojka* ČČM 1843, 410, *spolustatné jméno* Hist. 84, *spoluzvučka* Hlasatel, 1806, 349, *veselohra* Slov$_1$ 62.[1]) Převažuje u nich typ dobového tvoření složenin. Nově přitváří Jungmann i analogické novotvary k termínům barokním: *pravočtení* Hist 503, *pravopísebnost* Prvotiny 86 k *dobro-*

[1]) Termíny *chybnomluv*, *jinotajitelka*, *rovnosloh* se vyskytují v době obrozenské po prvé u Jungmanna.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

písemnost, *cizomluv* $Slov_1$ 11 k *chybnomluv*, *rovnozvuk* $Slov_2$ 109 k *rovnosloh*. Složeniny z tradice barokní fungují často vedle synonymních automatisovaných sousloví (zvláště z tradice veleslavínské) jako stylistický variant (*smutnohra*, *smutná hra*).

Vedle ponechání nebo přijetí barokního termínu je třeba všimnout si i těch případů, v kterých Jungmann poěeštěný termín Rosův nebo jiných barokních autorů nepřijal, zamítl. Jde v podstatě o dvě skupiny: 1. Jungmann nepřihlíží k puristickým náhradám za internacionální termíny; na př. pro názvy meter ponechává ve své terminologii jen termín internacionální: Jg trocbej — Rosa *dlouhokratka*, *dlokratka*, Jg jamb — Rosa *krátkodlužka*, *kratodlužka*, Jg daktyl — Rosa *dlouhokratidvojka*, *dlokratidvojka*, Jg spondej — Rosa *dvojdlužka*, *dlouhodvojka*; jak je zřejmo, je u těchto termínů Rosových patrná snaha, aby pojmenování vystihovalo svými složkami popis hlavních znaků pojmu. 2. Jungmann má za internacionální termín českou náhradu odchylnou od puristického neologismu barokního: *a*) při čemž tvoří samostatně termín nový ($Slov_1$ 12 *nadplněk*, pleonasmus — Rosa *zbytečnomluva*), *b*) přejímá termín z jiného pramene [$Slov_2$ 71 *zamlčení*, reticentia (z Komenského) — Rosa *zamlčitelka*], *c*) přihlíží pří tvoření nebo adaptování pravděpodobně k termínu barokním, jejž poněkud obměňuje ($Slov_1$ 11, $Slov_2$ 50 *cizomluv*, barbarismus — Doležal *cizomíchavost*; termín *cízomluv* je přitom ještě spjat s barokní terminologií analogickým přiřazením k Doležalovu termínu *chýbnomluv* za soloecismus).

Pro Jungmannův poměr k rosovské tradici a k jejímu purismu v oblasti odborné terminologie je důležitý ještě jeden moment, totiž zjištění, jde-li o přímé uvedení barokního termínu do novočeského odborného lexika Jungmannem (na př. *chybnomluv*, jejž Jungmannův Slovník uvádí jen ze Slovesností) anebo o užití prostředku, jehož užili před Jungmannem autoři jiní, zvláště autoři mluvnic a „dobropísemností" (sem náleží základní termíny mluvnické: *časoslovo*, *samostatné*, *spolustatné jméno*, *spoluzvučka*, *spojka* nebo termíny poetické: *smutnohra*, *veselohra* a j.). Je zřejmé, že se tím přímý podíl Jungmannův na obnovení barokní terminologie v jednotlivých případech zmenší. Schematické vyjádření poměru Jungmannova k puristickým

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

náhradám rosovským po stránce negativní osvětluje rysy, které jsou charakteristické pro přejímání hotových termínů z různých pramenů. Jungmann nepřijímá prvky hromadně a mechanicky, nýbrž přihlíží u jednotlivých termínů k jejich vhodnosti i k terminologické nosnosti. Rozhoduje se pro prvky snadno zařaditelné do širších kategorií tvoření. Poznává meze purismu, ale i tam, kde se stýká se zásadou barokního purismu, odchyluje se v jednotlivých případech a přejímá pak jako náhradu prostředek z jiného pramene nebo vytváří samostatný novotvar, mnohdy i s použitím a příklonou k termínu rosovskému. Tento samostatný a promyšlený Jungmannův postup při praktickém vytváření terminologie poznáme i v jiných kategoriích pramenů, zvláště u kalků.

Adaptace termínů.

Účast tradice starší i mladší v Jungmannově terminologii projevuje se i u termínů adaptovaných, t. j. výrazových prostředků z běžné slovní zásoby nebo z jiné funkční vrstvy, jimž Jungmann nebo jeho doba vtiskuje nový terminologický význam nebo jejichž význam obměňuje, specifikuje nebo zpřesňuje. Adaptace slov je výrazným znakem odborné terminologie Jungmannovy. Je velmi početně zastoupena u termínů, které Jungmann sám uvádí do novočeského lexika. Jejích terminologický význam je dán buď definicí, nebo synonymitou, nebo zařazením do soustavy termínů. Adaptované termíny jsou na př. tyto: *báchorka*, pověra, bájka — Jg Slov$_1$ 58 Märchen, *důvod*, důkaz — Jg Slov$_2$ 111 motiv, *dovozovati*, dokazovati – Jg Slov$_2$ 119 motivovati (jen jako pokus o český termín, uveden Jungmannem v závorce s otazníkem), *herný*, adj. k hra — Jg Slov$_1$ 58 herná báseň, dramatická, *hlas*, vox — Jg Slov$_1$ 45, Slov$_2$ 147 arie, *chvíle*, *chvílka*, krátká času částka — Jg Krok I, 2, 7, 148 moment, mora (jako termín prosodický), *nadržovati*, aufhalten — Jg Slov$_2$ 71 *nadržování*, sustentatio, *nápověď*, sententia — Jg Slov$_2$ 79 protasis (před Jungmannem má už J. Malý, ČČM 1844, 235), *obyčejnost* — Jg Slov$_1$ 10,

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

obyčejnost slohu, *očekávání*, das Warten — Jg Slov$_2$ 156 suspensio (1. část epigramu), *odpověď*, Antwort — Jg Slov$_2$ 72 responsio (figura stylistická, má už J. Malý, ČČM 1844, 437), *ohlas*, echo — Jg Slov$_2$ 158 ohlas neb ozvěna, echo (básnická hříčka), *ochoz*, Kreisbezirk — Jg Slov$_2$ 78 perioda, *okolek*, Umkreis — Jg Slov$_2$ 82 periphrasis (má už J. Malý, ČČM 1844, 435: *opsání čili okolek*, circumscriptio), *pochybování*, das Zweifeln — Jg Slov$_2$ 73 dubitatio (fig. styl.), *popis*, popsání, spis — Jg Slov$_1$ 54 die Beschreibung, *poslání* — Jg Slov$_1$ 44 list básnický, epistola, *posměch*, vysmání, potupa — Jg Slov$_2$ 69 diasyrmus, *básnivost*, Fabelhaftigkeit – Jg Slov$_2$ 33 Dichtungsvermögen, *promluva*, promluvení — Jg Slov$_1$ 99 řeč v zdrobnělé míře, *rozmluva*, proslov — Jg Slov$_1$ 37 dialog, *sporný*, soudný, streitig — Jg Slov$_2$ 91 *sporný* spis, polemický.

Ve skupině adaptovaných termínů Jungmannových, u nichž jsme zjistili konfrontací s danými pomůckami nový význam proti významu, který máme doložen pro tradici, jsou prvky různé. Může jíti o prostředky, které s hlediska tehdejší normy mají nepřetržitou vývojovou souvislost jednoho nebo několika významů, k nimž přibývá terminologický význam nový, a to buď u Jungmanna, nebo u jiného obrozenského autora. Tradiční je tedy výrazový prostředek svou formou, kdežto terminologický význam je nový. Stupňovaná mnohovýznamnost výrazového prostředku má někdy za následek zánik některého z tradičních významů. Druhý typ adaptace je přijetí tradičního výrazového prostředku, jehož vývojová souvislost byla přerušena a který byl obnoven v obrozenském lexiku s novým terminologickým významem. Toto rozlišení dvou skupin adaptací je spíše jen theoretické, poněvadž přesné určení není možno vždy provésti.

Adaptace tradičních výrazových prostředků pro přesný význam terminologický se dějí často vlivem cizího termínu (německého, latinského nebo řeckého), který má vedle svého významu terminologického týž základní význam (nebo tytéž významy) jako adaptované prostředky domácí; jsou to t. zv. kalky sémantické, významové. Jindy nabývají tradiční prvky nového, terminologického významu významovou koordinací s jinoslovanským ekvivalentem; jsou to slavismy sémantické, významové. Z tradičních výrazových prostředků vzni-

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

kají adaptací také terminologická automatisovaná sousloví. Nejčastěji je to spojení základního substantiva s určujícím adjektivem, které zvláště určuje terminologický význam sousloví (*čelední obraz, herná báseň, dvorní sloh, pastýřská hra* a pod.). I automatisovaná sousloví se dostávají do Jungmannovy terminologie vlivem termínů cizích, a to zvláště přímým vlivem předlohy; přitom ovšem vznikají rozkladem německého typu složenin na běžný český typ sousloví (*rodinný obraz* — $Slov_2$ 139 Familiengemälde, *dvorní, dvorský sloh* — $Slov_2$ 98, $Slov_1$ 79 — Hofstyl).[1])

Slavismy.

Ožehavým problémem při přetváření lexikální normy obrozenské, pociťovaným současníky, bylo přijímání jinoslovanských výrazových prostředků do domácí slovní zásoby. Na otázku slavismů v soudobém lexiku se soustředil odpor protivníků Jungmannových snah neologisačních. Vedle důvodů čistě jazykových (obavy z porušení stability a z poslovanštění jazyka) prokmitávají i motivy jiné, mimojazykové, u odpůrců osobní a politické, u Jungmanna pak silně citové prvky slovanské vzájemnosti. V zásadě bylo jádro problému totéž jako u neologismů vůbec. Odpůrci se obávali porušení samé podstaty českého spisovného jazyka a jeho poslovanštění. Pro Jungmanna a jeho druhy z počátku tento problém neexistoval; byli zaujati romantickým horováním pro jednotný spisovný jazyk slovanský, jež se projevilo na př. v předmluvě k překladu Ztraceného ráje, v Hromádkových Prvotinách v poznámkách k překladu řeči polského biskupa Jana Kosakowského a j. Přece však od těchto citovaných projevů došli k poznání vlastní problematiky tohoto přejímání také, zvláště když působením Kollárovým a jiných byla narušována i hlásková a tvarová struktura spisovného jazyka. Proto i v theorii zdůrazňovali při přejímání slovanských prvků požadavek hláskové a tvarové

[1]) O těchto zvláštních druzích adaptací promluvíme podrobněji v kapitolách o slavismech a kalcích.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

transposice přejímaného slova do domácí soustavy. Projevuje se tedy týž důraz na stabilitu archaické normy hláskové a tvarové, ktcrá zůstává nemčnnou základnou pro neologisování v lexiku vůbec. Již v poznámkách v Kroku r. 1823, v předmluvě k básni Slováka Rudnaye, projevuje Jungmann toto své zásadní stanovisko, nadto pak ještě v korespondenci s J. Kollárem je zdůrazňuje. Hledisko potřeby, vhodnosti a srozumitelnosti, obecně uplatňované v odborné terminologii, určuje další omezení. K tomu přistupoval ještě náznak rozlišováni funkčního, jak je zřejmé ze zmínky v korespondenci o rusismech „nizposlán, obezčestiti" (Jungmann Kollárovi 4. I. 1827, ČČM 1880), které by byly vhodné pro jazyk básnický, ale nikoliv pro sloh novinářský. Nejšíře promlouvá Jungmann o problému slavismů v citované stati „Böhmische Sprachreinigung" v Beleuchtung der Streitfrage. Dovolávaje se dřívějších kladných hlasů A. Puchmajera i J. Nejedlého o přejímání jinoslovanského lexika, soustředí se hlavně na otázku řádu a pravidel v tomto přejímání. Vedle již uvedeného požadavku transposice klade důraz na dodržování postupného pořadí jednotlivých pramenů obohacování, jakož i na klasifikaci slovanských jazyků, z níž mu vyplývá pořadí důležitosti a vhodnosti pro přejímání. Zmínili jsme se již o rozporu v pořadi jednotlivých pramenů, jak je uvádí na dvou různých místech stati. A rovněž v klasifikaci a pořadí přípustnosti jednotlivých slovanských jazyků jsou nesrovnalosti. Shodné však zůstává vytčení dvou hlavních skupin slovanských jazyků, západní a východní (s jižními slovanskými jazyky). Přejímání z jazyků skupiny západní, bližší a příbuznější (na prvém místě z polštiny), má přednost před přejímáním z jazyků skupiny druhé s jazyky vzdálenějšími (tu je rozpor v umístění ruštiny, která je v jedné klasifikaci na místě prvním, v druhé na místě předposledním).

Otázka slavismů a jejich uvádění do obrozenského spisovného lexika byla v naší i cizí slavistice několikrát zkoumána. Meillet vyslovil v článku „*De l'unité slave*"[1]) názor, že se slovanské jazyky po stránce lexikální v 19. stol. od sebe oddálily, poněvadž každý slovanský národ postupoval při tříbení své řeči, hlavně při tvoření no-

[1]) RÉS 1, 1921, str. 7—14.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

vých slov, svým způsobem. Pokud jde speciálně o jednotu československou, ta hyla neologisačními snabami českých puristů 19. stol. zlomena. Ti nahrazovali tehdy každé slovo cizího původu slovanským novotvarem, zatím co Poláci podrželi slova přejatá z latiny a němčiny. České novotvary jsou jiným Slovanům, i Polákům, zcela nesrozumitelné a četba českých novin je jim zcela nemožná, nenaučili-li se slovníku novému. Proti tomu tvrzení ozval se O. Vočadlo článkem „*Czech neologisms*“[1]), v němž vyslovuje mínění opačné. Dochází k němu zkoumáním činnosti Jungmannovy a jeho družiny. Weingart považuje[2]) konstrukci Meilletovu za příliš všeobecnou a jen přibližnou, neodpovídající zcela skutečnosti. Uznává však Meilletův názor o rozchodu češtiny s polštinou. Metodu statistického zkoumání, již postrádá právě u Meilleta Weingart, zavádí do řešení problému V. Kiparsky v článku „*Über Neologismen im Tschechischen.* (Zur Lösung einer Streitfrage.)“[3]) Výchozí materiál mu poskytla česká obrozenská terminologie filosofická, vytvářená zvl. Ant. Markem v jeho Logice z r. 1820, a to ony termíny, které Marek sám označuje jako málo známé a nesrozumitelné pro své současníky. Týká se tedy zkoumání jediné funkce spisovného jazyka, theoreticky odborné, a jejích výrazových prostředků, termínů, v oblasti jednoho oboru — filosofie, resp. logiky. Kiparsky roztřiďuje termíny do několika skupin podle poměru k terminologii polské a vyčíslením jich dochází k matematické hodnotě tohoto poměru. Výsledek jeho zkoumání je blízký aprioristickému tvrzení Meilletovu a potvrzuje thesi o oddálení češtiny a polštiny v době obrozenské. Tak tedy dochází statistické řešení problému, pociťovaného již současníky, k závěrům paradoxním: místo poslovanštění, jak se ho obávali odpůrci slavismů v lexiku novočeském, a místo cesty k jednotnému slovanskému jazyku stanoví rozbor konkretního materiálu naopak odklon paralelní terminologie v jednotlivých jazycích slovanských. Než ani toto statistické řešení Kiparského není zcela průkazné. Vy-

[1]) MNHMA 1926, str. 400.

[2]) M. Weingart, Slovanská vzájemnost, Bratislava 1926, str. 177 nn. — Týž, O jednotnosti Slovanstva, Atheneum 1, 1923, 1—12.

[3]) Slavia 10, 1931, str. 700 nn.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

chází z terminologie, která se teprve vytváří, a srovnává ji s polskou terminologií již vyspělejší. Stanoví poměr k jednomu slovanskému jazyku, zatím co tendencí buditelů byl zřetel ke všem slovanským jazykům. Tím ovšem není dotčena otázka srozumitelnosti pro jisté národní jazykové společenství, tak jak ji řeší Kiparsky.

Dotkl jsem se v přehledu problematiky předmětu, jak byla pociťována současníky i jak ji řeší slavistická věda. Při zkoumání našeho materiálu a v rámci své práce vidím těžiště jinde: ve zjištění účasti a funkce slavismů ve vědecké terminologii Jungmannově, v posouzení vývojových tendencí terminologie, pokud jde o přejímání slavismů, a ve funkčním rozlišení účasti slavismů v novočeském lexiku.

Jakou cestou se dostávají slavismy do Jungmannova jazyka a terminologie? Některé z nich vnikají do jazyka přímo z předlohy, z níž Jungmann čerpá. Známých slovanských předloh Jungmannových naučných děl je málo. Slovanské předlohy přitom měla díla, jejichž význam je jinde než v terminologii: Historie a Slovník. Pro díla s funkcí terminologickou (obě vydání Slovesnosti) byly hlavní předlohy německé. Ale do 1. vydání Slovesnosti zasáhla i předloha polská, Bentkowského *Historja literatury polskiej* (Varšava 1814). Upozornil na ni M. Szyjkowski v díle „Polská účast v českém národním obrození I" 1931, str. 215 nn. a uvedl také paralelu, shodnou definici dumy u Bentkowského a Jungmanna a zároveň přijetí polských termínů. Je však možno nalézti i několik dalších shod, v nichž je rovněž patrné přímé přejetí polského kontextu i termínů:

Bentk. I, 300: częstokroć bowiem zapał iego i buyność, przechodzi w szumność lub nadętość, a niekiedy znowu w płaskość.

Jg $Slov_1$ 31: zápal a bujnost přechodí někdy v šumnost neb nadutost, a někdy v plaskost.

Bentk. I, 334: Gdy przedmioty rozwagi i rozumu, wystawione zostaią w kształcie poetycznym, powstaie ztąd poezya dydaktyczna.

Jg $Slov_1$ 72: Zde nějakým alespoň právem jmenujeme naučné básně takové, v kterých vystavují se předměty rozvahy a rozumu v spůsobě poetické.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

Bentk. I, 334: Gdy zaś działania i postępowania ludzi, przeniesione są do zwierząt lub istot nieżywotnych, a to w celu, aby ztąd vynikaiąca prawda iakowa lub uwaga, drogę sobie otworzyła, do serca łub rozumu człowieka, powstaie na ów czas bayka.

Jg $Slov_1$ 74: Dělání a postupování lidí přenesena jsou do zvířat neb tvorů bezživotných, a to v cíli, aby odtud vynikající pravda nějaká neb úvaha, dráhu sobě otevřela do srdce neb rozumu člověka.

Jiná paralelní místa: Bentk. I, 231 — Jg $Slov_1$ 43, Bentk. I, 507 — Jg $Slov_1$ 58, Bentk. I, 507 — Jg $Slov_1$ 63.

Přímým přejetím textu polské předlohy vnikají tak do Jungmannovy terminologie na př. tyto termíny-slavismy: *duma*, *pasterka*, *skotopaska*, *selanka*, *plaskost*, *vyneslost* (slohu), *úvaha* a j.

Vedle této slovanské předlohy, již Jungmann kompilačně zpracovává v 1. vydání své Slovesnosti, zasahují do jeho vlastní tvorby také překlady úryvků z prací cizích, zvláště slovanských badatelů, jež se nějakým způsobem dotýkají dobové jazykové problematiky a Jungmannových názorů. Obvykle přidává Jungmann k těmto překladům vlastní poznámky, které zdůrazňují tvrzení, vyslovená autory, resp. je modifikují a přizpůsobují českým poměrům. Jungmann uvádí překlady na potvrzení svých vlastních názorů. Tomuto způsobu tlumočení cizího naukového textu zůstává věren od článků v Prvotinách r. 1814 (Výtah z řeči Jana Kosakowského) a r. 1813 (Pochoutka z knihy o německém národství Frid. Lud. Jahna) i v pozdější fázi svého tvoření (O českém jazyku úsudek Lukáše Hornického, Poláka, v druhé polovici XVI. století [v ČČM 1830]). Jungmann vyjímá z Kosakowského úryvek o časomíře v polštině a o příbuznosti a blízkosti slovanských jazyků, na niž zvláště ukazuje polský slovník Lindův, a uvádí jeho názory v souvislost se svými thesemi o přirozené vhodnosti principu časoměrného pro češtinu a se svým romantickým horováním pro jednotný spisovný jazyk slovanský. Bovněž v poznámkách k výňatkům z L. Górnického zdůrazňuje Jungmann Górnického myšlenku slovanské vzájemnosti i konkretně vyslovený požadavek přejímání slovanských výrazových prostředků, zvláště

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

z jazyka nejbližšího, žádá-li toho potřeba (požadavek vyslovený pro polštinu XVI. stol. aplikuje Jungmann na češtinu své doby). Také Górnického svědectví o dominantním postavení češtiny v oné době a o její expansi zvláště na území Polska zapadá do Jungmannova programu jazykově buditelského.

Také překlady těchto slovanských úryvkovitých textů přecházejí slavismy přímo do Jungmannovy terminologie. Při zařazení do terminologické soustavy ve Slovesnosti se však tvarově neb významově modifikují: pol. sześciomiarowy wiersz, Prvotiny 1814, 12 *verš šestoměrný*, $Slov_1$ 38 *šestiměr* (analogií podle *rozměr*, *časoměr*); pol. dzieiopis — historik, Prvotiny 1814, 11 *dějopis* — historik, Hist 49 *dějopis* — historie (ve shodě s typem složenin na -pis s významem internacionální složky -graphia). Polský termín pro etymologii — źrzódłosłowie, fungující v uvedeném překladě v Prvotinách v původním polském znění jako vysvětlující, je v 1. vydání Slovesnosti převeden do českého lexika v počeštěné formě *zřídlosloví*: Prvotiny 1814, 14: zhloubaje počátky slov neb etymologie (źrzódłosłowie), $Slov_1$ 11: chyba proti zřídlosloví (etymologia), $Slov_2$ 60: chyba proti zřídlosloví (etymologia). Termín, přejatý takto ze slovanského odborného lexika, který má oporu v příslušnosti ke kategorii tvoření na -sloví, je v době obrozenské ve funkci odborného termínu částečně v užívání, ale později zaniká (poslední doklad je, jako i mnohých jiných termínů Jungmannových, které se trvale neujaly, u Sušila). Také synonymní obrozenský termín pro etymologii, *slovozpyt*, vytvořený pravděpodobně Markem s využitím jiného produktivního typu tvoření, trvale se neujal.[1])

Přímý pramen literární, jehož překladem nebo volným přejímáním by vnikaly do Jungmannovy terminologie literárně vědné termíny ruské, nemáme. Z ruštiny Jungmann překládá jen populární pojednání *O povstání povětrných kamenů* (ČČM 1838). I tímto překladem se však dostávají do jazyka Jungmannova výrazové prostředky — rusismy: ČČM (Jg) 1838, 186: dvě protipoložené okončenosti, ČČM (Jg) 1838, 194: se dvou protivopoložených stran. O tyto rusismy

[1]) V Jungmannově terminologii je tento kalk několikrát doložen, po prvé ve Slovesnosti ($Slov_1$ 154).

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

se mohou opírati Jungmannovy termíny pro kontrast : $Slov_1$ 135 (*protipoloženost*) kontrast, $Slov_2$ 117, 126 a j. *protipoložení*, kontrast, $Slov_2$ 66 *protivopoložnost* (kontrast, antitheton). Z nich *protivopoložnost* může býti přímé přejetí ruského termínu (snad ze slovníku Heymova), druhé dva termíny jsou pravděpodobně modifikace ze základu přejatého z ruštiny.

Hledání vhodného termínu v terminologii slovanské je dosvědčeno i korespondencí, zvláště s Antonínem Markem. V listě A. Markoví ze dne 15. 2. 1815 (ČČM 1882, str. 164) píše Jungmann: Verbem jmenuje Kopčińský časovník (slovo), conjugatio časování; časovati (slovo). To je zároveň první doklad na termín *časovati*. První literární doklad je z r. 1818 v mluvnici Fr. Novotného, u Jungmanna je doložen r. 1825 v Historii, str. 165. Je to také nepřímé svědectví, že Jungmannova účast při tvoření terminologie nemůže býti zjišťována jen podle svčdectví prvních literárních dokladů. Rovněž první doklad na termín *mluvnice* je z korespondence. Jungmann píše Markovi 31. 7. 1817 (ČČM 1882, str. 178) : P. far. Novotný vydá Mluvnici (mluvník?) česky. A v listě ze dne 4. 1. 1818 (ČČM 1882, str. 182) : Čili radějl umník [místo umnice] jako slovník, mluvník, za kteréž však Hanka raději chce mluvnice. První literární doklad přináší pak Markova Logika (1820), u Jungmanna je termín doložen v Historii (1825).

Některé z termínů-slavismů užitých Jungmannem byly však přejaty již dříve a nenáležejí tedy k vlastnímu Jungmannovu přínosu, na př. *přídech*, aspiratio : ČČM (Jg) 1842, 254, $Slov_2$ 11, ale už 1837 Šaf., Slov. starož. 95, 239 a rovněž Čel., ČČM 1837, 67, 11, (pol. przydech); *přídatné jméno* (adjektivum) : 1837 Slovník (s. v. příčestí), ale už 1819 Polák, Vzneš. přír. 90a, 17 jako termín gramatický (pol. przydatny); *doslovi* (epilogus) : $Slov_2$ 166, ale už Květy (Mácha) 1834 111b. (Jg Slovník : pol. příslovek, adverbium L., das letzte Wort L). Toto zjištění zmiňuje poněkud vlastní přínos Jungmannův z terminologie jinoslovanské, který ani jinak není značný. Ukazuje však zároveň, že přejímání prostředků a přihlížení k slovanské terminologii bylo zjevem dobovým.

Na Jungmannovo prvenství v přejetí hotového slovanského termínu nebo v adaptaci slovanského výrazového prostředku pro termi-

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

nologický význam nebo ve významové koordinaci domácího prostředku se slovanským ekvivalentem můžeme souditi ještě u těchto termínů:

a) z polštiny: *báje* Slov$_1$ 74, *bájový* (fabulový) Slov$_1$ 75, *dějový* uzel Slov$_1$ 48, *horování* (enthusiastischer Schwung) Slov$_1$ 35, 328, *kupení* děje (grupování) Slov$_1$ 56, *náčelní* osoba (hlavní) Slov$_1$ 59, *omam* (illusio) Slov$_1$ 7, 62, *označení* (die Bezeichnung) Slov$_1$ 12, *podlost* (slohu) Slov$_1$ 17, *pochvalná* řeč Slov$_1$ 101, *povab* Slov$_1$ 18, *přístojný* list (Brief der Konvenienz) Slov$_1$ 93, *rozčilení* (sentimentalnost) Slov$_1$ 55, *rozprava* (dialog) Slov$_1$ 78, *selanka* Slov$_1$ 67, 68, *skladnost* (compositio) Slov$_1$ 25, *směšnost* (komičnost) Slov$_1$ 20, *tklivost* Slov$_1$ 23[1]), *tklivá* prostota Slov$_1$ 18, *úvaha* Prvotiny 1814, 11, Slov$_1$ 74, *věda* Slov$_1$ 73, *vyneslost* slohu (sublimitas) Slov$_1$ 15, *vynořiti* (darstellen) Slov$_1$ 33, *výraz* (slovo) Prvotiny 1814, 14, *vyrážeti* (darstellen) Slov$_1$ 6, 42, *výrok* (sentence) Slov$_1$ 90, *výstava* (Darstellung) Slov$_1$ 50, 54, *vystaviti* Slov$_1$ 7, *vyznačiti* Slov$_1$ 67;

b) z ruštiny: *bezobrazný* (grotesque) Slov$_1$ 21, *blahoduší* (šlechetnost) Slov$_1$ 16, *blahozvučí* (euphonia) Dobroslav 1822, 31, *blahozvučnost* ČČM 1827, 33, *dějství* (akt v dramatě) Slov$_1$ 59, *dvousložný* (dvojslabičný) Slov$_1$ 26, *jevení* (scena) Slov$_1$ 59, *nápěv* (melodie) Slov$_1$ 45, *odstín* (nuance) Slov$_1$ 22, *podobí* (analogia) Slov$_1$ 11, *prostonárodný* Prvotiny 1813, 186, *prostonárodní* Slov$_1$ 90, *příchotný* list (Brief der Laune) Slov$_1$ 94, 330, *příchuť* (Laune) Slov$_1$ 21, *přípěv* (refrain) Slov$_1$ 42, *rozměr* (metrum) Slov$_1$ 38, *slovesnost* Slov$_1$ 8, *slovesný* (s. umění) Slov$_1$ 8, *slyšný* (s. umění, akustická) Slov$_1$ 8, *smíchotvorný* (s. přeložení, parodie) Slov$_1$ 71, *souslov* (synonymum) Slov$_1$ 12, *soustrastí* (sympathia) Slov$_1$ 22, *stopa* (ve verši) Slov$_1$ 25, *svémravný* list (Brief der Laune) Slov$_1$ 94, *šutečný* (burlesque) Slov$_1$ 21, *udeření* (přízvuk) ČČM 1843, 451, *veličí* (vznesená rozmanitost) Slov$_1$ 24, *velikoduší*, ušlechtilost Slov$_1$ 16, *velikolepí*, skvostnost Slov$_1$ 20, *vidný* (v. umění, plastická) Slov$_1$ 8, *vkus* Slov$_1$ 20, *zkazka* Slov$_2$ 122;

c) ojediněle ze srbštiny: *sitnost* (ladnost) Slov$_1$ 18.

Ani slovanská slova-termíny nepřejímá Jungmann mechanicky.

[1]) Slovo fungovalo nejdříve jako prvek básnického jazyka (přejal je Jungmann v překladě Ataly).

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

Vedle důrazného požadavku transposice přejímaného slova do domácí hláskové a tvarové soustavy projevují se přitom i speciální požadavky terminologické. Hledisko analogie a tvarového zařazení do širší kategoře tvoření nebo významová modifikace slovanského výrazového prostředku jsou nejdůležitější znaky tohoto procesu přejetí. Adaptace slovanských výrazových prostředků pro přesný význam terminologický je častější než významová koordinace domácího prvku s ekvivalentem slovanským (slavismy sémantické, významové).

S hlediska terminologického mají slavismy v soustavě Jungmannovy terminologie různou platnost i funkci. Jen část z nich vzniká ze skuteěné potřeby nového pojmenování pro pojem dosud nepojmenovaný. Velmi často funguje slavismus jako puristická náhrada za termín cizí, internacionální. Byly přijímány tam, kde nebylo domácí, české náhrady, nebo tam, kde existující český termín byl jen pokusem a nevyhovoval. Je příznačné, že se velmi mnoho z těchto termínů, fungujících jako puristické náhrady za termín internacionální, ujalo (*nápěv, odstín, přípěv, rozměr* a j.). Třetí skupina termínů-slavismů má funkci kumulativní. Slovanský termín užitý Jungmannem je rozšířením řady prostředků, jež jazyk již pro určitý pojem má. Termín funguje jako paralelní v řadě synonymních termínů, a to buď jako pouhé synonymum v systematickém heslovém výčtu, nebo jako stylistický variant ve vyjadřovacím kontextů. Toto hromadění termínů pro jeden pojem a stylistické využívání synonymních terminologických variant je vůbec příznačné pro Jungmannovu terminologii (promluvíme o něm souhrnně níže). S hlediska terminologického je nadbytečné rozmnožování prostředků v odporu se zásadami hotové a vytříbené terminologie. Mnoho z těchto slavismů, užitých a přiřazených k termínům jiným, se trvale anebo vůbec neujalo (*skotopaska, pasterka, blahoduší, vyneslost, šutečný* a j.).

Někdy je i ze stylisace zřejmá cesta, kterou slavismus vniká jako synonymní prostředek do terminologie. Počeštěný ruský termín pro divadelní akt (*dějstvi*) uvedený v 1. vydání Slovesností ještě s udáním původu (rus.), tedy jako pouhý srovnávací, resp. upozorňující heslový záznam, přechází velmi rychle do obrozenské terminologie

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

a trvale se ujímá v přesném a jednoznačném významu. Tato terminologická jednoznačnost se však částečně stírá rozšířením prostředku i do obecně kulturního lexika obrozenského, kde slovo nabývá nových, byť řidších významů (1. děje, dění, konání, 2. zř. dějiny).

Vedle přejetí slavismu ze skuteěné potřeby nového pojmenování nebo jako náhrady za termín internacionální nebo jako synonymního prostředku osvětlují některá přejetí jen jiný termín, ať již kterékoliv vrstvy, anebo jsou jen pokusem o nové pojmenování. Můžeme je klásti na roveň vlastním pokusům Jungmannovým o vytvoření termínu, zvláště jako puristické náhrady za termín cizí; bývají i formálně, stylisací, vyznačeny a usilují zvláště o vystižení obsabové stránky pojmu vyjádřením znaků, zpravidla opisem: $Slov_1$ 71 travestování slove Rusům *na ruby obracení* (2. vydání Slovesnosti má již další stupeň tohoto pokusu o termín, běžný typ automatisovaného sousloví, *narubná báseň*); $Slov_1$ 42 duma, jakoby řekl *zamyšlená píseň* (podle Bentkowského: zamyślona pieśń).

Zjišťovali jsme, jak se slovanské výrazové prostředky dostávají do Jungmannovy terminologie přímým přejetím z naučných prací, jež mu byly předlohou nebo jež překládal (i když toto přijímání, stejně jako u jiných pramenů, nebylo mechanické, nýbrž přihlíželo i k speciálním požadavkům terminologické struktury), a dosvědčili jsme z korespondence na několika případech vyhledávání termínu ve slovanských odborných příručkách nebo slovnících. Termíny-slavismy byly přejímány ze skutečné potřeby nového pojmenování (jež byla při soudobém hledisku puristickém pociťována i při náhradách za termíny internacionální), ale zřejmá byla i tendence rozmnožovati výrazové prostředky synonymními termíny-slavismy bez této potřeby (byla patrná i u jiných pramenů). Přitom byl vlastní přínos Jungmannův rozšiřován v jeho terminologii i užíváním prostředků přijatých ze slovanských jazyků v době obrozenské autory jinými.

Pro rozsah tohoto přejímání slavismů do vědeckého lexika obrozenského, který není ve srovnání s lexikem básnickým nikterak znaěný, jsou důležití dva činitelé: jen řídké užívání slovanských předloh a vzorů v naučné próze a přihlížení k potřebě nového pojmenování (byť překročované právě u Jungmanna vytvářením a hro-

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

maděním prvků synonymních). Těmto dvěma omezujícím činitelům v lexiku vědeckém odpovídají naopak protikladní činitelé při přetváření obrozenského lexika básnického. Počet překládaných slovanských děl je mnohem větší, a tím ovšem i množství přímo přejatých výrazových prostředků[1]). Zdůraznění neobyčejnosti básnického jazyka podporuje vytváření básnických synonym, jež jsou často brána z lexika slovanského. Pro funkční rozlišení slavismů při jejich přijímání do lexika je průkazná už citovaná Jungmannova zmínka v korespondenci s J. Kollárem: ruské výrazové prostředky „nizposlán, obezčestiti" pokládá Jungmann za vhodné pro jazyk básnický, nikoliv pro jazyk novinářský. Vedle těchto dvou činitelů rozličně se projevujících u obou funkcí, byl menší rozsah přejímání slavismů do vědeckého jazyka dán zvláště tradicí latiny a němčiny v dosavadním vědeckém tradování před Jungmannem, a tím i přirozeným přihlížením k této terminologii při jejím počešťování.

Neologismy v úzkém slova smyslu. — Typy tvoření.

V neologisačním snažení Jungmannově v oblasti terminologie literárně vědné zaujímají slavismy jen malou část slovního výrazového repertoiru. Značnější měrou přetvářejí lexikon vědeckého jazyka výrazové prostředky nově tvořené. Jejich základem je zpravidla domácí (někdy i cizí) slovní základ, z něhož se nové pojmenování tvoří derivací nebo vzniká skládáním komponentů nebo spojováním slov, a to buď samostatně, nebo pod vlivem termínů cizích (německých, latinských, řeckých nebo internacionálních). Samostatným tvořením vznikají novotvary v úzkém slova smyslu; prvky vzniklé překladem termínů cizích nazýváme kalky.

Derivační typy tvoření termínů-neologismů Jungmannových jsou různé. U substantiv jsou produktivní suffixy *-ost* (*-telnost*, *-itost*, *-ivost*): *dobrodružnost* $Slov_1$ 16, *měrnost* — numeri $Slov_1$ 25,

[1]) Sr. B. Havránek, Vývoj spisovného jazyka českého, Čsl. vlastivěda, řada II, 1936, str. 90.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

odličnost — nuance Slov$_1$ 22, *rozčilenost* Slov$_1$ 23, *přiměrnost* slohu — Angemessenheit Slov$_1$ 10; *očarovatelnost* Slov$_1$ 19, *přesaditelnost* — inversio Slov$_2$ 21, *zanímatelnost* — das Interessante Slov$_1$ 22; *barvitost* slohu Slov$_1$ 22, *zračitost* slohu Slov$_2$ 122, *umluvitost* — konvenience Slov$_1$ 18; *smyslivost* — básnivost Slov$_2$ 33, *stráznivost* — patheticum Slov$_1$ 25. Dále jsou to suffixy *-ství, -stvo, -ctví, -eň* a j.: *slovářství* — lexicographia Hist. 24, *strojstvo* (v epické básni) — machinae Slov$_1$ 50, *mluvnictví* — gramatika Slov$_1$ 9, *strázeň* — pathos Slov$_1$ 40. Z praefixů nenabývá žádný převažujícího rozšíření. Časté je spojení předpony se základem původně dějového významu: *násek, nátinek* — incisum Slov$_2$ 78, *nadplněk* — pleonasmus Slov$_1$ 12, *ouleh* — thesis Krok I, 2, 6, *proslov* — recitativo Slov$_1$ 45, *předrážka* (ve verši) Krok 1, 2, 9, *přenoška*[1]) — metafora Slov$_2$ 67, *vstavek* — episoda Slov$_1$ 49.

Adjektivní novotvary se tvoří nejčastěji suffixem *-ný*, a to ze základních termínů substantivních z různých pramenů (z termínů tradičních, slavismů, neologismů, kalků):

čtenný (*čtenná pohádka* — literní Slov$_1$ 76), adj. k *čtena* — litera (tradice starší); *jinotajitelný* — allegorický Slov$_1$ 33, subst. *jinotajitelka* — allegorie (tradice mladší); *ochozný* Slov$_2$ 81, adj. k *ochoz* — perioda (termín adaptovaný); *prostomluvný* Slov$_1$ 7, adj. k *prostomluva* — prosa (neologismus); *dvoustopný* Slov$_1$ 26, adj. k *stopa* ve verši (sémantický rusismus); *slovozpytný* Dobroslav 1822, 29, adj. k *slovozpyt* (kalk z němčiny).

Velmi produktivní je také suffix *-cí*, jímž se tvoří adjektiva ze slovesných základů; jsou zpravidla určující složkou termínu — automatisovaného sousloví: *děkovací* Slov$_1$ 93, *poučovací* Slov$_2$ 98, *pozdravěcí* Slov$_2$ 93, *radovací* Slov$_1$ 93, *těšicí* Slov$_2$ 97, *želací* list Slov$_1$ 93; *jednací* Slov$_1$ 98, *popisovací* Slov$_1$ 82, *posuzovací* Slov$_1$ 91, *rozprávěcí* Slov$_1$ 83, *vypravovací* sloh Slov$_2$ 93; *oživovací* látka Slov$_2$ 54, *pohybací* tvar slohový Slov$_2$ 55, *rozmlouvací* forma Slov$_2$ 129, *vystavěcí* básnictví — darstellende Dichtkunst Slov$_1$ 96; *opětovací* sloveso Krok I, 4, 12, *skloňovací* koncovka Slov$_2$ 21. Jen zřídka funguje místo tohoto adjektiva zadjektivisované participium: *popisující* sloh Slov$_1$ 83, *vystavující* básnictví Krok I, 2, 13, *vzývající*

[1]) Asi pod vlivem Zieglerova termínu *přenos* (Ziegl. Um. kaz. 126).

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

hymna — klotická $Slov_1$ 39. Ojediněle se vyskytují adjektivní sufixy *-itý*, *-ivý*, *-ový*, *-ovní*, *-ovný*, *-ský* (*-telský*), *-cký*; adjektiva jimi tvořená bývají východiskem substantivních abstrakt na -ost: *členitý* (členitá mluva $Slov_2$ 79), *umluvitý* (umluvitý list — Brief der Konvenienz $Slov_1$ 93), *smyslivý* (smyslivá mohútnost — Dichtungsvermögen $Slov_2$ 33), *slohový* (slohová forma, zprávnost $Slov_1$ 78), *spisovní* jazyk Prvotiny 1813, 84, *spisovný* jazyk Ztrac. ráj přdml., *smyslitelský* — fantastický $Slov_2$ 84, *vědecký* Krok I, 1, 153, *rozumnický* — logický $Slov_1$ 9.

Při tvoření nových slov je patrná zásada analogie a přiřazování novotvarů k existujícím kategoriím tvoření. Již Dobrovský zdůrazňoval při svém kritickém poměru k neologismům analogii jako základní podmínku neologisování. Setrvává při ní i Jungmann, jak to důrazně vyjádřil v citované stati v *Beleuchtung der Streitfrage*, str. 57: Es ist nicht zu läugnen, das in der letzten Zeit manches neue Wort von Dichtern und Prosaikern eingeführt worden. Dies wäre an sich wohl kein Fehler, wenn nur diese neuen Wörter immer nach der Sprachanalogie gebildet... würden, ... Analogické přitváření termínů k slovům již existujícím doporučuje také ve zmínkách v korespondencí. V listě A. Markovi ze dne 31. 7. 1817 (ČČM 1882, str. 177) poznamenává: grammatisch = mluvnický, (rhetorisch = řečnický mi dalo analogii). Zření k analogii při tvoření slov zdůrazňují i časté poznámky u jednotlivých hesel ve *Slovníku*, na př.: sloha (sanscr. sloka, rusky slog)... Analogia: poloha, vloha atd.; zájmí: mavult Puchmajer pro zajmě, ad analog. příjmí, příjmení; aut zásloví, ut přísloví, předsloví. Rovněž při rozboru konkretního materiálu je patrné hledisko analogie, vedoucí k přiřazování neologismů do některé kategorie tvoření. Neologismy se takto tvoří analogií k termínům tradičním nebo jsou přitvářeny k termínům rovněž nově utvořeným.

Derivační tvoření nedostačovalo na vytvoření potřebných výrazových prostředků. V nové terminologii Jungmannově i obrozenské je velmi mnoho neologismů tvořených skládáním komponentů. Tyto složeniny se vyskytují zpravidla ve formě substantivní i adjektivní; přitom je adjektivní obyčejně odvozená, sekundární. Jen zřídka je adjektivní složenina původní, primární: *silojevný* (silojevná

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

velekrása — dynamicum $Slov_2$ 44). Z typů složenin má Jungmann složeniny významu slučovacího (*smutnoveselý* — smutnoveselá hra, tragikomédie $Slov_1$ 64, *slyšnovidný* — slyšnovidná umění, tonickoplastická $Slov_1$ 8) i složeniny významu určovacího (*prostomluva* — prosa $Slov_1$ 6, *jinoznak* — tropus $Slov_2$ 67, *časoměří* — prosodika $Slov_1$ 25 a j.).

Snaha o přiřazení termínu — neologismu k některému z typů již v jazyce existujících nebo o rozmnožení nového typu o další analogický výrazový prostředek je patrná zvláště u složenin. Automatické vytváření nových prvků a rozšiřování řady členů jistých skupin tvoření způsobuje ustrnutím jedné ze složek téměř pokles složenin na typy derivační, kdy zařaďujici složky mají pak téměř funkci předpon nebo přípon. Tak je tomu zvláště u názvů jednotlivých vědeckých disciplin, u nichž jsou v obrozenské terminologii produktivní typy s členem *-pis, -zpyt, -sloví, -věda*. Jsou to typy tvořeni, spínající českou terminologii s terminologií cizí nebo slovanskou. Typ se složkou *-pis* je pod vlivem tvoření polského s jistou modifikací významovou (v polštině mají jména s touto složkou význam činitelský), a je ekvivalentem internacionálního komponentu *-graphia* a německého *-beschreibung*. Složeniny se složkou *-zpyt* jsou zpravidla kalky z němčiny. Tvoření na *-sloví* je původu ruského, ve shodě s řeckým komponentem *-logia*, ale nezůstává omezeno jen na termíny přejaté z ruštiny, nýbrž se produktívně přenáší i na nová slova. Domácího původu je typ s komponentem *-věda*, využívajici ovšem opět prvku cizího původu (přejatého z polštiny a adaptovaného pro přesný význam terminologický). Názvy na *-pis* a *-sloví* bývají v souhlase s internacionální terminologií (*-graphia, -logia*), kdežto typ *-věda* funguje hlavně u termínů, u nichž tlak internacionální předlohy nerozhoduje pro tvoření na *-pis* nebo *-sloví* (estetika — *krasověda* Hist 501, logika — *myslověda* $Slov_2$ 58). Ale i složka *-sloví* se analogií rozšiřuje nad internacionální předlohu: metrika — *měrosloví* $Slov_2$ 75.

Pro názvy charakteristických básnických forem a veršových útvarů má Jungmann typ složenin na *-verší*. Je to překlad internacionálních termínů na *-stich* (*on*). Složka *-verší* se pak přenáší i k termínům, u nichž internacionální předloha není tohoto typu tvoření:

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

akrostich — *krajeverší* $Slov_2$ 138, chronostich — *časoverš* Hist 655, *časoverší* $Slov_2$ 158, monostichon, distichon — *jednoverší* Krok I, 2, 18, *dvouverší* Krok I, 1, 36; ale též palindromus — *zpětoverší* $Slov_2$ 159.

Rovněž složeniny významu určovacího s ustrnulou první složkou původu adjektívního mají v Jungmannově terminologii několik produktivních typů. Velmi rozšířené jsou složeniny se synonymními složkami *blaho-*, *dobro-*, *libo-*. Tato tvoření jsou v podstatě původu tradičního, ale produktivní přitváření nových členů je obrozenské a je podporováno shodou s lexikálními ekvivalenty jinoslovanskými a souvislosti s internacionálními termíny na *eu-*.

V Jungmannově terminologii literárně vědné jsou složeniny s *blaho-* zastoupeny jednak rusismy *blahoduší* — šlechetnost $Slov_1$ 16, *blahozvučnost* ČČM 1827, 33, *blahozvučí* — euphonia Dobroslav 1822, 31, jednak internacionálními kalky *blahozvuk* $Slov_2$ 74 a *blahosmyslivý* — eufantasiotos $Slov_2$ 34. Termín *blahozvuk* je adaptací prostředku užitého již před Jungmannem pro přesný význam terminologický (eufonia). Prvý doklad téhož základu, ale ve formě adjektivní, je u Hanky (Hanka — Gessner 1819: blahozvuěné píšťalky) a o něco později u Jungmanna (Krok I, 3, 58: jazyk byl blahozvučnější). O složeninách s *blaho-* se zmiňuje Dobrovský v Bildsamkeit (str. 61) i Jungmann v souhrnné poznámce u hesla *blaho-* ve Slovníku. Dobrovský ukazuje na rozdílnost a nepoměr ve výskytu složenin s *blaho-* v lexiku českém (přijímá jen staré *blahoslaviti*) a v lexiku slovanském, zvláště ruském, kde je početnost těchto prostředků dědictvím prvků církevněslovanských, vzniklých vlivem řeckého *eu-*. Jungmann rovněž diferencuje výskyt v českém a slovanském lexiku, ale na rozdíl od Dobrovského neodmítá pronikání slov se složkou *blaho-* do obrozenského lexika na úkor synonymní, tradiční české složky *dobro-*. Naopak na tato slova upozorňuje, jak o tom svědčí přijetí jinoslovanských prvků přímo do Slovníku. Statistický přehled hesel nás o tom přesvědčí a ukáže zároveň rozložení slov podle výskytu v jednotlivých funkcích jazyka (ovšem jen v nejhrubších rysech). Hesel se složkou *blaho-*, počítaje v to i odvozeniny od základních slov, má Jungmannův Slovník 119. Z toho je doloženo v tradici 7, přímo pře-

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

jato ze slovanského lexika 49 (označeno slav., rus., L., Heym., bez českých dokladů); ostatní slova jsou doložena v obrozenské próze a poesii (29, 7) nebo v obrozenské naučné próze jako termíny (27, v tom zvláště termíny věd přírodních). Značné procento slovanských slov bez literárních dokladů českých, přejatých přímo do Slovníku, prokazuje jasně Jungmannovu tendenci uvádět složeniny se složkou *blaho-* do českého lexika. Rozdíl mezi lexikem básnickým a vědeckým nevystupuje u složenin s *blaho-* v době obrozenské ještě do popředí; teprve další vývoj odlišil výskyt a produktivnost v obojím lexiku. Příruční slovník jazyka českého uvádí již jen dva odborné termíny takto tvořené. Vedle rozšíření těchto složenin v jazyce spisovném, zvláště knižnčjšího rázu (*blahodárný*, *blahosklonný* a j.), uplatňuje se výrazněji tendence po využití tohoto tvoření v lexiku jazyka básnického (na př. u lumírovců).

Rozložení slov se složkou *dobro-* podle pramenů a funkčního užití je v Jungmannově Slovníku poněkud jiné. V celkovém počtu hesel (112) mají značnou převahu prvky tradiční, k nimž počítám i ty, které Jungmann cituje jen z Dobrovského anebo uvádí bez dokladu a bez poznámky (39 — D 16 — bez dokl. 14). Podíl slovanského lexika uvedeného přímo do Slovníku je nepatrný (z polštiny, z Lindova slovníku). Poměr výskytu slov v jazyce básnickém a vědeckém necharakterisuje tuto složku nijak výrazně (1 : 2). Také v dalším vývoji nenastaly v rozložení výskytu slov s touto složkou změny, které by podstatně změnily schematický obraz obrozenský. To, že jazyk nevyužil synonymních složek *blaho-* a *dobro-* v době obrozenské k funkčnímu odlišeni výrazů, že užíval obou promiscue jak pro prostředky jazyka básnického, tak vědeckého, a že dokonce prostředek přijatý původně jako básnický (*blahozvučný*) funguje později v tvarové obměně jako termín (*blahozvuk*), ukazuje jak na počáteční nedostatek prostředků, tak na překotnost a neustálenost v přetváření obrozenské normy. Svědčí o ní i to, že se v Jungmannově terminologii vyskytují často synonymní termíny, tvořené s oběma složkami *blaho-*, *dobro-* nebo i s třetí synonymní složkou *libo-* (působí tu ovšem u Jungmanna i průvodni motivy jiné): *blahozvuk* $Slov_2$ 74, *libozvuk* Krok I, 2, 5; *dobroměrnost* $Slov_2$ 74, *liboměrnost* $Slov_2$ 78 (Šafařík má

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

ještě termín *blahomíra*) — eurythmia; *blahozvučnost* ČČM 1827, 33, *dobrozvučnost* $Slov_1$ 331, *libozvučnost* $Slov_1$ 25.

Shodný význam mají i složky *spolu-* a *sou-*. Starší *spolu-* mají zvláště termíny gramatické, které jsou svým původem z tradice mladší, rosovské: *spoluzvučka, spolustatné jméno*. V době obrozenské stává se velmi produktivní komponent *sou-*, doložený sice i v starých českých slovech[1]), ale oživený nově vlivem slovanským. Do odborné terminologie obrozenské pronikají složeniny se *sou-* jednak přímo přejímáním termínů jinoslovanských, ruských, na př. *soujmenný* (soujmenné slovo, synonymum $Slov_2$ 6), *souslov*, synonymum $Slov_1$ 12, *soustav*, systém $Slov_1$ 88, *soustrastí*, sympathie $Slov_1$ 22 a pod., jednak vznikají nově: *soupojem*, synekdocha $Slov_2$ 68, *souznačný* (souznačné slovo, synonymum $Slov_2$ 58), *souželný* list, Kondolenzbrief $Slov_1$ 93. Tyto neologismy jsou často podporovány též internacionálními ekvivalenty se *syn-*. S hlediska odborné terminologie je tvoření se *sou-* velmi vhodné pro snadnost tvoření, výrazovou stručnost, schopnost odvozenin, jakož i pro odlišnost od lexika běžného jazyka spisovného.

Jednotlivě se vyskytují u Jungmanna nové složeniny, jejichž první člen, určující, je původu adjektivního s významem charakteristické obecné vlastnosti. Přitom jsou tyto termíny často přitvářeny analogicky k termínům — složeninám tradičním nebo nově vytvořeným a nejsou ani v obrozenském lexiku osamoceny: *cizomluv* (anal. k baroknímu *chybnomluv*), barbarismus $Slov_1$ 11, *jinoznak*, tropus $Slov_2$ 67, *krásnořečnost*[2]) $Slov_1$ 98, *podobnozvučnost*, onomatopoeia Krok I, 1, 7, *pravočtení* (anal. k *pravopísebnost*) Hist 503, *prostomluva*, prosa $Slov_1$ 6, *rovnozvuk* (anal. k *rovnosloh*), rým $Slov_2$ 109, *stejnohlásky*, alliteratío $Slov_2$ 78.

V Jungmannově terminologii literárně vědné a linguistické jsou složeniny z několika pramenů: 1. z terminologie tradiční, zvláště barokní: *smutnohra, veselohra, spolustatné jméno, chybnomluv, rovnosloh* a j. Vytkli jsme již výše složeniny jako typický útvar neologismů v době barokní. 2. přejatá složená slova slovanská, která jsou někdy

[1]) Sr. Naše řeč 2, 1918, str. 267 n.

[2]) Vedle termínu *krásnořečnost* má Jungmann ještě synonymní termín *krásnomluvnost* (dosvědčuje ho Bernolák v Etymologia... 1791).

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

ve shodě se složenými ekvivalenty internacionálními: *blahoduší, blahozvučí, protivopoložnost* a j. 3. překlady cizích termínů (kalky): *bájeslovnost, blahosmyslivý, časoměří, časoverš, drobnokrása* a j. 4. neologismy v úzkém slova smyslu (buď utvořené Jungmannem, nebo obrozenské). Vyznačuje je však v slovotvorném systému rovněž sepětí s termíny skupin 1.—3.: analogické přitváření k prvkům z tradice, zvláště barokní (*cizomluv* k *chybnomluv, rovnozvuk* k *rovnosloh* a j.), produktivní rozšíření typů tvoření přejatých z lexika slovanského nebo vzniklých překladem termínů cizích na tvoření samostatné (*soupojem, zpětoverší*).

I Jungmann ovšem pociťoval složená slova v lexikálním systému českém jako složku mající produktivní i funkční omezení. Funkčně na př. sám naznačil rozdíl mezi lexikem prózy a poesie (Slov$_2$ 21: „Avšak Čech zvláště v nevázané řeči miluje dvě slova jako Latiník"). Při rozboru terminologie jsme vytkli přednosti složenin ve funkci termínů v jejich stručnosti a terminologické nosnosti. Ale ani vědecký jazyk, který využívá s prospěchem specifických vlastností složenin jako pojmenování jednoslovných pro své zvláštní úkoly, nemůže přijmout do své terminologické soustavy komposita bez omezení. V terminologii Jungmannově vyplňují toto místo jednak termíny internacionální, pro něž nevolí a nemá českou náhradu, jednak automatisovaná sousloví, která také často fungují jako stylistické varianty vedle složenin.

Automatisovaná sousloví jsou v Jungmannově terminologii rovněž několikerého původu: jsou to jednak termíny tradiční (na př. *vázaná řeč* Hist 544, *prostá mluva*,[1]) prosa Slov$_1$ 6), jednak prvky jinoslovanské (na př. polonismus *šestoměrný verš* Prvotiny 1814, 12), nebo kalky, převedené na spojení adjektiva se substantivem (na př. *líbý zvuk* ČČM 1843, 451). K nim pak přistupují automatisovaná sousloví — neologismy v úzkém slova smyslu, ať už Jungmannem utvořené, nebo obrozenské.

Podle typů tvoření jsou automatisovaná sousloví v Jungmannově terminologii nejčastěji zastoupena spojením základního substantiva

[1]) Jungmannův Slovník má však tradiční doklad jen na sousloví *prostá řeč* z Com. jan.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

s určujícím adjektivem: *bystrá průpověď* Slov$_2$ 83, *jinoznačné slovo*, tropus Slov$_2$ 67, *náhodná vedlejší jednání*, episody Slov$_2$ 135, *opační dotýkání*, ironia Slov$_1$ 75, *souznačné slovo*, synonymum Slov$_2$ 58, *živá krása* Slov$_1$ 19 a j. Toto spojení je volnější, je-li sousloví členem vícečlenné řady termínů s týmž základním substantivem. Tu Jungmann velmi často pouze přitváří nový termín adaptováním určujícího adjektiva nebo jeho přejetím nebo přeložením. K tradičním termínům *duchovní píseň* Slov$_1$ 43, *světská řeč* Slov$_1$ 101, vznikají tak nové termíny na př. *besedná píseň*, Tafellied Slov$_1$ 44, *pochvalná řeč* Slov$_1$ 101 (s využitím polonismu *pochvalný* jako synonymní termín vedle složeného *chvalořeč* Slov$_2$ 51). Náleží sem i typ termínů s prvním adjektivním členem na *-cí* (*děkovací list*, *jednací sloh* a j.), který je velmi produktivní a rozšířený.

Spojení adjektiva se substantivem je těsnější tam, kde základní substantivum nemá platnost vyšší významové jednotky, společné celé řadě termínů, jejíž jednotlivé druhy jen adjektivní člen sousloví blíže určuje a vyznačuje. Jde přitom zpravidla o vystižení pojmu stručným popisem znaků, kdy internacionální termín je značkový anebo kdy jeho popisnost není tak výrazná, aby byla vodítkem při vytváření českého termínu: *hudebné říkání*, recitativo Slov$_1$ 45, *ostrá mysl*, *značná tka*, pointe Slov$_1$ 86, *ruhatelné písmo*, paskvil Slov$_1$ 70, *tajemný obraz*, emblema Slov$_2$ 159, (*náhodná*) *vedlejší jednání*, episody Slov$_2$ 119, 136, *východní tajemství*, mysticismus Slov$_1$ 51. Těsné jsou i jiné typy spojení automatisovaných sousloví, jejichž členy podávají stručný popis hlavních znaků pojmu: *přeložiti na smích*, parodovati Slov$_1$ 71, *přesazení liter*, anagramma Slov$_2$ 78, *obětování spisu*, dedikace Slov$_2$ 98, *volání o pomoc*, invocatio Slov$_2$ 72.

Automatisovaná souslovi Jungmannem po prvé užitá jsou často počáteční pokusy o vystižení pojmu dosud nepojmenovaného nebo označovaného jen termínem cizím domácími slovními prostředky. Tuto počátečnost, nehotovost vyznačuje často Jungmann i stylisací v kontextu: Slov$_1$ 45 *recitativo, jakoby říkání hudebné*, Slov$_2$ 78 *anagramma, t. j. přesazení liter*. Ale i bez této omezující formulace, která se vyskytuje i u terminologických pokusů Jungmannových z jiných pramenů, zpravidla při náhradách za termín cizí, je často patrný jen

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

pokusný ráz termínu. Je příznačné, že se z těchto Jungmannových návrhů, opisů terminologického významu, témčř žádný trvale neujal. Německo-český slovník vědeckého názvosloví z r. 1853 nezaznamenává už na př. tyto Jungmannovy termíny — sousloví: *náhodná vedlejší jednání, obětování spisu, ostrá mysl, značná tka, ruhatelné písmo, tajemný obraz, východní tajemství.* Ponechává místo nich buďto jen termín cizi (*mysticismus* místo *východní tajemství*), nebo má termín jednoslovný (*význak, emblem* místo *tajemný obraz*), nebo volí nové automatisované sousloví (*hanlivý, potupný spis, hanopis* místo *ruhatelné písmo*).

Ale automatisovaná sousloví mají v Jungmannově terminologii — tak jako jiné vrstvy termínů — také funkci kumulativní. Jsou opět vhodným prostředkem, jak znásobiti výrazové možnosti jazyka i jak rozmnožiti české názvosloví o nové synonymní prostředky. Jeví se tu sice na jedné straně též reflex soudobého částečného rozporu v chápání složenin v slovotvorném systému českém a v jejich nahrazování souslovími,[1]) ale na druhé straně jde Jungmannovi jistě o hromadění prostředků i o repertoir vhodný k stylistické diferenciaci. A tak nacházíme v Jungmannově terminologii často automatisovaná sousloví, zvláště z tradice, která fungují jako varianty vedle složenin, ať už novotvarů nebo složenin barokních (*prostá mluva* vedle *prostomluva, smutná, veselá hra* vedle *smutnohra, veselohra*), na druhé straně vytváří Jungmann vedle svých nebo obrozenských novotvarů (kalků) — složenin rovněž novotvary (kalky) — automatisovaná sousloví: *živá krása* vedle *živokrása* $Slov_2$ 45, *pochvalná řeč* $Slov_1$ 101 vedle *chvalořeč* $Slov_1$ 51, *časová doba*, momentum $Slov_2$ 74 vedle *časodoba* $Slov_2$ 16, *velikolepí* $Slov_1$ 20 vedle *veliká lepota* $Slov_1$ 20 a j.

[1]) Sr. na př. Dobrovského námitky proti barokním termínům *smutnohra, veselohra* v Bildsamkeit, za něž chce míti jen sousloví *smutná, veselá hra*, nebo v Lehrgebäude (cituji podle souborného vydání „Spisy a projevy Josefa Dobrovského", sv. IX, 1940, str. 170): *Lobrede, řeč chvály*, besser als *chválořeč.*

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

Poměr k předlohám. Kalky.

V souboru Jungmannových prací literárně vědných a linguistických mají, jak jsme viděli, vyhraněnou funkci terminologickou theoretické části obou vydání Slovesnosti. Vědecká terminologie tvoří v nich dominantní složku; ovšem i svými ostatními složkami řadí se obě práce k mezným dílům v činnosti Jungmannově i v úsilí doby obrozenské. Thematicky jsou obě vydání ve svých theoretických částech závislá na cizích předlohách, jež samostatně kompilují. Poměrem Slovesnosti k předlohám po stránce obsahové se zabývá K. Hikl.[1]) Jungmann se sám v předmluvě k 1. vydání zmiňuje o tom, že „předeslaná o slohu nauka podlé Pölitze, Eberharda a jiných sepsána jest". Hlavní předlohou 1. vydání bylo Pölitzovo dílo Praktisches Handbuch zur statarischen und kursorischen Lektüre der teutschen Klassiker für Lehrer und Erzieher (1804—1806). V menší míře čerpá Jungmann z jiných děl, z Pölitzovy Ästhetik für gebildete Leser (1807), z Eberhardova Handbuch der Ästhetik (1803) a z Clodiova Entwurf einer systematischen Poetik (1804.) Jen ojediněle přihlížel k polskému dílu Felixe Bentkowského Historja literatury polskiej (1814),[2]) odkud přejal téměř doslovně partii o dumě, jakož i několik charakteristik a definic básnických druhů a útvarů. Ve 2. vydání vychází Jungmann z předlohy jiné, ale opět z Pölitze, z jeho čtyřsvazkového díla Das Gesamtgebiet der teutschen Sprache nach Prosa, Dichtkunst und Berettsamkeit theoretisch und praktisch dargestellt (1825). Ale již ve svém důležitém článku v ČČM 1827, str. 29, O klassičnosti v literatuře vůbec a zvláště české,[3]) opírá se o toto Pölitzovo dílo. Tím zároveň dokládá Pölitzův vliv a podněty po stránce názorové. Z předloh 1. vydání užívá i 2. vydání Eberhardovy Estetiky a Clodiovy Poetiky. Nově přistupuje, jak Jungmann sám v předmluvě uvádí, Reinbeck (Jiří Reinbeck,

[1]) K. Hikl, Jungmannova Slovesnost a její předlohy, LF 1911, str. 207 nn., 346 nn., 416 nn.

[2]) Na polskou předlohu upozornil Marjan Szyjkowski, Polská účast v českém národním obrození I, Praha 1931, str. 215.

[3]) Sr. rozbor Arna Nováka, Jungmannův článek o klasičnosti v literatuře, LF 1910, str. 117.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

Deutsche Sprachlehre nebst Anleitung zu schriftstellerischen Aufsätzen 1817). Po terminologické stránce jsou důležité příklony k Zieglerovu vydání Komenského Zprávy a naučení o kazatelství (Umění kazatelské 1823); na některých místech se přidržuje Jungmann této předlohy i po stránce thematické (v partii o slohu přejímá Komenského dělení na světlost, líbeznost a mocnost slohu).[1])

Jsou tedy theoretické části obou vydání Slovesnosti kompilačním zpracováním předloh, zvláště německých. Hikl podal ve svém rozboru podrobné srovnání jednotlivých míst předlohy a Jungmannova zpracování, pokud se mu tato paralelní místa podařilo zjistit. Zjišťování paralel je mnohem snazší pro vydání první než pro vydání druhé, kde Jungmann kompiluje předloh několik, a to ještě velmi samostatným způsobem. Srovnání paralelních částí předlohy a Jungmannova převodu bude důležité i po stránce terminologické.

(Vliv a význam předloh slovanských pro Jungmannovu terminologii jsem zjišťoval již v kapitole o slovanských pramenech Jungmannových termínů — slavismech. Také vliv terminologie Zieglerova vydání Komenského je probrán na svém místě v kapitole o termínech tradičních. V této kapitole se omezíme jen na Jungmannův poměr k textovým předlohám německým a na účast překladů termínů německých nebo internacionálních — kalků v terminologii Jungmannově.)

Jungmann nalezl u Pölitze podporu a podněty pro své vlastní úsilí jazykově buditelské. Pölitzovy názory na národní jazyk a literaturu, ať již šlo o pojetí klasičnosti v literatuře nebo o otázku obohacování spisovného lexika nebo o hledisko puristické, i když vycházely z podmínek a z jazykové a literární situace zcela odlišné, kryly se s Jungmannovým poměrem k těmto otázkám, jež byly ovšem životními otázkami českého jazyka a literatury právě se obnovující. Závislost na Pölitzovi musíme chápat s hlediska Jungmannovy osobnosti a rovněž na pozadí celého jeho díla. Tak jako překládal úryvky z projevů slovanských autorů (Kosakowského, Górnického) a jen v poznámkách k nim zdůrazňoval shodné své názory, na př. na příbuznost slovanských jazyků nebo v otázce prosodie, zvláště časoměrné, tak (ovšem ve větši míře) přejímal často Pölitzova tvrzení a Pölitzovo

[1]) Sr. Stanislav Souček, Komenský jako theoretik kazatelského umění 1938, str. 31 nn., 69 nn.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

tlumočení zásad, k nimž ho samostatně vedlo chápání a promýšlení domácího jazykového a literárního vývoje.

Vedle těchto základních a zásadních tendencí, při nichž vliv Pölitzův byl spíše jen určující a specifikující, přejal Jungmann z Pölitze a z ostatních svých předloh detailní zpracování líterární theorie. Nás přitom zajímá převážně srovnání terminologické. I tu se projevuje různost podmínek a situace, z nichž Jungmann a jeho předlohy vycházejí. Konstatovali jsme již u Jungmannova poměru k ojedinělým slovanským předlohám, kde citové zaujetí pro myšlenku jednotného spisovného jazyka slovanského mohlo spíše vésti k mechanickému přejímání slovanských výrazových prostředků, přihlížení k specifickým znakům domácího systému slovotvorného a k potřebám terminologickým. Mnohem více se tento zřetel zraší při srovnávání terminologie Slovesnosti a jejích německých předloh, zvláště Pölitzových. Samostatný poměr k terminologii a vůbec k vědeckému slohu předlohy projevuje se dvěma souhrnnými tendencemi, z nichž jedna se dotýká jazyka vědeckého, druhá, puristická, má platnost širší, ale její projevy budeme sledovati na prostředcích jazyka vědeckého.

Pölitzův vědecký sloh je v partiích, popisujících a klasifikujících jednotlivé druhy nebo útvary literární, schematisující. Pölitz užívá v těchto výkladech a definicích stereotypních vyjadřovacích formulí, v nichž se týž základní termín několikrát opakuje. Jungmann tyto formule Pölitzovy rozkládá a stylisticky diferencuje. Stylistická diferenciace záleží v elementárním střídání synonymních nebo významově blízkých výrazových prostředků — termínů v sousedním kontextu. S touto diferenciací je ve vzájemném sepětí i jiný jev: hromadění synonymních terminologických variant. Jsou to tytéž jevy, které vytkneme jako charakteristické pro Jungmannův poměr k terminologii a k vědeckému slohu vůbec. Tak se tedy tendence vědeckého slohu směřující k přesnosti a jednoznačnosti a projevující se v předloze stereotypními, automatisovanými formulemi, kříží u Jungmanna s tendencí národně buditelskou, vedoucí k zdůraznění slovního bohatství a výrazových možností národního jazyka, i s Jungmannovým stylistickým usem vlastním.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

Paralelní řady automatisovaných formulí Pölitzových Jungmann stylisticky diferencuje:

Hb IV, 11: Minerographie, Beschreibung der unorganischen Gegenstände,
Phytographie, Beschreibung der Erscheinungen des Organismus in der Pflanzenwelt,
Zoographie, Beschreibung der Erscheinungen des Organismus in der Tierwelt,
Anthropographie, Beschreibung der Erscheinung des menschlichen Organismus.

Jg $Slov_1$ 82: Prýštěninopis, popsání bezoustrojných věcí,
Rostlinopis, popisuje úkazy oustrojí...,
Živočichopis, vystavující úkazy oustrojí...,
Člověkopis, popis úkazů...

Hb IV, 12: physikalische Geographie, Darstellung der physikalischen Beschaffenheit,
politische Geographie, Darstellung ...,
Statistik, Darstellung ...,
Reisebeschreibungen, Darstellung ...

Jg $Slov_1$ 83: přírodný zeměpis, vystavení přírodné jakosti země,
občanský zeměpis, vypsání částky ...,
statistika, vypsání států,
popsání cesty, vystavení ...

P Ges I, 206: die Präposition, die Form zur Bezeichnung,
das Zahlwort, die Form zur Bezeichnung,
das Pronomen, die Form für die repräsentative Bezeichnung,
das Adverbium, die Form für die Bezeichnung.

Jg $Slov_2$ 59: Předslovce poměr jeho [substantiva] vyznačuje,
Početní jméno kolikost podmětu znamená,
Náměstka podmětu místo zastupuje,
Příslovce jakost přísudku ohlašuje.

Jungmannova samostatná reakce na terminologii německé předlohy je patrná i tam, kde se stýkají theoretická východiska obou — v otázce purismu. Pölitz je programovým hlasatelem purismu, který

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

se v terminologii projevuje vytvářením a přijímáním domácích výrazových prostředků za termíny cizího původu nebo internacionální. V praktickém uplatňování není však jeho purismus překotný, nezasahuje na př. termíny obecně užívané, názvy vědních oborů, základních slovních druhů, některých literárních útvarů a pod. U Jungmanna je naopak v praktickém provádění purismus zesilován stupňovaným úsilím národně buditelským. Nedává se vésti puristickými náhradami Pölitzovými ani pokud jde o rozsah, ani pokud jde o vlastní formu náhrady. I tam, kde má Pölitz termín původu cizího, volí Jungmann termín počeštěný, buď svůj, nebo dobový neologismus, nebo prvek přejatý z tradice: die Präposition — $Slov_2$ 59 *předslovce*, grammatisch — $Slov_1$ 9 *mluvnický*, philosophisches System — $Slov_1$ 56 *milomudrecký soustav*, Panegyricus — $Slov_2$ 59 *chvalopis*, historische Poesie — $Slov_1$ 33 *dějopravný oddíl básnictví*, der lapidarische Styl — $Slov_2$ 96 *nákamenní nápis*, das Recitativ — $Slov_1$ 95 *proslov*, die Tropen — $Slov_2$ 63 *jinoznačná slovce*.

Tento poměr terminologie Jungmannovy a Pölitzovy, pokud jde o konkretní projevy zásady puristické, který jsme souhrnně charakterisovali pronikavějším užíváním puristických náhrad u Jungmanna, osvětlíme si ještě dalšími detailními srovnáními. I tam, kde má Pölitz vedle termínu cizího domáci puristickou náhradu a kde také Jungmann užívá domácího prostředku, je nezávislý na své předloze. Vytváří buďto samostatný novotvar bez příklony k puristickému termínu německému, nebo volí domácí neologismus obrozenský, obnovuje prvek tradični nebo adaptuje výrazový prostředek domácí pro nový terminologický význam: dic Allegorie (Bildgleichung) — $Slov_2$ 68 *jinotaj*, die Hyperbel (Übertreibung) — $Slov_2$ 70 *nadsázka*, die Metonymie (Namenswechsel) — $Slov_2$ 68 *přejmenování*, Scenen (Auftritts) — $Slov_2$ 136 *výjevy*, die Zueignung (Dedication) — $Slov_2$ 98 *obětování spisu*, *přípis*, Distributio (Teilschilderung) — $Slov_2$ 63 *rozčástění*.

Přímé překládání potřebných výrazových prostředků z cizích jazyků, tvoření kalků, Jungmann ani theoreticky nezamítá. Kalky považuje za jeden z pramenů obohacování slovní zásoby. Je si ovšem vědom, že ze soudobého poměru českého jazyka a literatury k jazyku a literatuře německé vyplývá spíše nadměrné pronikání přeložených pro-

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

středků do češtiny. Proto tuto tendenci nezdůrazňuje, nýbrž tlumí.[1]) Zásadně však kalky neodmítá, jak nám to dosvědčuje i rozbor materiálu.

Kalky z němčiny jsou někdy podepřeny výrazovou i významovou shodou s termínem internacionálním. Můžeme ovšem v takových případech mluviti stejně o kalcích internacionálních: Slov$_1$ 85 *životopis* — Lebensbeschreibung, biographia. Ale i tam, kde tato souvislost s paralelním termínem internacionálním není, volí Jungmann přímý překlad z němčiny: Slov$_1$ 25 *časoměří* — Zeitmessung, Slov$_1$ 45 *drobnokrása* — das Kleinschöne, Slov$_1$ 71 *květozbírka* — Blumenlese, Slov$_1$ 71 *protiobrazí* — Gegenbild, Slov$_2$ 44 *velekrása* — Großschöne, Slov$_1$ 40 *žalozpěv* — Klaggesang, Slov$_1$ 89 *umělecké slovo* — Kunstwort, Slov$_1$ 44 *básnický list* — die poetische Epistel, Slov$_1$ 54 *básnická rozprávka* — die poetische Erzählung, Slov$_2$ 101 *básnické nadšení* (enthusiasmus) — die dichterische Begeisterung, Slov$_1$ 94 *vtipný list* — der Brief des Witzes, Slov$_1$ 64 *občanská tragédie* — bürgerliches Trauerspiel, Slov$_2$ 139 *rodinný obraz* — Familiengemälde.

Vliv německé předlohy a německého termínu se projevuje také tím, že domácí výrazový prostředek nabývá vlivem cizího ekvivalentu nového, terminologického významu, který má tento cizí prostředek. Jde o t. zv. kalky sémantické: Slov$_1$ 58 *báchorka* — das Märchen, Slov$_1$ 59 *rozvíjení*, Slov$_1$ 63 *rozvití* (uzlu) — die Entwickelung, Slov$_2$ 70 *vypuštění* (ellipsis) — die Auslassung, Slov$_2$ 59 *zavíjení*, Slov$_1$ 63 *zavití* (uzlu) — die Verwickelung. Uvážíme-li, že jde o kalky vznikající při přímém použití textu německé předlohy, je jejich procento poměrně malé.

Značnější je počet kalků internacionálních nebo z latiny (zř. z řečtiny). Je to i proto, že mnohé z těchto termínů měly i německé předlohy, které pro ně nevytvořily domácí puristickou náhradu: Slov$_2$ 68 *bájeslov, bájesloví, bájeslovnost* — mythologia, *tožmluva, tožmluvnost* — tautologia, Slov$_2$ 34 *blahosmyslivý* — eufantasiotos, Slov$_2$ 71 *bezspoječnost* — asyndeton, Slov$_2$ 71 *mnohospoječnost* — polysyndeton, Hist 655 *časoverš*, Slov$_2$ 158 *časoverší* — chronostich, Slov$_1$ 65 *jednohra* — monodrama, Slov$_1$ 78 *jednohlasí* — monotonie, Krok I, 2 *jednoverší*

[1]) Sr. Slovesnost, 2. vyd., str. 24.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

— monostichon, Slov$_2$ 79 *obcestí* — perioda, Slov$_1$ 90 *obecná místa* — loci communes, Krok I, 1, 39 *pětiměr* — pentametr, Slov$_1$ 38 *šestiměr* — hexametr. Také sémantické kalky internacionální a z latiny jsou velmi hojné, zvláště v názvech figur a v termínech řečnických: Slov$_2$ 78 *opakování* — repetitio, Slov$_2$ 73 *pochybování* — dubitatio, Slov$_2$ 71 *pomíjení* — praeteritio, Slov$_2$ 73 *připuštění* — concessio, Slov$_2$ 43 *svědectví* — testimonium, Slov$_2$ 69 *vidění* — visio, Slov$_2$ 75 *zdvojení* — conduplicatio, Slov$_2$ 158 *ozvěna* — echo, Slov$_2$ 165 *rostení* (řeči) — incrementum, Slov$_1$ 98 *rozdělení* (řeči) — partitio, Slov$_2$ 82 *veličení* — augendo a j.

Internacionální termíny.

Cizí (přesněji termíny cizího původu) nebo internacionální termíny jsou v Jungmannově terminologii potlačovány puristickou tendencí uvésti místo nich domácí náhradu, ať už nově vytvořené slovo domácí nebo přejaté z jazykového prostředí jinoslovanského, nebo adaptovaný výrazový prostředek pro přesný terminologický význam. Puristické hledisko, které vyznačuje snažení Jungmannovo i jeho současníků v oblasti odborné terminologie a které má Jungmann společně se svými soudobými německými vzory, spíná zároveň toto období s obdobím barokním. Tato příbuznost, odchylná ovšem v původních podmínkách i v konkretním provádění, projevuje se navazováním na tuto barokní tradici, přijímáním některých prostředků a typů tvoření. V poměru k německému purismu Pölitzovu jsme rovněž viděli jeho přijímání, ale vědomí odlišného východiska i samostatnost v konkretních projevech. Přes silnou složku puristickou však termíny internacionální v Jungmannově terminologii zůstávají a jejich místo a funkce nám zároveň zpětně osvětlí i hledisko puristické.

Zvláštní skupinu tvoří termíny, jejichž funkce je jen vysvětlující: jsou nutným doplňkem vznikající nové české terminologie v době, kdy jazykem vědeckého tradování byla donedávna ještě latina a němčina a kdy je čeština do této funkce teprve uváděna a české termíny jsou často jen pokusy, jež ještě nebyly přijaty jazykovým spo-

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

lečenstvím[1]). Formálně jsou tyto latinské (řídč. německé, řecké, francouzské a j.) termíny zpravidla odlišeny tím, že zachovávají původní nepočeštěné znění a nenáležejí tak do terminologické soustavy domácí. [Sr. na př. $Slov_1$ 73: z jakéhokoli umění neb vědy (scientia), $Slov_2$ 34: blahosmyslivý (eufantasiotos), $Slov_1$ 84: Vyobrazení (Schilderung), $Slov_1$ 86: potah měj na ostrou mysl neb znaěnou tku (pointe).] Jako vysvětlující vedle českých náhrad fungují ovšem i termíny internacionální, kterých se dosud užívalo, sr. $Slov_1$ 89: To samé platí o srovnáních (parallelích).

Vlastní součástí Jungmannovy terminologie je druhá skupina, termíny cizího původu (internacionální), užívané ve formě počeštěné a rozšířené někdy mimo úzký okruh vědního oboru jako slova obecně kulturní. V ní můžeme rozlišit opět dvojí vrstvu: *a*) termíny, vedle nichž má Jungmann českou náhradu, s níž užívá těchto termínů buď paralelnč, nebo promiscue, *b*) termíny, pro něž nemá příslušný český ekvivalent.

Pro bližší osvětlení hlediska puristického, ale í pro poznání Jungmannova poměru k terminologii je nejdůležitější všimnouti si druhé vrstvy cízích termínů, těch, pro něž se Jungmann ani nepokouší vytvořiti českou náhradu. Termíny jen cizí fungují jako názvy útvarů metrických, veršových a strofických nebo jako názvy básnických forem a prozaických útvarů a druhů: *jamb, jambický, trochej, trochaický, daktyl, daktylický, anapest, anapéstický, alexandrin, alexandrinský verš, glykonický verš, safický verš, anakreontický verš, ballada, canzone (kancone), dithyramb, dithyrambický verš, epopéje, epos, hymna, kantáta, legenda, madrigal, oda, paramythie, rhapsodie, rondo* (*rondeau*), *sestine, stance, triolet, román* a j.; jako názvy základních typů estetických a poetických: *tragický, tragičnost, tragičný, tragikomičnost, romantický, romantičnost, romantika, dramatickotragický, dramatizovaný, lyričnost, lyrika, lyrickoepický*; jen zřídka jako názvy básnických ozdob (figur a tropů): *climax, anticlimax* (základní termín *gradatio* má však českou paralelu, *postup*). Jsou to buď speciální termíny úzkého vědního oboru nebo základní termíny obecně kulturního významu.

[1]) Na důležitost těchto vysvětlujících cizích termínů upozorňuje Jungmann v Beleuchtung der Streitfrage, str. 71.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

Z největší části se jich užívalo ve formě počeštěné a byly od nich vytvářeny domácími suffixy odvozeniny. U některých z nich byl cizí původ pociťován již velmi slabě, takže je na př. přijal Jungmann i do Slovníku.

Ale i v kategoriích, do nichž jsme zařadili termíny, pro něž nemá Jungmann paralelní termín český, vyskýtají se případy termínů s českou paralelou. Vytvoření nebo přejetí nebo adaptování české náhrady za cizí termíny v těchto skupinách je do jisté míry nahodilé. Někdy se dokonce volí místo termínu cizího původu termín nově přejatý ze sanskrtu. Tak na př. má Jungmann náhradní termíny pro *verš* (*pada* Slov$_1$ 25, 42 — přejetí ze sanskrtu) a *strofu* (*sloka* Krok I, 1, 36, Hist 27, 46 — ze sanskr., *sloha* Slov$_1$ 25, Krok I, 1, 35). Mnohdy měl Jungmann možnost přejmouti termín nebo alespoň přihlédnouti k dřívějším pokusům o počeštění termínu. Byly tu na příklad puristické náhrady barokní (Rosovy a Doležalovy) pro základní termíny metrické. Jungmann užíval některých purismů Rosových, zvláště termínů gramatických, jež se zachovaly souvislým tradováním v elementárních mluvnicích a příručkách. Na rozdíl od těch zůstaly Rosovy české názvy meter omezeny na pouhý záznam. Ale ani to nebránilo Jungmannovi v užití termínů jiných, na př. Doležalova termínu *chýbnomluv* (soloecismus). Důvody pro nepřijetí byly tedy jiné. Jungmann pociťoval nevhodnost termínu-složeniny s větším počtem komponentů, zvláště když šlo o termíny s velmi užívanými odvozeninami adjektivními. Přetížená popisnost termínu, vyjadřovaná hromaděním složek, neměla nadto oporu v termínu internacionálním, který byl pociťován jako značkový. A v Jungmannových počeštěních se právě nejčastěji objevují paralely internacionálních termínů popisných — složených.

Pro ponechání internacionálního termínu bez české paralely rozhodují také momenty speciálně terminologické. Zaměření vědeckého jazyka k přesnosti se projevuje zvýšenou potřebou prostředků odvozených od základních termínů. Této potřebě vyhovují internacionální termíny pro snadnost derivace spíše než některé české náhrady za ně. Že protiklad internacionálního termínu a jeho domácí náhrady, pokud jde o terminologickou únosnost tvořením slov odvozených, v Jung-

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

mannově terminologii existuje, o tom svědčí poměr dvojic, termínu substantivního a odvozeného termínu adjektivního. I když má Jungmann vedle internacionálního termínu substantivního domácí novotvar, užívá adjektivní formy odvozené jen od termínu internacionálního:

Slov$_1$ 45 *melodie* // *nápěv*, ale jen *melodický* Slov$_2$ 111,

Slov$_2$ 67 *metafora* // *přenoška*, ale *metaforický* Slov$_2$ 154,

Slov$_1$ 58 *drama* // *hra, herná báseň*, ale *dramatizovaný* Slov$_1$ 42,

Slov$_2$ 74 *rhythmus* // *nedokonalá měrnost, nedokonalá míra*, Krok I, 2, 3 *počet*, ale *rhythmický* Slov$_2$ 75,

Slov$_2$ 58 *synonymum* // *souznačné slovo*, Slov$_1$ 12 *souslov*, ale *synonymický* Slov$_2$ 49,

Slov$_1$ 28 *syllaba* // *slabika*, ale *syllabní pohádka* Slov$_1$ 76,

Slov$_1$ 67 *idylla* // *selanka*, ale *idyllické drama* Slov$_1$ 69.

Této tendenci zdánlivě odporuje (v soustavě Slovesnosti) ve dvou případech výskyt substantivního termínu jen internacionálního, zatím co adjektivní termín je také počeštěný:

mathematika — Slov$_2$ 44 *mathematická* (*měrovědná*) krása,

filosofie — Slov$_1$ 57 *filosofický* (*libomudrecký*) román.

Tu však musíme vedle statistického zařazení přihlížet i k jiným momentům, k místu a platnosti termínů v systému. Termíny *mathematika, filosofie* nejsou termíny literárně vědné; mimo to je Jungmann uvádí jen ve výčtu a v takových případech mívá i jindy jen termíny internacionální. Adjektivní odvozeniny jsou naopak složkami automatisovaného sousloví ve funkci termínu estetického a poetického.

Ale i první vrstva cizích termínů, totiž těch, pro něž se Jungmann pokouší vytvořiti nebo přijmouti českou náhradu a které pak v terminologii Jungmannově fungují vedle těchto náhrad, je pro posouzení Jungmannova poměru k terminologii neméně důležitá. Všimněme si po té stránce terminologie obou vydání Slovesnosti a místa, jaké v ní internacionální termíny vedle příslušných českých ekvivalentů zaujímají.

Při výčtu uvádí Jungmann nejčastěji jen termíny internacionální: Slov$_1$ 67: Popisného básnictví oddílové jsou: 1. popsání lidských mravů (idylla, satyra); Slov$_2$ 153: dělí se [allegorické básnictví] na allegorii, parabolu, apolog a paramythii. Také v nadpisech jednotli-

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

vých odstavců nebo kapitol je spíše tendence k volbě termínu internacionálního. Základní hesla v těchto odstavcích a kapitolách, zpravidla uváděná s definicemi, zařazují termíny internacionální a české vedle sebe; přitom je u českých termínů patrná snaha po hromadění, souhrnném výčtu existujících nebo přijímaných českých paralel: $Slov_1$ 67: Idylla (selanka); $Slov_2$ 153: IV. Allegorické básnictví. § 407. Allegorické neb jinotajné básnictví...; $Slov_2$ 155: c. Apolog (bájka). § 411 Apolog čili bájka (též aesopova bájka)...; $Slov_1$ 58: Drama..., nazývá se po česku hra neb herná báseň. V textu Jungmann velmi často střídá termín internacionální a příslušný termín domácí: $Slov_2$ 132, 9: Didaktická báseň (náučná), ib. 132, 18: ...vzniká nižší náučná báseň, ib. 132, 20: Látka didaktické básně, ib. 133, 21: Vyšší báseň náučná, ib. 133, 23: Nižší báseň didaktická. Toto střídání je někdy jen nahodilé, jindy záměrné, motivované stylisticky.

Schema, které jsme v těchto několika příkladech vytkli, není ovšem důsledné. Je to jen průměrné vyjadřovací schema, které prokazuje jistou tendenci v užíváni terminologie internacionální a české ve Slovesnosti. Oba typy poslední, hromadění synonymních termínů v základních heslech a elementární střídání terminologických variant, nejsou omezeny jen na dubleta internacionální a česká, nýbrž jsou strukturními znaky Jungmannova vědeckého slohu vůbec.

Vedle této střední hodnoty v poměru termínu internacionálního a českého existují ještě výkyvy v obou směrech. Termín český bývá jen pokusem o nové pojmenování a zůstává omezen jen na uvedení v základním, heslovém výčtu synonymních termínů. V běžném vyjadřovacím kontextu funguje vždy jen termín internacionální. Pokusnost českého termínu je dokumentována omezujícími poznámkami nebo vložkami: $Slov_1$ 8: předmět aisthétiky (z řeck. aistheo t. čiji, jakoby řekl citnictví)...; $Slov_2$ 78: Slova jednotlivá jmenují Latiníci incisa, jakoby řekl náseky neb nátinky; $Slov_2$ 46: fantastické (smyslitelské?). Jen zřídka je poměr opaěný: termín internacionální je zahrnut do souhrnného heslového výětu, ale v kontextu funguje jen termín český: $Slov_2$ 155: Apolog (bájka), $Slov_2$ 155, ř. 27, 30 atd. jen bájka.

Je jisté, že se puristické hledisko, poměr k cizím slovům, u Jungmanna měnilo, že bylo jiné v počátcích jeho činnosti, v době prvního

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

vydání Slovesnosti, a jiné na sklonku literárního tvoření za změněné situace literární i jazykové. Přihlédneme k tomuto vývoji v souhrnné kapitole o Jungmannově terminologii s hlediska vývojového.

Souhrnná charakteristika Jungmannova poměru k terminologii.

Probrali jsme dosud Jungmannovu terminologii jako soustavu složenou z jednotlivých vrstev termínů. Těmto vrstvám, nazíráno s hlediska původu, věnovali jsme svou pozornost a přihlíželi jsme přitom k vzájemným vztahům termínů jednotlivých vrstev i k jejich významové platnosti a terminologické funkci. Neopouštěli jsme ani při tomto dílčím zkoumání úseků hledisko celku, vzájemné skloubení a sepětí jednotlivých vrstev. Rozvrstvení termínů do skupin podle původu má spíše důležitost pro dějiny jazyka než pro speciální otázky terminologie. Těch se dotýká znaěně již poměr terminologie internacionální a počeštěné. Pokusme se nyní o vytěení společných tendencí, které Jungmannovu terminologii vyznačují. Dotkli jsme se jich již v jednotlivých kapitolách na svých místech.

Základním rysem Jungmannovy terminologie je početnost, několikanásobnost výrazových prostředků pro jeden a týž pojem. Jungmannovo úsilí bylo od počátku vedeno snahou vytvořiti termíny pro pojmy, pro něž jazyk dosud pojmenování neměl, a najíti vhodná česká pojmenování pro pojmy označované dosud jen slovy cizího původu nebo termíny internacionálními. Šlo přitom vůbec o základní možnost tlumočiti českým jazykem poznatky a myšlení toho kterého vědního oboru. Je téměř paradoxní, ale zároveň projevem této počátečnosti, nehotovosti, že snaha po vytvoření chybějících výrazových prostředků vyústila v jejich nadbytečnost. Přeplnění lexikálního terminologického systému synonymními prostředky bylo charakteristické právě pro usilování Jungmannovo. Tento základní rys početnosti, několikanásobnosti terminologie je u Jungmanna projevem několika průvodních tendencí.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

Ideálem vyspělého vědeckého jazyka je, aby se termíny kryly s pojmy, aby jazyk měl pro každý pojem zvláštní výrazový prostředek, který by terminologicky vyhovoval, t. j. byl jednoznačný, odlišný od prostředků spisovného jazyka běžně mluveného a schopný vytvářet snadno odvozeniny. U terminologie již vyzkoušené a vytříbené praktickým užíváním napomáhá těmto snahám normalisace terminologie. Toto kriterion vyspělé terminologie v našem dnešním chápání nemůžeme ovšem mechanicky přenášeti na terminologii obrozenskou, která je nadto ve vývoji stadiem počáteěním, nehotovým a rozkolísaným. Musíme vycházeti z pojímání Jungmannova, jehož poměr k jazyku se vyznaěuje ještě spiše renesančním sklonem k hromadění nebo střídání synonymních výrazových prostředků a který se nadto v otázce terminologie staví proti předčasné normalisaci a ponechává rozhodnutí přirozenému vývoji. Přímo vyslovuje toto odmítnutí normativního zásahu do terminologie v dopise A. Markovi ze dne 7. 5. 1820,[1]) tedy v době prvního vydání své Slovesnosti a Markovy Logiky, kdy otázky terminologie a jejího praktického vytváření jsou v Jungmannově činnosti vlastní i v činnosti jeho žáků a druhů dominantní. Píše tam: „Někteří žádají, abychom se usnesli v terminech a ne jeden tak, druhý onak pokraěovali; ale já nenávidím samovládu v literatuře a rád vidím a slyším cizá mně i odporná mínění; čas z toho, co býti má, ustanoví, ač ovšem, počáteění hned svornost v terminech prospěšnější býti neupírám.“ Týž důraz na jazykový obyčej, usus, který má býti nejvyšším rozhodčím, proniká i ze slov Jungmannových v předmluvě k Markově Základní filosofii z r. 1844. Je tam — ač o dvacet let později — vyjádřena táž myšlenka jako v citovaném dopise, i když je po zkušenostech s překotným, často neústrojným novotařením více zdůrazněna snaha po soustředění a vyrovnávání terminologického tvoření: „Staráno i o to, aby uvedené tu názvy vědecké mezi sebou a s jinými posavadními ve vědeckém slohu zkouškami v odpor nevešly, nýbrž srovnávaly se; čehož ale dosažení má zvláštní obtížnosti. Jestliže tedy kde jaká neshoda, tu nechť ěas vyrovná, a ta slova uvede, která nejpřiměřenější k věci zdáti se budou.“

Z tohoto nenormativního poměru k terminologii lze si vysvětliti

[1]) ČČM 1882, str. 465.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

nčkteré případy hromadění termínů u Jungmanna. Projevuje se to zvláště v heslových výčtech synonymních termínů v soustavě Slovesnosti: $Slov_1$ 17: Podlost (nízkost, plaskost); $Slov_1$ 20: Veliká lepota (velikolepí, ...) nebo skvostnost; $Slov_1$ 21: Divoobrazné (rus. vertepné, grotesque) ...; slove též bezobrazné, čudné; $Slov_2$ 136: zamotání, zapletení, uzel; $Slov_2$ 136: akty (dějství též jednáni); $Slov_2$ 139: Drama neb činohra také divadelní hra. Vyskytují se takto v těchto souhrnech termíny různého původu: neologismy v užším slova smyslu vedle termínů tradičních, slavismy vedle tradičních nebo adaptovaných termínů domácích, termíny internacionální vedle příslušných českých náhrad, automatisovaná sousloví vedle složenin. Ale to jsou jen případy, kde Jungmann sám souhrnným uváděním na početnost terminologie upozorňuje. V celé šíři se nám projeví rozsah této početnosti při rozboru terminologie celého díla nebo při pohledu na děl několik z různých období. Tak na př. pro pojmenování jednotlivých fází děje má Jungmann tyto termíny: *zapletení* $Slov_1$ 64, 77, *zavázání, zavíjení* $Slov_1$ 59, *zavití* uzlu $Slov_1$ 62, *zavinutí* $Slov_2$ 119, *zamotání, zapletení, uzel* $Slov_2$ 136, *prostředek neb uzel* $Slov_2$ 119 — die Einwickelung, der Knoten; *rozpletení* $Slov_2$ 78, *rozvázání* děje $Slov_1$ 54, *rozvinutí* $Slov_1$ 54, *rozvití* $Slov_1$ 62, *rozvíjení* uzlu $Slov_1$ 59, *závěrek* $Slov_1$ 63, *rozpletení, rozvázání* uzlu $Slov_2$ 136, *východ* $Slov_2$ 119, *skončení* $Slov_1$ 63, $Slov_2$ 48 — die Entwickelung, Auflösung. Nebo pro význam německého darstellen, Darstellung: *jeviti* $Slov_1$ 68, *pronášeti* $Slov_1$ 52, *prosloviti* $Slov_1$ 6, *přednésti* $Slov_1$ 78, $Slov_2$ 101, *představiti* $Slov_2$ 129, *staviti* $Slov_1$ 59, *vyjeviti* $Slov_1$ 55, *vynořiti* $Slov_1$ 43, *vynášeti* $Slov_1$ 45, *vypodobení* $Slov_2$ 99, *vyobraziti* $Slov_2$ 118, *vypsati* $Slov_1$ 83, $Slov_2$ 143, *vyrážeti* $Slov_1$ 42, $Slov_2$ 27, *vystaviti* $Slov_1$ 18, 57, $Slov_2$ 35, 49, *vystavení* $Slov_1$ 7, 25, $Slov_2$ 35, *výstav* $Slov_1$ 84, *výstava* $Slov_1$ 50, $Slov_2$ 63.

Jungmann s oblibou užije termínu nového, obnoveného nebo nově přejatého i tam, kde se již usus téměř ustálil. Je to zvláště tehdy, je-li na termín upozorněn svým zájmem historickým nebo lexikografickým: 1843 ČČM 451 *udeření* = přízvuk, sr. rus. udarenie, 1825 Hist 494 *sněmka* = syllaba, slabika, sr. stč. sněmka (Mat. Beneš. Kníž.). Rovněž tak je tomu při přitváření nových výrazových prostředků

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

k termínům sice také novým, ale již užívaným, které zachází někdy až k samoúčelnému novotaření. S hlediska úzce terminologického je toto stálé přitváření prostředků na závadu a kříží se s tendencemi odborné terminologie. Téměř aktualisované užití takových termínů zvyšuje rozkolísanost terminologie a nepřispívá k jejímu ustálení.

Tato tendence nenormativní, která nevede k volbě jediného termínu z řady synonymních termínů existujících a užívaných a reflektuje tak skutečný rozkolísaný stav, je patrná i u termínů gramatických, kterých Jungmann užívá:

substantivum — *hlavní*, *samostatné* (Slov$_2$ 59), *podstatné jméno* (Krok I, 2, 6),

adjektivum — *přídavné* (Slov$_2$ 59), *přídatné* (Slov$_2$ 14), *spolustatné* (Slov$_2$ 59), *vlastnotné jméno* (Krok I, 2, 6),

verbum — *časoslovo* (Slov$_2$ 59), *sloveso* (Krok I, 1, 154, Slov$_2$ 8),

praeposice — *předslovce* (Slov$_2$ 59), *předložka* (Hist 3, Slov$_2$ 21),

vokál — *hláska* (Slov$_1$ 28, Hist 5), *samohláska* (Slov$_1$ 25, Slov$_2$ 8),

konsonant — *spoluhláska* (Slov$_1$ 29, Slov$_2$ 9), *spoluzvučka* (Slov$_1$ 28, Slov$_2$ 9), *zvučka* (Slov$_2$ 77), *konsona* (Slov$_2$ 10).

Na rozdíl od terminologie literárně vědné měla terminologie gramatická téměř nepřerušenou vývojovou souvislost a prošla také zkouškami praktického užívání. Podmínky pro její ustálení a normalisování byly tedy příznivější. Přesto však ani zde se Jungmann nerozhoduje pro jeden termín, i zde — byť podmínky k normativnímu zásahu byly vhodnější — projevuje se týž rys, týž poměr k terminologii jako u terminologie literárně vědné. K normalisaci základních gramatických termínů skutečně dochází, a to r. 1853 ve Slovníku vědeckého názvosloví, prací P. J. Šafaříka. (Sr. Al. Jedlička, Příspěvek k poznání obrozenské terminologie literárně vědné, LF 71, 1947, 278.)

Při početnosti Jungmannových termínů jde o prostředky různých vrstev podle původu a různých typů. Pro jeden a týž pojem mívá Jungmann vedle termínu tradičního neologismus v užším slova smyslu, slavismus vedle termínu adaptovaného nebo kalku. Velmi často jsou nově uváděné termíny ve funkci náhrad za termíny internacionální (sr. u slavismů). Střídají se také různé typy termínů podle tvoření, termíny jednoslovné jednoduché, složeně nebo automatisovaná sou-

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

sloví (*smutná hra // smutnohra* a pod.). Jindy jde jen o derivační obměnu termínu (*popisný // popisovací // popisující*).

Několikanásobnost terminologie není tedy u Jungmanna tlumena a odstraňována zásahy normativními. Je naopak podtrhována shrnováním synonymních termínů a užíváním jich promiscue. S hlediska vývojového můžeme pozorovati stálý pohyb, obnovování terminologie. Jsou přitvářeny a přibírány nové prostředky k termínům již existujícím (mnohdy jde jen o užití aktualisované, sr. termíny *uderření, sněmka*). V některých případech je to projevem úsilí o vhodné pojmenování, které by ve své funkci terminologické vystihovalo znaky pojmenovávaného předmětu, vyznačovalo se terminologickou nosností a zařaďovalo se do systému. Takové hledání prozrazuji již uvedené termíny pro jednotlivé fáze děje anebo pro význam „darstellen, Darstellung". Také dubleta typu *smutná hra // smutnohra*, automatisované sousloví vedle složeniny, ukazují vedle reflexu soudobého rozporu v chápání složenin (sr. Dobrovský v Bildsamkeit...) na volbu terminologicky vhodnější složeniny pro stručnost a snadnost derivace. Jisté procento termínů, které rozmnožují počet termínů pro určitý pojem již existujících, tvoří také výrazové prostředky přejaté ze slovanských jazyků. Přecházejí někdy do Jungmannovy terminologie (jak jsme již uvedli v kapitole o slavismech) přímo ze slovanské předlohy nebo ze slovanského textu, řidčeji jsou uváděny ze slovanských vědeckých příruček a slovníků. Na druhé straně opouští Jungmann mnohé termíny, zvláště ty, které nebyly přijaty. Blíže si těchto případů všimneme při vývojovém srovnání terminologie 1. a 2. vydání Slovesnosti.

Přeplnění terminologického systému prostředky synonymními je však způsobeno také úzkou rozlohou praktického užívání a nediferencováním jazyka na různé styly. Ale i při těchto omezených možnostech a v projevech nediferencovaných záměrně funkčně (na př. na styl populární, vědecký, essayistický) využívá Jungmann synonymních prostředků stylisticky. Je to elementární střídání terminologických variant v sousedním kontextu v rámci jednoho projevu. Střídání, stylistickou diferenciaci, pozorujeme ve všech druzích projevů, v theoretických částech obou vydání Slovesnosti s dominantní složkou terminologickou, v dílech se zaměřením thematickým, v polemických

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

poznámkách, posudcích i v článcích populárních. Ani dobově není toto stylistické využívání dublet omezeno, ale uplatňuje se výrazněji teprve tehdy, kdy vznikají hlavní dubleta, t. j. po roce 1820. Je to tedy stálý rys Jungmanna-stylisty. Typy střídajících se prostředků jsou v podstatě tytéž, jak jsme je již vytkli pro Jungmannovo hromadění termínů ve výčtech. Nejčastěji se střídají termíny internacionální a termín český, ale také výrazový prostředek slovanský a prostředek český nebo termín tradiční nebo adaptovaný a neologismus. Střídají se různé typy termínů podle tvoření (termín jednoslovný, jednoduchý, složený, automatisované sousloví) a různé typy derivační: 1813 Prvotiny 86: Spojte se [Slované]... k jednosvorné pravopísebnosti, an vás 7 i 10 rozličných orthografií posavád rozděluje; Krok I, 2, 22, ř. 9, 28, 34 *básník — básníř — poeta*, Krok I, 2, 10 *hexametr — šestiměr*, Krok I, 3, 34, ř. 20, Krok I, 1, 35, ř. 18, 31 *sloka — sloha — strofa*, Krok I, 2, 141 *časová míra — časomíra*, Krok I, 1, 36, 5, 3, 13 *stopa — noha*, 1825 Hist 366, ř. 13, 18, ib. 367, ř. 13: jest toliko obsah dívadla..., obsah dramy..., obsah toliko hry..., ČČM 1843, 451 *přízvuk — akcent*, Slov$_2$ 132, ř. 18, 20 *náučná báseň — didaktická báseň*. Střídají se takto mimo jiné ještě na př. termíny: *rozměr — metrum, mluva básnická — mluva poetická, slabika — syllaba, slovník — slovář, selanka — idylla, zpěvohra — opera, litera — čtena, jinotajitelný — allegorický, vyrážeti — vyjevovati — vynořovati a j.*

Stylistické využívání dublet může býti průvodním projevem snahy ukázati výrazovou schopnost a bohatství jazyka, jakož i možnosti variací při vyjadřování daných úkolů. Tato tendence národně buditelská ve spojení s osobitým usem stylistickým se projevuje zvlášť výrazně v reakci na stylisaci předlohy při kompilačním zpracovávání látky v Slovesnosti, jak jsme se o ní již zmínili. Jungmann zámčrně rozkládá stereotypní formule Pölitzovy, opakující se v paralelních definicích pojmů, a využívaje terminologických i syntaktických variant, kombinuje obě tendence, buditelskou i stylistickou.[1])

[1]) V 2. vydání Slovesnosti, str. 64, Jungmann sám upozorňuje na křížení protikladných tendencí ve vědeckých projevech, snahy po přesnosti a jednoznačnosti a snahy po stylistické diferencovanosti: „Ve slohu filosofském není souznačných slov, tam panuje největší určitost. Jdeli ta určitost příliš daleko, jako ve francině, tratí se poetická líbeznost jazyka".

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

Využívání terminologických variant není však funkční, neslouží k odlišení různých projevů podle jejich zaměření k různým cílům a úkolům. Teprve v pozdějším vývoji, při širší rozloze tvoření a při funkční diferenciaci, dochází jazyk k paralelnímu funkčnímu rozlišování synonymních výrazových prostředků. Paralelní řady termínů internacionálních a jejich domácích náhrad se specifikují: terminologie internacionální je v podstatě složkou jazyka v dílech se zaměřením ryze odborným, vědeckým, česká terminologie má své místo zvláště ve výkladech populárních. Toto rozlišení není ovšem všeobecně platné a nevztahuje se na př. na všechny dvojice termínů Jungmannových. Některých nezobecnělých českých ekvivalentů internacionálních termínů využívá jako aktualisovaných prvků zvláště také essayistický styl (sr. *krasovědný, dušesloví, slohověda, slohovědný* a pod., na př. u A. Nováka, V. Jiráta a j.).

Početnost terminologie, několikanásobnost prostředků pro jeden a týž pojem, je do jisté míry znakem dobovým. Je jistě dána počátečností, nehotovostí terminologie, ale je nadto, jak jsme poznali u Jungmanna, výsledkem několika průvodních tendencí: tendence národně budítelské (snahy ukázat bohatství a tvořivost národního jazyka, zabíhající však někdy až v samoúčelné novotaření), tendence slavisující (přejímání prostředků ze slovanských jazyků), tendence puristické (vytváření náhrad za termíny cizího původu nebo internacionální), tendence výběrové (hledání termínu nejvhodnějšího) a konečně u Jungmanna projevem postoje nenormativního (odpor k předčasné normalisaci terminologie).

Jungmannova terminologie v jednotlivých dílech a vývojových fázích.

V dosavadním rozboru Jungmannovy terminologie, při určování pramenů jednotlivých termínů i při sledování strukturních tendencí, nepřihlíželi jsme k vnitřní vývojové linii, pokud to nebylo třeba k osvětlení případného problému. Pokusíme se nyní podat synthe-

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

tickou charakteristiku Jungmannovy terminologie v jednotlivých mezných dílech z různých vývojových fází, vytknout Jungmannův poměr k terminologii v těchto fázích a naznačit další vývoj terminologie literárně vědné a linguistické, zvláště pokud jde o přímý přínos Jungmannův.

Vývoj české terminologie v období obrozenském je souběžný s vývojem české vědecké prózy. Rozlišili jsme v tomto vývoji tři vývojové fáze: 1. období přípravné s ojedinělými projevy obrozenského procesu v naučné próze, 2. období s dominantní složkou terminologickou; díla z tohoto období kladou si zvláště za úkol vytvořiti českou odbornou terminologii jednotlivých oborů, 3. zdůrazňování složky věcné, vědecké vedle převážných zřetelů jazykových (terminologických) předchozího období.

Ve shodě s tímto rozdělením můžeme i vývoj Jungmannovy terminologie rozlišit podle těchto období. Nejdůležitější je období druhé, zahrnující vlastní Jungmannovu účast na vytvoření české terminologie literárně vědné a vyznačené oběma mezními díly, prvním a druhým vydáním Slovesnosti z r. 1820 a 1845. R. 1820, kdy vychází první vydání Slovesnosti, je počátečním hraničním kamenem ve vývoji české odborné terminologie, r. 1845 jako rok, kdy vychází druhé vydání Slovesnosti, poněkud posunutým mezníkem, ukončujícím základní údobí kvasu a hledání. Toto údobí je vyplněno několika Jungmannovými díly, která jsou i s vývojového a srovnávacího hlediska důležitá. Aplikaci terminologie Slovesnosti přinášejí důležité časopisecké stati v Kroku i úvodní přehledné kapitoly a klasifikační oddíly v Historii. Jen jako doplňkový materiál pojímám do svého rozboru terminologii kratších článků a statí časopiseckých a rozsáhlejších literárně historických studií v Rozboru staročeské literatury. Zato lexikografický záznam terminologie v Slovníku v širokém rámci lexikální kodifikace soudobého usu i historické normy je důležitý pro zjišťování pramenů i pro posouzení běžnosti, vžitosti a přijímání nových termínů, jakož i pro rozmnožení synonymních variant upozorněním na termíny tradiční a přejetím prostředků slovanských, zvláště polských. Druhé vydání Slovesnosti přináší korektury v jednotlivostech i tlumící zásahy v některých otázkách zá-

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

sadních, ale vztah k terminologii se zásadně, od základu nijak nemění. Z dalších, pojungmannovských článků tohoto vývoje je třeba upozorniti na terminologii Slovesnosti J. B. Malého z r. 1848 (*Soustavní nástin slovesnosti*), z níž ukázky přináší již r. 1844 ČČM, a na terminologický svod v úředním a školním *Německo-českém slovníku vědeckého názvosloví* z r. 1853. Přirozený vývoj, jemuž určil Jungmann rozhodčí úlohu, některé z jeho termínů nově utvořených, přejatých nebo adaptovaných přijal, jiné odmítl. Odmítl i některé z těch, kterých se užívalo v době obrozenské, ale které později zanikly. Toto opouštění a zanikání termínů jungmannovských bylo pozvolné. Nacházíme je zvláště hojně ještě u Frant. Sušila a v *České poetice* (1870) od Petrů a Pošíka, řidčeji pak u kritiků školy národní, Zákrejse a Schulze.

V době před 1. vydáním Slovesnosti se Jungmannova činnost soustřeďovala hlavně na vytvoření českého jazyka básnického. Jen na poměrně skrovném materiále terminologickém z nečetných příspěvků časopiseckých můžeme v náznacích pozorovat tytéž tendence, které později určují Jungmannovo usilování o vytvoření české terminologie literárně vědné. Již články v Prvotinách r. 1813 a 1814 přinášejí první pokusy o českou náhradu za internacionální termín, ať už vytvořením neologismu nebo neumělým přenášením jinoslovanského prvku (*šestoměrný verš* — hexametr). Polské termíny překládaného textu byly někdy zaznamenány jako upozornění v původním znění a teprve později přejaty po hláskové a tvarové transposici jako český termín (źrzódłosłowie — *zřídloslovi* v 1. vyd. Slovesností). Ale to jsou jen ojedinělé pokusy. Vcelku zůstává Jungmann ještě při užívaných základních termínech cizích (na př. také v názvech jednotlivých vědních oborů), sr. Prvotiny 1813: *bezartikulní deklinací, bezmístojmenné conjugací, kritická recensí, perioda, literatura, komedie, proza, fyzyka, geografie, logika* a j. Jako stálý rys Jungmanna stylisty objevuje se už v těchto prvních projevech naučných elementární střídání terminologických variant, zvláště termínu internacionálního a příslušného českého ekvivalentu (sr. příklady na str. 81 a vedle toho na př. ještě Prvotiny 1813, 84 *nářečí // dialekt*, ib. 84 *litera // písmě // znaménce*, ib. 86, 87 *gramatika // mluvník*). Plné rozvití těchto

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

tendencí, puristické a buditelské, pozorujeme však teprve v 1. vyd. Slovesnosti a v článcích v Kroku.

První vydání Slovesnosti je vyznačeno silnou složkou puristickou. Jungmann vytváří české náhrady za cizí termíny dosud užívané nebo přejímá pro ně výrazové prostředky jinoslovanské nebo konečně adaptuje prvky domácí. Často je zřejmá jen pokusnost termínu, již Jungmann vyznačuje i formulací. Slavismy, kterých je v poměru k ostatním Jungmannovým dílům v této práci nejvíce, přecházejí zčásti do Slovesnosti přímo z polské předlohy, a to jako náhrady internacionálních termínů anebo vůbec jako synonymní varianty. Rovněž z německé předlohy vnikají některé termíny jako přímé překlady do terminologie Jungmannovy. Hromadění výrazových prostředků pro jeden a týž pojem a jejich stylistické využívání je stálým znakem terminologie 1. vydání Slovesnosti.

Terminologie v článcích v Kroku a v Historii je v podstatě aplikací terminologie Slovesnosti, přece však má některé rysy zvláštní a některé odchylky v jednotlivostech. Na rozdíl od Slovesnosti, která měla zároveň ráz věcně sestaveného terminologického svodu, není v zmíněných dílech souhrnných výčtů synonymních výrazových prostředků. V názvech jednotlivých kapitol a oddělení bývají však vedle sebe často dva termíny, zvláště internacionální a český [Hist 88: Básně. Satyrické (mravokárné)]. Podíl internacionální terminologie je hlavně v Historii značnější, což je dáno věcným zaměřením i způsobem podání. Úvodní přehledy i charakteristiky jednotlivých děl jsou zkratkovité, obsahují často výčty literárních druhů a útvarů a užívají právě v nich dosud vžitější a běžnější terminologie internacionální. Vedle termínů, které má Jungmann bez domácí náhrady i ve Slovesnosti (*alexandrinský verš, anakreontická báseň, elegický, balada* a j.), užívá v Historii rovněž jen internacionálních termínů i v těch případech, kdy ve Slovesnosti má i příslušný český termín anebo alespoň pokus o něj: *anthologie* — $Slov_1$ 71 *květozbírka, arie* — $Slov_1$ 45 *hlas, episoda* — $Slov_1$ 49 *vstavek, etymologie* — $Slov_1$ 11 *zřídlosloví, heroida* — $Slov_1$ 61 *hrdinská báseň, melodie* — $Slov_1$ 45 *nápěv, prosa* — $Slov_1$ 6 *prostomluva, prostá mluva, prosaický* — $Slov_1$ 7 *prostomluvný*. I tehdy, když má vedle internacionálního termínu

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

termín český, je užívání internacionálních termínů častější. Rovněž v článcích v Kroku se vyskytují mnohé termíny jen internacionální, i když má Jungmann již ve Slovesnosti příslušné české ekvivalenty: *metrika* — $Slov_1$ 25 *skladoměří*, *epická báseň* — $Slov_1$ 50 *rozpravná*, *epigram* — $Slov_1$ 71 *nápis* a j. Naproti tomu užívá nově puristických náhrad, a to buď za ty termíny, které se ve Slovesnosti nevyskytly nebo tam nebyly počeštěny, nebo jako synonymní varianty termínu již počeštěného: *thesis* — *ouleh* Krok I, 2, 6, *ictus* — *nástup* Krok I, 2, 5, *harmonie* — *souzvuk* Krok I, 2, 4, *rhythmus* — *počet* Krok I, 2, 3, *moment* — *chvíle* Krok I, 2, 148, *chvílka* Krok I, 2, 7. Také v Historii, jejíž terminologie se z největší části kryje s terminologií Slovesnosti, přitváří Jungmann ojediněle český termín vedle termínu internacionálního: *mravokárný* — *satyrický*. Střídání terminologických variant, zvláště jako prostředek stylistické diferenciace, je průkazné i v těchto projevech. Tak vedle shodných základních tendencí (purismus, diferenciace stylistická, několikanásobnost termínů) můžeme pozorovat i odchylky v jednotlivostech a v míře konkretního provádění, jak to plyne z poněkud jiného zaměření a rázu uvedených prací (omezení variantů, hojnější užívání termínů cizích).

Důležité místo ve vývoji obrozenské terminologie přisuzuje sám Jungmann Slovníku, jak se o tom zmiňuje v předmluvě. Slovník má být přehlédnutím a shrnutím dosavadního úsilí a ukazovatelem sevřenějšího vývoje dalšího. Pro nás je tím dána otázka, jak se s tohoto hlediska Jungmann staví k terminologii literárně vědné a do jaké míry přijímá do slovníkové kodifikace termíny-neologismy, jež sám vytvořil, přejal, obnovil nebo adaptoval. Vyjdeme od negativního poměru, totiž od vrstvy termínů, jichž užil v prvním vydání Slovesností, v článcích v Kroku a v Historii a jež do Slovníku nepřijal. (Termíny ze Slovesnosti uvádí Jungmann ve Slovníku zpravidla s cítací J. slov., termíny z Kroku bez citace autorské, toliko s udáním časopisu. Termíny z Historie, jichž tam užil po prvé, Jungmann pravděpodobně do Slovníku vůbec nepojal. Srovnáním jsme tak zjistili u termínů *mravokárná báseň* — satyrická Hist 47, 88, *nápisná báseň* — epigrammatická Hist 532, *předdech* — aspiratio Hist 2,

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

předdechový Hist 160.) Jsou to tyto termíny: *bájový* (fabulový) *epos* $Slov_1$ 75, *citnictví* (aisthétika) $Slov_1$ 8, *čtveroverší* Krok I, 1, 39, *čudný* (grotesque) $Slov_1$ 21, *dějový uzel* $Slov_1$ 48, *děkovací list* $Slov_1$ 93, *hlas* (arie) $Slov_1$ 45, *hudebné říkání* (recitativ) $Slov_1$ 45, *jednohlasí* (monotonie) $Slov_1$ 78, *krasoumná řeč* $Slov_1$ 98, *květozbírka* $Slov_1$ 71, *mravokárný* (satyrický) Hist 47, 88, *náčelní osoba* (hlavní) $Slov_1$ 59, *nápisný* (epigrammatický) Hist 532, *nasnadky* (impromptu) $Slov_1$ 73, *pada* (verš) $Slov_1$ 25, 36, *polohláska* Hist 23, *popisovací sloh* $Slov_1$ 82, *přeodění* (travestování) $Slov_1$ 70, *příchotný list* $Slov_1$ 94, *přípěv* (refrain) $Slov_1$ 42, *přízvukování* $Slov_1$ 101, *rozčilení* (sentimentalnost) $Slov_1$ 55, *rozmluvný* (dialogický) $Slov_1$ 68, *rozpletení děje* $Slov_1$ 78, *ruhatelné písmo* (paskvil) $Slov_1$ 70, *slovní pohádka* (logogryph) $Slov_1$ 76, *slovo* (harangue) $Slov_1$ 100, *směšný* (satyrický) $Slov_1$ 57, *smíchotvorné přeložení* (parodie) $Slov_1$ 71, *šumnost* (slohu) $Slov_1$ 31, *veličí* (vznesená rozmanitost) $Slov_1$ 24, *velikolepí* (skvostnost) $Slov_1$ 20, *věroučný* (dogmatický) $Slov_1$ 100, *vstavečný* (episodický) $Slov_1$ 63, *vystaviti* (darstellen) $Slov_1$ 7, *výtvorný* (mimický) $Slov_1$ 50[1]), *značná tka* (pointe) $Slov_1$ 86, *zavíjení uzlu* $Slov_1$ 59, *zavití uzlu* $Slov_1$ 52, *žalozpěv* $Slov_1$ 40, *želací list* $Slov_1$ 93, *živá krása* $Slov_1$ 19.

Pokusíme-li se zjistit pravděpodobné důvody pro potlačení těchto termínů (předpokládáme-li jen jisté procento nahodilosti), shledáme, že je možno je rozvrhnout do několika skupin. Poměrně snadné je vysvětlení u těch, jež Jungmann sám již stylisací kvalifikuje jako pouhé pokusy, uvedené omezujícími poznámkami („jakoby řekl...“ a pod.): *citnictví, nasnadky, hudebné říkání*. Byly to jen pokusy, přes které vývoj přešel bez povšimnutí. Mnohé z termínů, i když je Jungmann přímo neomezil stylisací, jsou ojedinělé a vyskytly se podle svědectví materiálu Ústavu pro jazyk český jen u Jungmanna. Jejich ojedinělost, nevžitost a neužívanost rozhodla asi pro potlačení ve Slovníku: *pada* — verš (jen $Slov_1$ a Krok I), *přeodění* — travestování (jako termín jen $Slov_1$), *vstavečný* — episodický (jen $Slov_1$). Jungmann tyto termíny, jež nepřijal do Slovníku, opouští i v dru-

[1]) Slovník má vedle polonismu *výtvorný* s významem výtečný, výborný ještě heslo *výtvarný*, kde má citát ze Slovesnosti (smutnohra výtvarná J. slov. 61, mimicus). Ve Slovesnosti je však na všech místech ($Slov_1$ 50, 51, 61) jen znění *výtvorný*.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

hém vydání Slovesnosti a ponechává jen termín cizího původu (*verš*) anebo se pokouší o termín nový (travestie — *narubná báseň*). Ale jsou i případy, kdy termín z 1. vyd. Slovesnosti, nepřijatý do Slovníku, zůstává i ve 2. vyd. (*přípěv, žalozpěv*). Poněvadž jde o termíny častěji užívané, můžeme spíše souditi, že jejich nepřítomnost ve Slovníku je náhodná. Také mnohé ze slavismů 1. vyd. Slovesnosti nebyly pojaty do Slovníku: *bájový epos, náčelní osoba, příchotný list, šumnost, veličí, výtvorný*. Z těch se některé dostaly do Jungmannovy terminologie přímým přejetím slovanské předlohy: *náčelní, šumnost, bájový*. Ale důležitější než jejich společný původ je jistě jejich ojedinělost a omezenost v užití jen na jediné dílo Jungmannovo. Kromě této převažující tendence, ukazující, jak pro přijetí do Slovníku byla rozhodující vžitost a užívanost termínu, nenalezli jsme jiné kriterion, jež by osvětlovalo toto přijímání. Ale výklad sám náleží spíše do souboru otázek, týkajících se Jungmannovy praxe lexikografické.

Pro studium vývoje terminologie literárně vědné a pro poznání Jungmannova poměru k terminologii je nejdůležitější srovnání prvního a druhého vydání Slovesnosti. Obě vydání jsou mezníkými díly ve vývoji terminologie literárně vědné: první stojí na jeho počátku a naznačuje základními tendencemi cesty tohoto vývoje, druhé je do jisté míry revisí v jednotlivostech a zmírněním přijatých zásad. Korigující hledisko je dosvědčeno také korespondencí. V dopise A. Markovi ze dne 3. 7. 1842 Jungmann píše[1]): „Na tom jsme se usnesli, Vašnost prositi, abyste ku přílišnému purismu nehleděli, zvláště tam, kdež všickni evropští jazykové se jako shodli, leda že by naskytlo se slovo velmi dobré a srozumitedlné. A pročež myslíme, že by všeobecné významy filosofie, ontologie, metafysika ba i fysika atp. se podržeti měla, jakož i ta, kteráž již obyčejem přijata jsou, k. p. podmět, předmět, ježto i Rusům známa.“ To jsou názory projevené v přátelském listě v době, kdy Jungmann sám pracoval na 2. vyd. Slovesnosti. Příznačné je, ve srovnání s názory i praxí při 1. vyd. Slovesností, zmírnění tendence puristické.[2]) S tím souvisí speciálně

[1]) ČČM 1884, str. 414.

[2]) Jakubec soudí (J. Jakubec, A. Marek, str. 197, pozn.), že to byl nejspíše vliv Palackého a Šafaříkův.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

pro terminologii přihlížení k terminologii internacionální a zachovávání ustáleného usu. Vedle shody internacionální zdůrazňuje Jungmann i shodu s terminologií slovanskou, ovšem v těch případech, kde jde již o termíny užívané. Všimněme si nyní, jak se projeví tato hlediska při srovnávacím rozboru terminologie 1. a 2. vydání.

Srovnání není možno provést mechanicky. Přepracované a rozšířené 2. vydání se liší od 1. vydání v látce i v terminologii. Kromě částí úplně nových obsahuje i části shodné, ale přepracované nebo nově formulované. Proto je třeba statistická data pro srovnání zjišťovat s přihlížením ke všem těmto momentům. Vedle termínů společných v obou vydáních můžeme rozlišiti dvě skupiny termínů: A. 2. vydání nemá termíny vyskytující se v 1. vydání: 1. poněvadž nemá ani pojmy, jež tyto termíny označují, 2. poněvadž *a*) volí místo nich jen synonymní varianty 1. vydání, *b*) nahrazuje je termínem jiným, buď českým, nebo internacionálním. B. Mnohé termíny má 2. vydání nově: 1. pro nové pojmy, jež se v 1. vydání nevyskytly, 2. *a*) jako synonymní vedle termínu 1. vydání, *b*) nahrazuje jimi termíny 1. vydání buď české, nebo internacionální.

Pro určení poměru terminologie obou vydání jsou rozhodující skupiny A. 2. *a*) *b*), B. 2. *a*) *b*). Pokusíme se číselně vyjádřit tento poměr, pokud jde o složku puristickou, slavistickou a synonymickou.

Vcelku opouští Jungmann na shodných místech ve 2. vydání ve 101 případě termíny 1. vydání. Z toho v 19 případech opouští český ekvivalent internacionálního termínu a ponechává jen termín internacionální. Naproti tomu se jen ve 3 případech v 2. vydání pokouší nahraditi nově termín internacionální termínem českým. Již toto zjištění potvrzuje zmírnění puristické tendence, jak je Jungmann doporučoval v citovaném listě. Statistické srovnání nám rovněž prokáže zmírnění tendence slavisující. Ze 101 termínů, jež Jungmann v 2. vydání opouští, je 18 slavismů. Jde hlavně o synonyma ve výzvamech, pro něž má i termíny domácí. Z velké části jsou to polonismy; projevuje se tu vliv polské předlohy v 1. vydání Slovesnosti, k níž v 2. vydání nepřihlíží. Procento opuštěných slavismů je průkazné, neboť jen ve 2 případech volí Jungmann v 2. vydání termín slovanský místo anebo vedle domácího termínu 1. vydání. Pokud jde o synony-

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

mitu termínů, není číselné vyjádření poměru obou vydání tak jednostranné. Potvrzuje nám jen to, co jsme již výše naznačili: stálý pohyb a obnovování terminologie. Z 82 termínů, jež Jungmann v 2. vydání opouští, jde ve 40 případech o jeden ze dvou nebo více termínů synonymních, jež mělo 1. vydání pro týž význam. To by svědčilo o tendenci k sjednocování, ustalování terminologie. Ale této tendenci odporuje téměř stejné procento případů (31 z 61), kdy Jungmann ve 2. vydání přitváří synonymní výrazové prostředky k termínům, jež má z 1. vydání. Synonymita, několikanásobnost prostředků, tedy zůstává i ve 2. vydání výrazným znakem Jungmannovy terminologie.

Druhým vydáním Slovesnosti je vývoj Jungmannovy literárně vědné terminologie v podstatě uzavřen. Téhož roku vycházejí sice ještě literárně historické studie v Rozboru staročeské literatury, ale terminologicky nepřinášejí nic nového. Třetí vydání Slovesnosti z r. 1846 je nezměněným otiskem vydání druhého. Jen ještě posmrtné 2. vydání Historie, které vyšlo s datem 1849 a s předmluvou Tomkovou, datovanou 20. října 1851, zasahuje částečně do uceleného obrazu Jungmannovy terminologie. V podstatě zachovává toto 2. vydání původní terminologii 1. vydání, zvláště v názvech oddělení a skupin, a to i puristické náhrady termínů (*libomudrctví* a pod.). Některé termíny se objevují zároveň s předmětem nově (na př. *polyglottické spisy*, *krasopsání* a j.). Ale na obrazu vývoje, který jsme podali a který jsme zvláště zachytili srovnáním obou vydání Slovesnosti, toto nové vydání Historie nic nemění.

Je jisté, že jsme excerpcí literárně vědné terminologie z Jungmannových děl nezachytili výrazové prostředky pro všechny literárně vědné pojmy v obrozenské době se vyskytující. Rovněž zůstaly mimo rámec našeho rozboru odlišné výrazové prostředky obrozenských autorů i pro ty pojmy, jež Jungmannova terminologie obsáhla. Ale k těm jsme mohli alespoň pro srovnání přihlédnouti při konfrontaci s materiálem Ústavu pro jazyk český. Dosvědčují nám buďto vžívání některých termínů Jungmannem zavedených, anebo jejich ojedinělost a odklon od nich ve vývoji. Za mezný článek ve vývoji obrozenské terminologie literárně vědné můžeme považovat její soupis a

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

souhrn v rámci kodifikace terminologie všech oborů pro potřeby školní v *Německo-českém slovníku vědeckého názvosloví* z r. 1853.

Vývoj terminologie se po kodifikaci z r. 1853 nezastavil. Pole praktického užívání se rozšiřovalo co do rozlohy a zhušťovalo co do počtu tvořících. Základy terminologie dané Jungmannem byly přijímány anebo přetvářeny. Již jeden z mladších vrstevníků Jungmannových, J. B. Malý, naznačil v *Soustavním nástinu slovesnosti* z r. 1848 svým samostatným postojem plodné přetváření terminologie. Vedle toho objevuje se však ve vývoji jistý retardační moment, který uchovává z Jungmannovy terminologie i to, od čeho se vývoj odkláněl. Nejde ani o zásady, ani o celkové pojetí, nýbrž spiše o jednotlivé výrazové prostředky. Sledujeme-li další výskyt těch jungmannovských termínů, které již v dnešním spisovném jazyce nejsou, docházíme u některých nejdále až ke škole národní, k jejím kritikům Schulzovi a Zákrejsovi. Lze si to vysvětliti lpěním na tradici, byť ještě nevytříbené a neustálené, a obnovením zesílené tendence puristické. Velmi mnoho Jungmannových termínů, jež se nevžily, uchovává ve svých pracích František Sušil, jehož jazyk se vůbec vymyká po lexikální stránce běžnému průměru jazykových projevů té doby. Z příruček literárně vědných se Jungmannovy terminologie nejvíce přidržuje Česká poetika od Petrů-Pošíka z r. 1870. Vcelku se však vývoj terminologie literárně vědné nezastavil, podržel základní odklon od upřílišené tendence puristické, naznačený již 2. vydáním Jungmannovy Slovesnosti, přetvářel jednotlivé výrazové prostředky a spěl k jisté ustálenosti a normalisaci, ale zároveň k funkčnímu rozlišování synonymních výrazových prostředků-termínů, jak to umožňovala širší rozloha praktického užívání a bohatší funkční rozvrstvení vědeckého jazyka a stylu.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

Literatura.

Bohuslav Havránek, Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura, Sb. Spisovná čeština a jazyková kultura, Praha 1932, str. 32—84.

Bohuslav Havránek, Terminologie, OSN Dod VI, 1, str. 1074—1078.

Leontij Kopeckij, O lexikálním plánu hospodářského jazyka, Slovo a slovesnost 1, 1935, str. 120 nn.

Vilém Mathesius, Příspěvek k strukturálnímu rozboru anglické zásoby slovní, ČMF 25, 1939, str. 79 nn.

Vilém Mathesius, Čeština a obecný jazykozpyt, Praha 1947.

Vilém Mathesius, Řeč a sloh, Sb. Čtení o jazyce a poesii I, Praha 1942, str. 13 nn.

Jan Mukařovský, Jazyk spisovný a jazyk básnický, Sb. Spisovná čeština a jazyková kultura, Praha 1932, str. 123—156.

Boris Unbegaun, Le calque dans les langues slaves littéraires, RÉS 12, 1933, str. 19.

Zdeněk Vančura, Hospodářská linguistika, Praha 1934.

J. M. Kořínek, Substituovanie jazykov v kultúrnych štýloch, najmä v štýle vedeckom, Linguistica slovaca III, 1941, str. 10 nn.

Felix Vodička, Literární historie, Sb. Čtení o jazyce a poesii I, Praha 1942, str. 309 nn.

P. Hankamer, Die Sprache, ihr Begriff u. ihre Deutung im 16. u. 17. Jahrhundert, Bonn 1927.

Bohuslav Havránek, Vývoj spisovného jazyka českého, Čsl. vlastivěda, řada II, Praha 1936, str. 1—146.

Václav Vondrák, Vývoj současného spisovného jazyka českého, Brno 1926.

J. Haller, Spisovný jazyk český, Sb. Slovanské jazyky v době přítomné, Praha 1937, str. 13—59.

Václav Vážný, Z trnavské slovníkové a mluvnické literatury před Bernolákem. (Jazyková charakteristika.) Bratislava 10, 1936, str. 365—405.

Fr. Bílý, Od kolébky našeho obrození, Praha 1904.

Prof. Alois Lisický, Jan Václav Pól v zápase o české slovo, Osvěta 50, 1920, str. 39—46, 160—169, 214—222, 285—293, 345—352, 415—423, 459—467.

Stanislav Dobrzycki, Notatki do dziejów języka polskiego literackiego II. Z dziejów języka krytyki literackiej polskiej, Prace filologiczne 7, 1911, str. 394—424.

T. Maretić, Pregled srpskohrvatske gramatičke terminologije XVII, XVIII i XIX vijeka, Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 243, razreda historičko-filologičkoga 108, Záhřeb 1932.

Lehr-Spławiński ve sb. Polska-Czechy, Dziesięć wieków sąsiedztwa, 1947.

Leopold Silberstein, Česká terminologie filosofická, Slovo a slovesnost 2, 1936, 83 nn.

J. Jakubec, Dějiny literatury české I—II, Praha 1929—34.

K. Hikl, J. Jungmann, Literatura česká XIX. století, díl II., 2. vyd., Praha 1917, str. 223.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

J. Walzel, Josef Jungmanns Ansichten über die Schaffung einer allslawischen Schriftsprache, sb. Festschrift für Dr F. Streinz.

Felix Vodička, České obrození jako problém literární, Slovo a slovesnost 10, 1947, str. 30.

Václav Zelený, Život Josefa Jungmanna, Praha 1873.

Emanuel Chalupný, Josef Jungmann, Praha 1911.

Jan Jakubec, Antonín Marek, Praha 1896.

Karel Hikl, Jungmannova „Slovesnost" a její předlohy, LF 38, 1911, str. 207 nn., 346 nn., 416 nn.

J. Dolanský-Heidenreich, Jungmannova „Slovesnost" z roku 1845, Slavia 18, 1947, str. 138—164.

Arne Novák, Jungmannův článek o klasičnosti v literatuře, LF 37, 1910, str. 110 nn.

Miloslav Hýsek, Jungmannova škola kritická, LF 41, 1914, str. 230 nn., 442 nn.; LF 46, 1919, str. 189 nn.

Marjan Szyjkowski, Polská účast v českém národním obrození I, Praha 1931.

Albert Pražák, K pramenům Kollárovy Slovanské vzájemnosti. (Slovanský sborník věnovaný prof. Frant. Pastrnkovi..., Praha 1923, str. 316—329.)

V. Kiparsky, Über Neologismen im Tschechischen, Slavia 10, 1931, str. 700 nn.

Otakar Vočadlo, Czech neologisms, MNHMA, Praha 1926, str. 400 nn.

Miloš Weingart, Slovanská vzájemnost, Bratislava 1926.

Miloš Weingart, O jednotnosti Slovanstva, Atheneum 1, 1923, 1—12.

A. Meillet, De l'unité slave, RÉS 1, 1921, str. 7 nn.

Ant. Krecar, Počátky novočeské literatury filosofické, Literární listy 10, 1889, str. 49—50, 66—68, 81—82, 103.

František Šimek, O jazyku Ant. Marka po stránce grammatické a lexikální, LF 49, 1922, str. 24 nn., 110 nn., 194 nn., 263 nn., LF 50, 1923, str. 24 nn., 99 nn., 217 nn., 313 nn.

František Šimek, O slovech Antonínem Markem samostatně utvořených, LF 52, 1925, str. 30 nn., 120 nn., 236 nn., 350 nn.

František Šimek, Cizí slova u Antonína Marka, LF 54, 1927, str. 95 nn.

Václav Polák, Lexikální a etymologické drobnosti X. (Hláska — samohláska — souhláska), NŘ 25, 1941, str. 38 nn.

Josef Zubatý, Vrstevník, současník, NŘ 2, 1918, str. 266.

Josef Dobrovský, Böhmische und mährische Literatur auf das Jahr 1779, 1780.

František Palacký, Radhost I, Praha 1871.

František Palacký, Okus terminologie filosofické, obzvláště krasovědné, ČČM 1827, str. 104 nn.

František Čupr, Ferdinanda Hýny dušesloví zkušebné, ČČM 1846, str. 516 nn.

Listy Josefa Jungmanna k Ant. Markovi, ČČM 1881, str. 499 nn., ČČM 1882, str. 26 nn., 161 nn., 445 nn., ČČM 1883, str. 45 nn., 330 nn., 496 nn., ČČM 1884, str. 54 nn., 285 nn., 405 nn., ČČM 1886, str. 433 nn.

Dopisy Jos. Jungmanna k Janu Kollárovi, ČČM 1880, str. 38 nn., 196 nn.

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

Josef Jungmann, Slovník česko-německý (I—V), Praha 1835—1839.

F. J. Tomsa, Vollständiges Wörterbuch der böhmisch-deutschen und lateinischen Sprache, Praha 1791.

K. I. Tham, Neues ausführliches und vollständiges deutsch-böhmisches Nazionallexikon oder Wörterbuch, Praha 1799.

S. B. Linde, Słownik języka polskiego 1807—1814.

I. Heym, Polnyj rossijsko-nemeckij slovaf, Riga 1801.

Klaret a jeho družina. Vydal V. Flajšhans, Praha 1926.

Německo-český slovník vědeckého názvosloví pro gymnasia a reálné školy, Praha 1853.

Lístkový materiál Ústavu pro jazyk český.

Jana Blahoslava Grammatika česká. Vyd. J. Hradil a J. Jireček, Vídeň 1857.

Jiří Konstanc, Lima linguae bohemicae 1667.

Václav Rosa, Čechořečnost seu Grammatica linguae bohemicae 1672.

Václav Jandyt, Grammatica linguae bohemicae 1704, 2. vyd. 1705.

Pavel Doležal, Grammatica slavico-bohemica 1746.

Josef Dobrovský, Bildsamkeit der slavischen Sprache 1779.

Felix Bentkowski, Historja literatury polskiej, Varšava 1814

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

Abecední seznam termínů a rejstřík.

Tento abecední seznam termínů má dvojí funkci: jednak odkazuje ve formě rejstříku na výklady uváděné v práci, jednak podává přehled všech českých termínů, jež vytvořil, obnovil, přejal nebo adaptoval Jungmann. Tyto Jungmannovy termíny jsou v seznamu vyznačeny kursivou. Pro úplnost tu uvádím i názvy, jimž jsem ve výkladech nevěnoval zvláštní pozornost; místo odkazu na stránky cituji u nich díla, v nichž se vyskytují.

Jak už bylo ve výkladech na příslušných místech zdůrazněno, je velmi nesnadné zjistit přesně Jungmannův podíl na vytvoření terminologie hlavně u termínů adaptovaných. Proto se přitom omezuji na případy nesporné.

adjektivum 51, 79
aenigma 38
akcent 81
akrostich 59
akt 52, 53, 78
akustická umění 52
allegorické básnictví 81, 75
allegorie 38, 56, 74
alexandrin 72
alexandrinský verš 72, 85
alliteratio 61
anagramma 63
anakreontická báseň 85
anakreontický verš 72
analogia 52
anapest 72
anapéstický verš 72
Angemessenheit 56
anthologie 85
anticlimax 72
antitheton 51
apolog 74, 75
apostrophe 38
arie 43, 85, 87
aspiratio 51, 86
asyndeton 70
Auflösung 78
augendo 71
báchorka 43, 70
báje 52
bájeslov 70
bájesloví 70
bájeslovnost 62, 70
bájka 75
bájový epos 52, 87, 88
balada, ballada 72, 85
barbarismus 42, 61
barvitost slohu 56
báseň v. anakreontická a j.
básnická mluva 81
básnická rozprávka 70
básnické nadšení 70
básnický list 44, 70
básnictví 69
básník 81
básníř 81
básnivost 44, 56
besedná píseň 63
Beschreibung 44
- beschreibung 58
bezartikulní deklinací 84
Bezeichnung 52
bezmístojmenné conjugací 84
bezobrazný 52, 78
bezspoječnost 70
biographia 70

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

blaho - 59
blahoduší 52, 53, 59, 62
blahomíra 61
blahosmyslivý 59, 62, 70, 72
blahozvučí 52, 59, 62
blahozvučnost 52, 59, 61
blahozvučný 59, 60
blahozvuk 59, 60
bohatyrský román, heroický Slov $_1$ 52
Brief der Konvenienz 52, 57
Brief der Laune 52
burlesque 52
bystrá průpověď 63

canzone 72
- cí 56
circumscriptio 44
citnictví 75, 87
cizomíchavost 42
cizomluv 42, 61, 62
cizomluvný výraz Hist 348
- cký 57
climax 72
- ctví 56
communicatio 39, 40
compendium 38
compositio 52
concessio 39, 40, 71
conduplicatio 71
correctio 39

čas 38
časodoba 64
časoměr 50
časoměří 58, 62, 70
časomíra 81
časoslovo 41, 42, 79
časová doba 64
časová míra 81
časovati 51
časoverš 59, 62, 70
časoverší 59, 70
časovník 51
částka řeči 38
čelední obraz 45
činohra 78
členitá mluva 57
čtena 38, 56, 81
čtenný, č. pohádka 56
čtveroverší 87
čudný 78, 87

daktyl 42, 72
daktylický 72
darstellen 52, 78, 87
darstellende Dichtkunst 56
Darstellung 52, 78
dedikace 63
děj v. rozpletení
dějopis 50
dějopisný sloh Slov$_1$ 78
dějopravný oddíl básnictví 69
dějový uzel 52, 87
dějství 52, 53, 78
děkovací list 56, 63, 87
dialekt 84
dialog 44, 52
dialogický 87
diasyrmus 44
didaktická báseň 75, 81
Dichtungsvermögen 44, 57
disputatio 38
distichon 59
distributio 40
dithyramb 72
dithyrambický verš 72
divadelní hra 78
divadlo 81
divoobrazný 78
dlokratidvojka 42
dlokratka 42
dlouhodvojka 42
dlouhokratidvojka 42

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

dlouhokratka 42
doba 38
dobro- 59
dobrodružnost 55
dobroměrnost 60
dobropísemnost 41
dobrozvučnost 61
dobrozvuk Krok I, 2, 12
dogmatický 87
dokonalá míra Slov$_2$ 74
doměrnost Krok I, 2, 7
doměrná hláska Krok I, 2, 9
doslovĺ 51
dovozovati 43
drama 74, 75, 78, 81
dramatickotragický 72
dramatická báseň 43
dramatizovaný 72, 74
dramolet Slov$_2$ 142
drobnokrása 62, 70
dubitatio 44, 71
duchovní píseň 38, 63
duma 49, 54
dušeslovĺ 82
důvod 43
dvojdlužka 42
dvojhláska 41
dvojslabičný 52
dvorní sloh 45
dvorský sloh 45
dvouhra Slov$_1$ 65
dvousložný 52
dvoustopný 56
dvouverší 59
dynamicus 58

echo 44, 71
Einwickelung 78
elegický verš 85
ellipsis 70
emblem 64
emblema 63
enthusiasmus 70
enthusiastischer Schwung 52
Entwickelung 78
-eň 56
epická báseň 86
epigram 38, 86
epigrammatická báseň 86, 87
epilogus 51
episoda 56, 63, 85
episodický 87
epistola 44
epitheton 39
epopéje 72
epos 72
Erzählung 38
estetika (ps. též aisthétika 58, 75, 87)
etymologia 50, 85
eu- 59
eufantasiotos 59, 70, 72
euphonia 52, 59
eurythmia 61
exclamatio 39
exordium 38
expositio 38

fabulový epos 52, 87
Familiengemälde 45
fantastický 57, 75
figura 38
filosofický román 74
filosofie74
forma v. rozmlouvací a j.
fyzyka 84

geografie 84
glykonický verš 72
gradatio 72
grammatisch 69
gramatika 56, 84
-graphia 50, 58
grotesque 52, 78, 87
grupování 52

Bayerische Staatsbibliothek München
Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

hádání 38
hádka 38
hanlivý spis 64
hanopis 64
harangue 87
harmonie 86
herná báseň 43, 45, 74, 75
heroida 85
hexametr 71, 81, 84
historie 50
hlas 43, 85, 87
hlasice 38
hláska 38, 41, 79
hlavní osoba 52, 87
hlavní jméno 79
Hofstyl 45
hojnost 38
horování 52
hra 74, 75
hra v slovích Slov$_2$ 78
hrdinská báseň 85
hudebné říkání 63, 87
hudební hra, melodrama Slov$_1$ 65
hymna 72
hyperbola 39
hypotyposis 40

chronostich 59, 70
chvalopis 69
chvalořeč 63, 64
chvíle 43, 86
chvílka 43, 86
chybnomluv 41, 42, 61, 62, 73

ictus 86
idylla 74, 75, 81
idyllické drama 74
illusio 52
impromptu 87
incisum 56, 75
incrementum 71
Interessante 56
inversio 56
invocatio 63
ironie 38, 39, 63
-itost 55
-itý 57
-ivost 55
-ivý 57

jadrnost 38
jamb 42, 72
jambický 72
jazyk v. spisovní
jazykozpyt Hist. 544
jazykozpytný Hist. 162
jednací sloh 56, 63
jednání 78
jednočasí Slov$_1$ 86
jednohlasí 70, 87
jednohra 70
jednořadý verš Krok I, 2, 18
jednoverší 59, 70
jevení 52
jeviti 78
jinotaj 69
jinotajitelka 39, 41, 56
jinotajitelný 56, 81
jinotajné básnictví 75
jinovka 38
jinoznačné slovo, slovce 63, 69
jinoznak 58, 61
jméno v. hlavní a pod.

kantáta 72
kancone 72
klotická hymna 57
Knoten 78
komedie 84
komičnost 52
koncovka v. skloňovací
Kondolenzbrief 61
konsona 79
konsonant 79

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

kontrast 51
konvenience 56
krajeverší 59
krása 38, 74
krásnomluvnost 61
krásnořečnost 61
krasocit Slov$_1$ 20
krasocitný Slov$_1$ 86
krasoumná řeč 87
krasověda 58
krasovědný 82
krátké obsažení 38
krátkodlužka 42
kratodlužka 42
kritická recensí 84
kupení 52
květný sloh 38
květozbírka 70, 85, 87

ladnost 52
látka v. oživovací
Laune 52
legenda 72
lepota v. veliká
lexicographia 56
líbeznost 38
libo - 59
liboměrnost 60
libomndrctví 90
libomudrecký román 74
libozvučnost 61
libozvuk 60
libý zvuk 62
list v. básnický a j.
litera 38, 56, 81, 84
literatura 84
literní pohádka 56
loci communes 71
- logia 58
logický 57
logika 58, 84
logogryph 87

lyrickoepický 72
lyričnost 72
lyrika 72

madrigal 72
machinae 56
Märchen 43
mathematická krása 74
mathematika 74
melodický 74
melodie 52, 74, 85
měrnost 55
měroslovi 58
měrovědná krása 74
metafora 39, 40, 56, 74
metaforický 74
metrika 58, 86
metrum 52, 81
milomudrecký soustav 69
míra v. časová a j.
mimický 87
mluva v. básnická a j.
mluvení v. způsob a j.
mluvnice 51
mluvnický, mluvnický 57, 69
mluvnictví 56
mluvník 84
mluvozpyt Hist. 41
mnohospoječnost 70
mocnost 38
mohútnost v. smyslivá
moment 43, 86
momentum 64
monodrama 70
monostichon 59, 71
monotonie 70, 87
mora 43
motiv 43
motivovati 43
mravná bájka Slov$_1$ 75
mravokárný, m. báseň 85, 86, 87
myslověda 58

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

mysticismus 63, 64
mythologia 70

náčelní osoba 52, 87, 88
nadplněk 42, 56
nadržování 43
nadsazená řeč 39
nadsázka 39, 69
nadšení v. básnické
nadutost slohu Slov$_1$ 16
náhodná vedlejší jednání 63, 64
nákamenní nápis 69
nápěv 52, 53, 74, 85
nápis 38, 86
nápisná báseň 86, 87
nápověď 43
napravení 39
narubná báseň 54, 88
nářečí 84
násečně Slov$_2$ 79
násečný způsob mluvení Slov$_2$ 81
násek 56, 75
nasnadky 87
nástup 86
nátinek 56, 75
náučná báseň 75, 81
nedokonalá měrnost 74
nedokonalá míra 74
nízkost slohu 78
noha 81
nuance 52, 56
nucený sloh Slov$_1$ 11
numeri 56
- ný 56

obcestí 71
občanská tragédie 70
obecná místa 71
obětování spisu 63, 64, 69
obracení na ruby 54
obrácení jinam 38
obraz v. čelední a j.

obyčejnost 43
očarovatelnost 56
očekávání 44
oda 72
odličnost 56
odměra (praecisio) Slov$_1$ 12
odporovací sada ČČM 1843, 412
odpověď 44
odstín 52, 53
odvolání 39
ohlas 44
ochoz 44, 56
ochozný 56
okolek 44
omam 52
onomatopoeia 61
onárodnění (stafáž) Slov$_2$ 116
opační dotýkání 63
opačné mluvení 38
opakování 71
opera 81
opětovací slovesso 56
opisný výklad (paraphrasis) Slov$_2$ 82
opsání 44
orthografie 81
osnova Slov$_1$ 38
osoba 38
- ost 55
ostrá mysl 63, 64, 72
ostroumnost Slov$_1$ 90
osudná bájka Slov$_1$ 75
osudová smutnohra Slov$_2$ 121
ouleh 56, 86
- ovní 57
- ovný 57
- ový 57
ozdobnost 38
ozdobný slob 38
označení 52
ozvěna 44, 71
oživovací látka 56

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

pada 35, 72, 87
palindromus 59
panegyricus 69
parabola 38, 74
parallela 72
paramythie 72, 74
parodie 52, 87
parodovati 63
partitio 71
paskvil 63, 87
pasterka 49, 53
pastýřská hra 45
patheticum 56
pathos 56
pentametr 71
perioda 44, 56, 71, 84
periphrasis 44
pětiměr 71
philosophisches System 69
-pis 50, 58
písemní řeč 38
píseň v. besedná a j.
písmě 84
písmo v. ruhatelné
planý rým Hist 362
plaskost 49, 75
plastické umění 52
pleonasmus 42, 56
plnokrása Slov$_2$ 45
plynnost Slov$_1$ 41
počátek řeči 38
počet 74, 86
podání k soudu 39, 40
podlost 52, 74
podnářečí Hist 4
podobenství 38
podobí 52
podobnozvučnost 61
podstatné jméno 79
poeta 81
poetická mluva 81
pohádka v. čtenná a j.
pohybací tvar slohový 56
pochvalná řeč 52, 63, 64
pochybování 44, 71
pointe 63, 72, 87
polemický spis 44
polohláska 87
polovokál Slov$_2$ 75
polouvokál Slov$_1$ 28
polyglottický spis 90
polysyndeton 70
pomíjení 71
popis 44
popisný 80
popisovací sloh 56, 80, 87
popisující sloh 56, 80
porada 40
poslání 44
posměch 44
postup 72
posuzovací sloh 56
potupný spis 64
poučovací list 56
pouhovědná allegorie, metafysická Slov$_2$ 154
povab 52
povrat Krok I, 2, 19
pozdravěcí list 56
praeposice 79
Präposition 69
praeteritio 71
pravočtení 41, 61
pravopísebnost 41, 61, 81
promluva 44
pronášeti 78
pronikavost 38
propovědná báseň, gnómická Slov$_1$ 75
prosa 56, 58, 61, 62, 84, 85
prosaický 85
proslov 56, 69
prosloviti 78

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

prosodika 58
prostá mluva 62, 64, 85
prostá řeč 62[1]
prostomluva 56, 58, 61, 64, 85
prostomluvný 56, 85
prostonárodní 52
prostonárodný 52
prostota v. tklivá
prostředek 78
protasis 43
protiobraz $Slov_2$ 155
protiobrazí 70
protipoložení 51
protipoloženost 51
protipoložený 50
protivopoložený 50
protivopoložnost 51, 62
průpověď v. bystrá
předdech 86
předdechový 87
předehra, předhra 41
předložka 79
přednésti 78
předočnění 40
předráška 56
předslovce 69, 79
představiti 78
přejmenování 69
přeložení v. smíchotvorné
přeložiti na smích 63
přenos 39, 40
přenoška 39, 40, 56, 74
přeodění 87
přesaditelnost 56
přesazení liter 63
přídatné jméno 51, 78
přídavné jméno 79
přídech 51
příchotný list 52, 87, 88
příchuť 52
příjemnost 38
přiměrnost slohu 56
přiměrná slova $Slov_1$ 10
přípěv 52, 53, 87, 88
přípis 69
přípovídka 38
připuštění 40, 71
přísada $Slov_2$ 62
příslovce 41
přísloví 38
přístojný list 52
přístup 38
přítvorný, afektovaný $Slov_1$ 10
přízvuk 41, 52, 78, 81
přízvukování 87
puštění 39, 40

radovací list 56
recensí v. kritická
recitativ, recitativo 56, 63, 87
refrain 52, 87
repetitio 71
responsio 44
reticentia 42
rhapsodie 72
rhythmický 74
rhythmus 74, 86
rodinný obraz 45, 70
román 72, 74
romantický 72
romantika 72
rondeau, rondo 72
rostení řeči 71
rovnosloh 41, 42, 61, 62
rovnozvuk 42, 61, 62
rozčástění 40, 69
rozčilení 52, 87
rozčilenost 56
rozdělení řeči 71
rozmanitost 52, 87
rozměr 50, 52, 53, 81
rozmlouvací forma 56
rozmluva 44

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

rozmluvný 87
rozpletení 78, 87
rozprava 52
rozprávěcí sloh 56
rozprávka 38
rozpravná báseň 86
rozumnický 57
rozumnictví, logika Slov$_1$ 98
rozvázání děje 78
rozvíjení uzlu 70, 78
rozvinutí 78
rozvití 70, 78
ruhatelné písmo 63, 64, 87
rým 41

řeč chvály 64[1]
řeč v zdrobnělé míře 44
řeč v. krasoumná a j.
řečnický 57
řečnictví 38
říkání v. hudebné

safický verš 72
samohláska 79
samomluvná forma vypravovací, monologická Slov$_2$ 129
samostatné jméno 41, 42, 79
satyra 74
satyrická báseň 85, 86
satyrický 87
scena 52
scientia 72
selanka 49, 52, 74, 81
sentence 52
sentimentalnost 52, 87
sestine 72
Schilderung 72
silojevný 57
sitnost 52
skladnost 52
skladoměrný základ, metrický Krok I, 2, 1
skladoměří 86
sklonky, annominatio Slov$_2$ 78
skloňovací koncovka 56
skončení 78
skotopaska 49, 53
skupení Slov$_2$ 154
skvostnost 52, 78, 87
- ský 57
slabika 74, 78, 81
sličnost, convenientia Slov$_1$ 11
sloh v. dvorní a j.
sloha 57, 73
slohověda 82
slohovědný 82
slohová forma 57
sloka 35, 57, 73, 81
slovář 81
slovářství 56
slovce v. jinoznačné
slovesné umění 52
slovesnost 52
sloveso 79
- sloví 50, 58
slovní pohádka 87
slovník 81
slovo 87
slovo v. jinoznačné a j.
slovozpyt 50, 56
slovozpytný 56
slovozvuk, rým? Krok I, 2, 7
slyšnovidná umění 58
slyšná umění 52
smělost 52
směšnost 52
směšný 87
směšné básnictví, burlesque Slov$_2$ 157
smíchotvorné přeložení 52, 87
smutná hra 38, 42, 64, 80
smutnohra 34[1], 41, 42, 61, 64, 80
smutnoveselá hra 58
smyslitelský 57, 75
smyslivost 56

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

smyslivá mohútnost 57
sněmka 38, 78, 80
soloecismus 42, 73
sou - 61
soujmenné slovo 39, 61
soujmí 39
soupojem 61, 62
souslov 52, 61, 74
soustav v. milomudrecký
soustrastí 52, 61
souznačné jméno, slovo 39, 61, 63, 74
souznačnost 39
souzvuk 86
souželný list 61
spanilost 38
spis v. hanlivý a j.
spisovní jazyk 57
spisovný jazyk 57
spisový tvar Slov$_2$ 85
spletečná komédie Slov$_2$ 140
spojka 41, 42
spolu - 61
spoluhláska 79
spolustatné jméno 41, 42, 61, 79
spoluzvučka 41, 42, 61, 79
spondej 42
sporný spis 44
způsob mluvení 38
srovnání 72
stance 72
staviti 78
stejnohlásky 61
stejnozvučky Slov$_2$ 20
- stichon 58
stolní píseň Slov$_2$ 109
stopa 52, 56, 81
strážeň 56
strážnivost 56
strofa 73, 81
strojstvo 56
stručná mluva 38
- ství 56
- stvo 56
sublimitas 52
substantivum 79
suspensio 44
sustentatio 43
svědectví 71
svémravný list 52
světlost 38
syllaba 38, 74, 78, 81
syllabní pohádka 74
sympathia 52, 61
syn - 61
synekdocha 61
synonymický 74
synonymum 39, 52, 61, 63
systém 61

šestiměr 50, 70, 81
šestoměrný verš 50, 62, 84
šlechetnost 38, 52, 59
šumnost 87, 88
šutečný 52, 53

Tafellied 63
tajemný obraz 63, 64
tajemství v. východní
tautologia 70
- telnost 55
- telský 57
testimonium 71
těžicí list 56
thesis 56, 86
tka v. značná
tklivá prostota 52
tklivost 52
tonickoplastické umění 58
tožmluva 70
tožmluvnost 70
tragédie v. občanská
tragický 72
tragičnost 72
tragičný 72

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

tragikomédie 58
tragikomičnost 72
travestie 88
travestování 54, 87
tresťný sloh Slov$_1$ 88
triolet 72
trochaický 72
trochej 42, 72
tropus 58, 61, 63
truchlospanilé, Düsterherrliche Slov$_2$ 48
tvar v. pohybací

udeření 52, 78, 80
uma Slov$_1$ 31
umělecké slovo 70
umění 72
umluvitost 56
umluvitý list 57
umná bájka Slov$_1$ 75
ušlechtilost 38, 52
úvaha 49, 52
uvážení, recensí Slov$_1$ 92
uzel v. dějový

vázaná řeč 38, 62
věk Slov$_1$ 19
věda 52, 72
- věda 58
vědecký 57
velekrása 70
veličení 71
veličí 52, 87, 88
veliká lepota 64, 78
velikodušť 52
velikolepí 52, 64, 78, 87
verbum 79
věroučný 87
verš 35, 72, 87, 88
verš v. alexandrinský a j.
- verší 58
vertepné 78
veselá hra 38, 64
veselohra 34[1], 41, 42, 61, 64
vidění 71
vidná umění 52
visio 71
vkus 52
vlastnotné jméno 79
vokál 41
volání o pomoc 63
vstavečný 87
vstavek 56, 85
vtipný list 70
východ 78
východní tajemství 63, 64
výjev 69
vyjeviti 78
vyjevovati 81
výklad 38
vykladačný sloh Slov$_1$ 88
výmluvnost 38
vynášeti 78
vyneslost 49, 52, 53
vynořiti 52, 78
vynořovati 81
vyobrazení 72
vyobraziti 78
vypodobení 78
vypravovací sloh 56
vypsati 78
vypuštění 70
výraz 52
vyrážeti 52, 78, 81
výrok 52
vysoká lepota 52
výstav 78
výstava 52, 78
vystavěcí básnictví 56
vystavení 78
vystaviti 52, 78, 87
vystavující básnictví 56
výtažný naučný sloh Slov$_1$ 88
výtvarný 87[1]

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access

00050171

výtvorný 87, 88
vyznačiti 52
význak 64
vznesená rozmanitost 52, 87
vzývající hymna 56

zájmě, zájmí 57
zamlčení 42
zamlčitelka 42
zamotání 78
zamyšlená píseň 54
zanímatelnost 56
zapletení 78
zápletka, Intriguenstück Slov ,64
zásuvka, suffix Slov$_2$ 24
zavázání 78
závěrek 38, 78
zavíjení 70, 78, 87
zavinutí 78
zavírka 38
zavití nzlu 70, 78, 87
zdrobnělé slovce Slovník, přdm. 7
zbytečnomluva 42
zdvojení 71
zkazka 52
značná tka 63, 64, 72, 87
znaménce 84
zpětoverší 59, 62
zpěvohra 81
zpodstatnělé jméno Krok I, 1, 153
- zpyt 58
zračitost slohu 56
zřetelnost 38
zřídloslovi 50, 84, 85
zvolání 39
zvučka 79
zvuk v. libý 62

žalozpěv 70, 87, 88
želací list 56, 87
živá krása 63, 64, 87
živokrása 64
životopis 70
životopisná báseň Hist 361

Bayerische Staatsbibliothek München

Alois Jedlika - 9783954794669
Downloaded from PubFactory at 01/10/2019 03:39:57AM
via free access